

JIHOČESKÁ UNIVERZITA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra historie

Diplomová práce 2008

Jana Matějů

Život na útěku. Cikáni, žebráci, tuláci a zběhlí poddaní na jihu Čech
v 17. a 18. století.

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Josef Grulich, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: „Život na útěku. Cikáni, žebráci, tuláci a zběhlí poddaní na jihu Čech v 17. a 18. století“, vypracovala samostatně a použila jsem pramenů a literatury, které cituji v přiložené bibliografii.

V Českých Budějovicích dne

Podpis.....

Děkuji PhDr. Josefu Grulichovi, Ph.D. za odborné vedení a účinnou pomoc při zpracovávání diplomové práce. Děkuji také Mgr. Pavlovi Matlasovi za upozornění na některé prameny, jež přispěly k rozšíření zpracovávaného tématu.

Life on Runaway. Gypsies, Almsmen, Vagabonds and Defected Subjects in the South of Bohemia an 17th and 18th Century.

The disertation is engaged in people, who were persecuted by suzerain and state institutions for their illegal offences and actions against customs. It was investigate the period of 17th and 18th century in the South of Bohemia.

The disertation is construct on normativ and criminal origins, that occure in State Regional Archive Třeboň. Tight cooperation with these origins came to the confrontation legal norm and its law experience. Gypsies, Almsmen, Vagabonds, defected subjects and women at the edge of society had got to the fore of disertation. The primary questions asked why these people got to the edge of the society, why they runaway, how looked their interference with settled society and what kind of personal, escapist and defensive strategy they chosen. Another questions had related their friendly and family relations and factors, which had influence.

In disertation was chosen acces of historical antropology, history of temper and history of daily life.

Obsah

I. ÚVOD	4 – 22
I. 1. Literatura	4 – 13
I. 2. Pramenná základna	14 – 22
I. 2. 1. Normativní prameny	15 – 17
I. 2. 2. Vrchnostenská korespondence	17 – 18
I. 2. 3. Trestně právní prameny	18 - 22
I. 2. 3. 1. Výslechové protokoly	18 - 21
I. 2. 3. 2. Písemné popisy osob	21 – 22
II. VLASTNÍ ČÁST PRÁCE	23 – 93
II. 1. Realita 18. století a okolnosti vedoucí k životu na útěku	23 – 37
II. 2. „Byli Cikáni a přišli v zkázu, protože z Čech nechtěli pryč jít“	38 – 55
II. 3. Problematika zbíhání poddaných	56 – 69
II. 4. Zapomenutá identita tuláků	70 – 81
II. 5. Ženy na útěku	82 – 92
III. ZÁVĚR	93 – 98
IV. Literatura	99 – 102
V. Prameny	103

I. 1. Literatura

Lidé na okraji či marginálové, tedy ti, kteří byli ze společnosti segregováni na její okraj stáli až do druhé poloviny 20. století stranou zájmu historického bádání v českém dějepisectví. Ačkoli studium pramenů trestně právní povahy má přitom poměrně dlouhou tradici, která sahá hluboko do 19. století,¹ nebylo předmětem zájmu individuum, nýbrž problematika trestního práva² a ediční zpřístupňování těchto pramenů.³ Dále se do popředí historického bádání počátku 20. století stavěly, kromě „velkých dějin,“ sociální a hospodářské dějiny. Trestně právní agenda, jež byla historiky rozebírána, se týkala především vyzdvižení „reprezentativních“ případů, velkého hnutí odporu či oprávněného protestu proti „utiskování“ druhých. Ale i v této literatuře bychom marně hledali osoby, které se jen zdánlivě nepodílely na utváření historie.

Je zde řeč především o lidech, jež svůj život zasvětili útěku před autoritami a jejich institucemi, tedy o tulácích, žebrácích, Cikánech, jejich partnerkách a kriminálních delikventech. Šlo o lidi, jejichž jednání bylo určitým protestem vůči uznávaným autoritám a normám a překračovalo meze zákonných norem. V české historiografii dlouho převládal spíše pohled na trestně právní dějiny⁴ jako takové, a však chyběla zde určitá komparace uznávané normy a její praxe. Odlišná byla situace v zahraniční historiografii.

Bod zlomu ve světové historiografii přichází se studiem dějin mentalit, jež je spjato s francouzskou školou Annales, jejími představiteli Lucienem Febvrem a Marcem Blochem a sociálními dějinami. Studium dějin mentalit, jehož rozkvět je spjatý s druhou generací školy Annales, je založeno na poznání kolektivních názorů a postojů

¹ DIBELKA, Jaroslav, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650 – 1750)*, Český časopis historický 106 (dále ČČH), 2008, s. 20.

² SVÁTEK, Josef, *Jak trestati padělatele mincí v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých*, I, Praha 1891; WINTER, Zikmund, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. A XVI. Věku, I – II*, Praha 1890 – 1892.

³ DIBELKA, J., , s. 23.

⁴ MALÝ, Karel, *K českému trestnímu právu 15. – 16. století*, Praha 1962; TÝŽ, *Trestní právo v Čechách v 15. – 16. století*, Praha 1979; KLABOUCH, Jiří, *Staré české soudnictví (Jak se dříve soudovalo)*, Praha 1967.

k základním situacím a proměnám života jedince a společnosti. Odtud abstrahuje standardní, dobově a společensky specifické myšlenkové procesy, schémata a ustálené způsoby uvažování. Úroveň takového studia významně závisí na pramenech, jež mají většinou individuální charakter.⁵

V druhé generaci školy Annales, jejímž hlavním představitelem byl Fernand Braudel sice nebyly dějiny mentalit a další formy kulturních dějin zcela opomíjeny, byly však odkázány na okraj zájmu. Pozornost k dějinám mentalit obrátil až Philippe Ariés. Svůj zájem zaměřil na vztah mezi přírodou a kulturou, na způsoby, jak určitá kultura posuzuje a kategorizuje přírodní fenomény jako dětství a smrt.⁶

Významnou roli sehrálo francouzské „nové dějepisectví“ v intelektuálním vývoji Michela Foucaulta.⁷ Foucault postupoval podobným směrem jako třetí generace školy Annales, jež nastupuje v 70. letech 20. století.⁸ I zde se individuum dostává do popředí. V této době vznikala významná díla, která v sobě nesla prvky přístupů dějin každodennosti, mikrohistorie a dějin mentalit. Šlo zejména o historické bádání Jacquese Le Goffa a Emanuela Le Roy Ladurieho⁹ a George Dubyho¹⁰ a v neposlední řadě Bronislawa Geremka.¹¹ Práce

B. Geremka se soustředí především na chudé a žebráky, na procesy pauperizace, ale i na okolní skutečný a imaginární svět chudých. Nepředstavuje svět chudých jen z hlediska institucí, většinové společnosti, ale i z pohledu této samotné „subkultury.“ Dubyho pojetí jedné jediné bitvy osvětlilo na základě soudobých líčení středověké postoje k válce a pozdější pojetí bitvy u Bouines charakterizoval jako „mýtus“ vypovídající více o vypravěčích než o líčené události.¹² A konečně badatelské výsledky J. Le Goffa představily imaginární svět dynamické středověké společnosti, jejíž výklad byl podán v netradičním pojetí.

⁵ HIML, Pavel, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, Opera historica 4, 1995, s. 153. Srov. WUNDER, H., *Kulturgeschichte, Mentalitätengeschichte, Historische Anthropologie*, in: Dülmen, Richard van, Fischer Lexikon Geschichte, Frankfurt am Main 1990, s. 72 – 76.

⁶ BURKE, Peter, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929 – 1989)*, Praha 2004, s. 61 – 62.

⁷ FOUCAULT, Michel, *Dohlžet a trestat*, Praha 2000; TÝŽ, *Dějiny šílenství v době osvícenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, Praha 1994.

⁸ BURKE, Peter, *Francouzská revoluce*, s. 90.

⁹ LADURIE, Emmanuel Le Roy, *Masopust v Romansu. Od Hromnic po Popeleční středu 1579 – 1580*, Praha 2001.

¹⁰ DUBY, Georges, *Neděle u Bouvines 27. července 1214*. Praha 1996.

¹¹ GEREMEK, Bronislav, *Člověk na okraji ve středověku*, in: GOFF, Jacques Le (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 2003, s. 291 – 311; TÝŽ, *Slitování a šibenice. Dějiny milosrdenství a chudoby*, Praha 2003.

¹² BURKE, Peter, *Francouzská revoluce*, s. 81.

Ještě blíže má k jedinci a jeho individualitě historický přístup, jenž vznikl v Německu v 70. letech a formoval se až do konce let 80. dvacátého století. Jedná se o historickou antropologii a z ní se vyvíjející dějiny každodennosti a mikrohistorie.¹³ Historická antropologie se vyvinula z diskuzí souvisejících se sociálními dějinami.¹⁴ Staví člověka s jeho myšlením, jednáním, pocity a utrpením do středu historické analýzy a zaměřuje se na mnohostrannou kulturně sociální podmíněnost jednotlivce v proměnách času, na zvláštnost a svébytnost lidského chování, což vylučuje jednotný a uzavřený dějinný obraz člověka.¹⁵ V duchu tohoto historického přístupu vznikala díla Carla Ginzburga¹⁶ a Richarda van Dülmena.¹⁷ Přičemž mikrohistorický přístup Carla Ginzburga uplatněný na osudu snad nejslavnějšího mlynáře Menochia představil nejen imaginární svět venkovského člověka. Naproti tomu je Richard van Dülmen autorem třídílné monografie,¹⁸ v níž byly uplatněny především dějiny každodennosti. Práci tématicky rozdělil a věnoval se jak venkovskému, tak městskému prostředí, rodině i imaginárnímu světu společnosti raného novověku.

V českém prostředí se v druhé polovině 20. století do zorného pole historiků dostávají jak etnické menšiny raného novověku (Cikáni), tak okrajové skupiny společnosti i dějiny chudých. A však tyto práce se ještě nevyznačují přístupem historické antropologie, dějin mentalit nebo dějin každodennosti. Vycházejí spíše z pozitivistického a marxistického duchu a sociálních či hospodářských dějin. Ačkoliv studie Jiřího Málka, věnující se cikánskému etniku,¹⁹ vcelku zevrubně přibližuje problematiku původu Cikánů, jejich institucionální i právní perzekuci a rodinné soužití, postrádá tato práce analýzu pramenů, jež by například prozradila něco o reflexi cikánské rodiny či obranných strategiích. Studie Elišky Čáňové s tematikou pražských žebráků v první polovině 17. století²⁰ přibližuje postavení neusedlých lidí opět prostřednictvím normativních pramenů, a však zde se již jejich interpretace snaží nastínit reflexi žebrajících lidí. Ale stále se ještě nejedná o takové přístupy, které by zcela výtěžily pramennou základnu. Zcela zásadním a ojedinělým se ukázal výzkum, který podnikli

¹³ DÜLMEN, Richard van, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*, Praha 2002, s. 15 – 46.

¹⁴ TAMTÉŽ, s. 15.

¹⁵ TAMTÉŽ, s. 11.

¹⁶ GINZBURG, Carlo, *Sýr a červi*, Praha 2000; TÝŽ, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Praha 2003.

¹⁷ DÜLMEN, R. van, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*. Praha 2003.

¹⁸ TÝŽ, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I – III*, Praha 2006.

¹⁹ MÁLEK, Jiří, *Ke vztahům českého a cikánského etnika v I. polovině 18. století*, Český lid, 68, 1981, s. 10 – 16.

²⁰ ČÁŇOVÁ, Eliška, *Evidence žebráků v Praze v roce 1623*, Český lid, 68, 1982, s. 229 – 233.

v regionu mezi Sázavou a Brdy Jaroslav Pánek²¹ s Evou Procházkovou.²² Řada jejich studií zabývajících se činnostmi jednotlivých hrdelních soudů přispěla k přesunu zájmu badatelů ze smolných knih i na jiné trestně právní prameny.²³

V centru pozornosti diplomové práce budou i zběhlí poddaní, jež se zcela neřadí k marginálním složkám společnosti. A proto je nutné přiblížit výsledky studií migrací a dějin obyvatelstva předrevoluční historiografie v českém prostředí. Zatímco v období pozitivistického dějepisectví se prostřednictvím normativních pramenů uskutečňoval systematický výzkum právního postavení poddaných, v éře marxistické historiografie napomáhaly dokumentovat útlak nevolnického obyvatelstva, které bylo „nelidsky vykořisťováno“ ze strany státu, šlechty i církevních orgánů.²⁴ Ačkoliv existovaly práce věnující se problematice ilegálních migrací, stále do nich zasahoval třídní boj poddaných a vrchnosti. Také zde převládala interpretace normativních pramenů, a však bez hlubší analýzy v duchu dějin mentalit, historické antropologie či každodennosti.²⁵

Boom v českém dějepisectví přichází až po roce 1989, kdy se badatelé nechávají inspirovat historickými přístupy užívanými v západní Evropě, zejména v německy mluvících zemích. Právě nové metodické formulace a způsob kladení otázek měly pro evropské bádání často předlohou a iniciační funkci.²⁶ Normativní prameny se začaly konfrontovat s dobovou realitou. Podařilo se vytvořit nový obraz venkovana,²⁷

²¹ PÁNEK, Jaroslav, *Hrdelní soudnictví města Příbramě v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního soudnictví v Čechách a k metodice studia jeho dějin)*, Středočeský sborník historický 13, 1978, s. 87 – 195; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice patrimoniálních trestněprávních pramenů)*, Středočeský sborník historický 14, 1979, s. 71 – 109.

²² PÁNEK, Jaroslav – PROCHÁZKOVÁ, Eva, *Hrdelní soudnictví města Sedlčan v 15. – 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice soudní praxe na lobkovickém dominiu)*, Vlastivědný sborník Podbrdská 16, 1979, s. 23 – 87; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví města Benešova v 16. – 18. století*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 21, 1980, s. 211 – 254.

²³ DIBELKA, J., *K novým možnostem studia*, s. 23.

²⁴ Blíže k výzkumu poddanské roblematiky v pobělohorském období MAUR, Eduard, *Vrchnost a poddaní za třicetileté války*, *Folia historica Bohemica* 8, 1985, s. 241 – 264; MIKULEC, Jiří, *Dějiny venkovského poddaného lidu v 17. a 18. století a česká historiografie posledních dvaceti let*, ČČH 88, 1990, s. 119 – 130.

²⁵ ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce*, Praha 1985; TÝŽ, *Zbívání poddaných v českých zemích po třicetileté válce (Několik poznámek a dokumentů)*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 100, 1981, s. 101 – 126; MÍKA, Alois, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960.

²⁶ DIBELKA, J., *K novým možnostem studia*, s. 24 – 25.

²⁷ CERMAN, Markus – MAUR, Eduard, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650 – 1750*, ČČH 98, s. 737 – 774; CERMAN, Marcus, *Venkovské společnosti a agrárně-dějepisecské tvoření modelů v nové perspektivě. Srovnávací analýza středo- a východoevropských agrárních struktur od 14. do 17. století*, ČMM 120, 2001, s. 337 – 395; ČECHURA, Jaroslav, *Selské rebelie roku 1680*, Praha 2001; CHOCHOLÁČ, Bronislav, *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno 1999.

tedy muže i ženy, kteří dokázali prosazovat své zájmy v rozporu s předepsanými normami.²⁸ A však co se týká migrací, jimiž se zahraniční historiografie dlouhodobě a systematicky zabývá, v českém prostředí zůstávají spíše na okraji badatelského zájmu a zatím nebyl učiněn vůbec žádný pokus o syntetické zpracování migrací v období raného novověku.²⁹ Také studium migrací ilegálních, tedy zbíhání poddaných, se řadí mezi témata, kterým byla dosud věnována jen malá pozornost.³⁰ Touto problematikou se v posledních letech zabývají především sociální dějiny a historická demografie,³¹ jež přiblížily hlavní důvody ilegálních migrací i únikové strategie. V těchto studiích je brán ohled na jedince, na jeho osobnost i každodenní život. Tématiky zbíhání poddaných se dotýkají i práce jiných českých historiků. Například studie Pavla Matlase,³² jež vychází z pramenů patrimoniální provenience (zejména soupisy poddaných a soupisy ilegálních migrantů) panství Hluboká v 17. století. Autor zde přiblížil jednak důvody ke zbíhání poddaných, ale i odraz tohoto jednání ve vrchnostenské agendě a nastínil další možná východiska k „vytěžení“ pramenů této provenience.

Porevoluční historické bádání u nás postupně dochází zahraniční úrovni. Jsou to jednak trestně právní dějiny, které se dostaly do popředí, ale i dějiny okrajových skupin společnosti a jejich členů. Čeští historici a historičky zde přibližují zejména vývoj trestního práva a jeho institucionální podobu. Daniela Tinková, jež řeší hlavně tuto problematiku vychází z myšlenek evropských myslitelů a zákonodárců. Ve svých studiích³³ také vysvětluje dobové pojetí trestů a jejich dopad na chování „provinilců“ i ostatní společnosti, téměř podle vzoru M. Foucaulta.³⁴ A však nezapomíná ani na roli státu ve „výkonu spravedlnosti“ nebo na komparaci psané právní normy a jejího užívání v praxi.³⁵ Jindřich Francek se ve své práci věnuje jednak vývoji trestního práva u nás,

²⁸ GRULICH, J., *Selský grunt*, s. 555 – 556.

²⁹ TÝŽ, *Motivace migrací a mobility venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 17. až 18. století*, Opera historica 12, 2007, s. 255 – 257.

³⁰ MAUR, EDUAR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, in: MAUR, Eduard – GRULICH, Josef (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Historická demografie (dále HD) 30, 2006 – suplement, s. 12. GRULICH, Josef – ZEITLHOFER, Herman, *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, HD, 22, 1998, s. 84.

³¹ GRULICH, J., *Motivace migrací*, s. 255 – 290; TÝŽ, *Selský grunt*, s. 555 – 568. RUMLOVÁ, Eva, *Demografická a sociální struktura obyvatelstva panství Dymokury v polovině 17. století*, HD, 17, 1993, s. 153 – 191, SELIGOVÁ, Markéta, *Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v 1. polovině 18. století ve světle poddanských seznamů*, HD, 28, 2004, s. 55 – 109.

³² MATLAS, Pavel, *Migrace poddaného obyvatelstva v raném novověku. Nová heuristická východiska a metodické přístupy*, Forum statisticum Slovaca 3, 2007, s. 168 – 173.

³³ TINKOVÁ, Daniela, *Osvícenství, revoluce a otázka absolutního trestu*, Dějiny a současnost 1, 2000, s. 14 – 19.

³⁴ FOUCAULT, M., *Dohlížet a trestat*.

³⁵ TINKOVÁ, Daniela, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

ale i jeho uplatňování v souvislosti se skupinami na okraji společnosti.³⁶ Na konkrétních příkladech ukazuje praxi psaných právních norem i obraz jedince z pohledu trestně právních pramenů. Právními a kriminálními dějinami se také zabývá již zmiňovaný historik Pavel Matlas,³⁷ jenž na příkladech mravních deliktů představuje uplatňování psaného práva společně s reflexí přestupků vrchností a jejich úředníků.

Přímo s právními a kriminálními dějinami souvisí dějiny okrajových vrstev společnosti a jejich marginalizace. Tuto souvislost vyzdvihují ve své studii i Hana Jordánková a Ludmila Sulitková.³⁸ Podle autorek to bylo zejména protiprávní jednání, co přivedlo jedince na okraj společnosti. Dějiny lidí na okraji, tedy marginálů, z hlediska historické antropologie, dějin každodennosti, dějin mentalit a mikrohistorie se u nás i v zahraničí dostávají do popředí od 90. let 20. století.

K jednoznačnému a obecně přijatelnému vymezení okrajových vrstev společnosti 16. – 18. století se dosavadní evropská literatura nedopracovala a k přesnému taxativnímu ohraničení těchto sociálních vrstev či skupin, jež by získalo všeobecnou platnost, sotva kdy dospěje. Přesto však lze v poslední době zaznamenat výrazný posun poznání této problematiky, založený na uplatňování hledisek sociálně – ekonomických či majetkových, demografických, právních a jiných. Bez významu není ani vystižení obrazu ponižených a ostrčených v dobovém „veřejném mínění“, zprostředkovaném a zároveň spoluutvářeném kazatelstvím, publicistikou nebo uměleckou literaturou. Jedním z možných přístupů k okrajovým vrstvám v pramenech raného novověku namnoze těžko zachytitelným, je také soustavné sledování konfliktů mezi stabilizovanou stavovskou společností a z ní vyřazenými okrajovými vrstvami a skupinami.³⁹

Tyto konflikty se projevovaly nejrůznějšími způsoby, a však státní, patrimoniální i městská správa je zpravidla sváděla do jediného řečiště. Byl jím mocenský zásah proti nežádoucím projevům okrajových vrstev a následné řízení proti jejich příslušníkům před hrdelními soudy, což dodávalo státnímu a společenskému tlaku na marginální

³⁶ FRANCEK, Jindřich, *Dějiny loupežnictva. Zloději, loupežníci, lupiči, pytláci a žháři v českých dějinách*, Praha 2002; TÝŽ, *Čarodějnické příběhy*, Praha 2005; TÝŽ, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999.

³⁷ MATLAS, Pavel, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, Opera historica 12, 2007, s. 291 – 313.

³⁸ JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila, *K otázkám kriminalizace a marginalizace městského obyvatelstva předbělohorské doby – na příkladu královského města Brna*, Opera historica 11, 2006, s. 601 – 613.

³⁹ PÁNEK, Jaroslav, *Okrajové vrstvy obyvatelstva českých měst a městeček 16. – 18. století*, in: Documenta Pragensia XVI, 1998, s. 49.

vrstvy určitý řád. A však tímto způsobem nelze podchytit všechny skupiny stojící na okraji společnosti a bylo by chybné marginální vrstvy jednoduše ztotožňovat se souborem pachatelů kriminálních deliktů.⁴⁰ Proto je nutné odlišovat nečestná řemesla, kriminální delikventy a skupiny lidí, jež do chvíle, kdy se ocitli mimo normy společnosti, vedli „spořádaný“ život a pohyb za mezí zákona pramenil především z jejich způsobu života, jenž byl pro ostatní společnost nepřijatelný, a proto trestný. Do posledně jmenované skupiny lidí by mohli patřit právě Cikáni, tuláci, potulní žebráci, ale mnohdy i zběhlí poddaní.

Člověk z okraje společnosti, jehož obraz byl sestaven na základě historické antropologie, dějin každodennosti, mentalit a mikrohistorie se začíná objevovat ve výsledcích zahraničního nejen sociologického,⁴¹ ale i historického výzkumu již od 80. let 20. století až po současnost. Jedná se zejména o studie a monografie, jež vznikaly zhruba od druhé poloviny 90. let 20. století, tedy práce P. Englunda,⁴² M. Rheinheimera⁴³ a R. van Dülmena. Pozornost přitom byla soustředěna jak na Cikány, tuláky, žebračky, kriminální delikventy, tak i na nečestná řemesla a v popředí zájmu stáli jak muži, tak ženy. Naproti tomu R. van Dülmen rozlišuje ve svých badatelských výsledcích mezi nečestnými řemesly,⁴⁴ potulnými lidmi a drobnými delikventy.⁴⁵ Představuje nejen projevy infamie v raném novověku, ale i životní osudy lidí, jež tímto procesem prošli. Problematikou chudých a potulných lidí, ale i žen na okraji společnosti se zabývá práce Martina Rheinheimera.⁴⁶ Autor představil únikové strategie lidí, jež se začali přibližovat k okraji společnosti, ale i obranné strategie před vkročením za tuto téměř nepřekonatelnou hranici.

Jedinec vystupuje i v pracích Natalie Zemon Davis v případě Martina Guerra, či v Ginzburgově monografii *Sýr a červi*. Tyto texty mají mnoho společných rysů: jejich autoři mimo jiné vycházejí z dobře dokumentovaných soudních procesů, které vzbudili již ve své době určitou pozornost. Spojuje je rovněž ambice, nebo alespoň snaha sloužit jako onen detail, prostřednictvím něhož je možné vstoupit do širšího kulturního kontextu doby či společenské skupiny.⁴⁷

⁴⁰ PÁNEK, J., *Okrajové vrstvy*, s. 50.

⁴¹ HIML, Pavel, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007, s. 17.

⁴² ENGLUND, Peter, *Nepřemožitelný. Historie první severní války*, Praha 2003.

⁴³ RHEINHEIMER, Martin, *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450 – 1850*. Praha 2003.

⁴⁴ DÜLMEN, R. van, *Bezectní lidé*.

⁴⁵ TÝŽ, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*, II, Praha 2005.

⁴⁶ RHEINHEIMER, M., *Chudáci, žebráci a vaganti*.

⁴⁷ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 34 – 35.

Pozoruhodná témata jedinců ve společnosti, zejména pak těch, jež svým chováním překračovali zákonnou či mravní normu byla velice brzy oceněna i v českém prostředí, a tak od široce zabraného tématu Cikánů se čeští badatelé dostali přes žebráky, tuláky, zloděje a loupežníky až k obrazu žen na okraji společnosti. Tematika Cikánů a jiných etnických a národnostních skupin (Židé) dlouho převažovala nad ostatními. Šlo jednak o pozorování průběhu jejich perzekuce založené na heuristice trestně právních pramenů, bez bližšího seznámení s cikánským jedincem a jeho reflexí těchto psaných norem.⁴⁸ Dále to byly historické poznatky, týkající se cikánských rodin a jejich odlišností v závislosti na zkoumaném území, založené na práci s ikonografickými prameny.⁴⁹ Nechyběla ani pouhá konstrukce jejich vzhledu založená na písemných popisech cikánských osob.⁵⁰ Historici však podali i ucelený obraz o mýtickém i skutečném původu Cikánů, o sankcích a postizích, jež byly spojeny s perzekucí Cikánů, ale i o určité podpoře tohoto etnika ze strany vrchností.⁵¹ V současné době také vznikají práce nové generace historiků, jež se zaměřují zejména na cikánského jedince, na jeho sebereflexi, ochranné strategie, i na soužití a konflikty s většinovou společností,⁵² a však mívají sklony i k „bulvarizaci“ dějin.⁵³

Na roveň perzekuovaných Cikánů byli stavěni i pronásledovaní jinověrci, potulné osoby, lidová magie či odlišné sexuální chování.⁵⁴ Pavla Horská se ve své tezi o okrajových skupinách⁵⁵ domnívá, že nad těmito lidmi, tedy tuláky, žebráky a Cikány, stáli už jen ti, kteří patřili do rodinného společenství a měli respekt alespoň těchto příslušníků.⁵⁶ A však prameny vykazují, že určité rodinné soužití bylo i mezi Cikány

⁴⁸ PROCHÁZKOVÁ, Eva, *Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století. (Na základě rozboru ortelních manuálů pražského apelačního soudu)*, Sborník archivních prací 42, 1992, s. 307 – 410.

⁴⁹ HANZAL, Jiří, *K otázce nejstaršího vyobrazení Romů v českých zemích. Rytina Václava z Olomouce „Cikánská rodina“ a tzv. „cikánská varovná tabule“ z roku 1708 ze Slezska (S přehledem dějin Romů ve Slezsku do pruského záboru)*, Český lid 89, 2002, s. 321 – 342.

⁵⁰ NEČAS, Ctibor, *Romské „podobizny“ z Uherskobrodská (1784)*, Český lid 89, 2002, s. 31 – 36.

⁵¹ HANZAL, Jiří, *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*, Praha 2004.

⁵² DIBELKA, Jaroslav, *„Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?“ Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, in: MAUR, Eduard – GRULICH Josef (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, HD 30, 2006 – supplement, s. 189 – 204; TÝŽ, *Anatomie cikánského případu. Jižní Čechy 1729 – 1730*, in: KUBEŠ, Jiří (ed.), *Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference*, Pardubice 2004, s. 149 – 172; HIML, Pavel, *Milost místo smrti (v procesech s Cikány v Čechách první poloviny 18. století) aneb jak nepočítat s historií*, *Dějiny – teorie – kultura* 2, 1, 2005, s. 7 – 43.

⁵³ HIML, Pavel, *Zrození vagabunda*.

⁵⁴ TÝŽ, *O „zločinu“ a vině v dějinách (17. a 18. století – věk netolerance, násilí a represe?)*, *Dějiny a současnost* 2, 2002, s. 33.

⁵⁵ HORSKÁ, Pavla, *Pohyblivá hranice mezi městskou společností a městskou spodinou – specifický problém dějin měst*, in: *Documenta Pragensia XVI*, 1998, s. 55 – 59.

⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 56 – 57.

a respekt a autorita existovaly například i ve skupinách žebráků a drobných delikventů.

Potulnými osobami a lidmi na okraji společnosti se zabývá i Daniela Tinková,⁵⁷ jež v kontextu s dobovým právem přibližuje jednotlivé kategorie jak lidí, jež se živili nečestnými řemesly, tak potulujících se osob, ale i ostatní z celé škály lidí, jež byli vyčleňováni na okraj společnosti (čarodějnice, loupežníci, zbojníci, špitálníci). A i když autorka přistupovala k tématu z hlediska dějin mentalit, jedná se spíše o základní přehled kategorií lidí, jejichž „poskvrněná čest“ zapříčinila odsun na okraj společností. Nejsou zde „vynášeny“ analytické závěry, jež by prozrazovaly něco o jedinci samotném. Převládá zde spíše pohled na problematiku ze strany institucí a normativních pramenů.

Pavel Himl⁵⁸ ve své práci zvolil svébytný přístup k problematice potulných lidí. Tématiku týkající se neusedlých osob, tedy žebráků, tuláků přiblížil nejprve pohledem normativních pramenů a patrimoniální provenience. Na konkrétních případech toulajících se lidí, jež byly zaznamenány ve výsledkových protokolech, analyzoval osobní strategie, ale i důvody ke konkrétním jednáním. A však více než na tuláky samotné se v knize soustředil na složitou problematiku Cikánů. S uplatněním mikrohistorie a dějin mentalit zde přiblížil životní osudy několika cikánských skupin spolu s jejich obrannými strategiemi. Ačkoliv některé výsledkové pasáže zakomponované do textu budí dojem roztržitosti a snad i „bulvarizace“ dané problematiky, je tímto zpřístupněna a „ozvláštněna“ i ostatnímu „laickému“ čtenářstvu.

Od potulných jedinců a žebráků vůbec nemají daleko potulné a žebrající ženy. Dlouho zůstávaly stranou historického zájmu českého prostředí. Byly zahrnovány jako anonymní osoby do masy potulných lidí a jejich životní osudy byly zastiňovány těmi mužskými. Těmto ženám, tedy tulačkám, žebračkám, ale i ostatním, jež svou usedlost ztratily vlivem války nebo určitým přestupkem proti mravům či společnosti, se věnuje Jana Koutná.⁵⁹ Ve studii „Ženy na scesti“ se do popředí dostaly konkrétní ženy, jež se svým netypickým chováním pro toto pohlaví dostávaly na okraj společnosti. Byly zde představeny jednak obranné strategie, způsob obživy, ale i jistá organizace, jež mohla vzniknout ve vícečlenném společenství žen. Autorka zohlednila také vliv války na zmíněné projevy „ženské samostatnosti.“ Tyto badatelské výsledky byly založeny

⁵⁷ TINKOVÁ, D., *Člověk na okraji společnosti*, in: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 190 – 215.

⁵⁸ HIML, P., *Zrození vagabunda*.

⁵⁹ KOUTNÁ, Jana, *Ženy na scesti. Příspěvek k životu tulaček, zlodějek a taškářek v polovině 18. století*, Vodňany a Vodňansko, 5, 2002, s. 59 – 74.

na užití mikrohistorie, historické antropologie i dějinách každodennosti.

Ženy, jež byly postaveny mimo zákon nebo alespoň mimo společnost, se dostaly do středu pozornosti Jaroslava Dibelky.⁶⁰ Na jednom konkrétním životním osudu tulačky poukázal na postupný proces marginalizace, tedy na proměnu děvečky v ženu s kriminální činností. Autor čerpal především z výslechových protokolů, jež prozradily pohled na majetkovou delikvenci ze strany poškozených, ale i ostatní „většinové“ společnosti. Byly zde také představeny možné obranné strategie a reflexe vlastních deliktů jedné ženy. K vytvoření obrazu této tulačky, její sebereflexe, ale i vnímání ostatní společnosti zvolil přístup historické antropologie, dějin každodennosti, ale i mikrohistorie.

Dosavadní trendy v historickém bádání se stále více zabývají jedincem a jeho chováním ve společnosti. Badatelé si kladou otázky, jež mají být zároveň odpověďmi na rozličná historická témata. Od práce založené výlučně na normativních pramenech se již upouští. Obraz jedince se tedy nestaví jen na jejich neověřené praxi, ale právě na konfrontaci s prameny, v nichž je tato skutečnost uchopitelná. Jedná se zejména o trestně právní prameny. Dochází ke komparaci těchto dvou kategorií pramenů a ze vzájemně se překrývajících či vylučujících se fakt je vytvářena možná dobová realita. Lidové masy ustupují do pozadí a do popředí z tohoto davu vystupuje silueta anonymního jedince, z níž se formuje konkrétní člověk se skutečnými prožitky, uvažováním, ale i osobitým vzhledem.

⁶⁰ DIBELKA, Jaroslav, *Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století*, Opera historica 12, 2007, s. 315 – 332.

I. 2. Pramenná základna

Pro diplomovou práci byly využity fondy Státního oblastního archivu v Třeboni, pro panství a velkostatek Třeboň. Zkoumané období zahrnuje dobu poslední třetiny 17. století a následující století osmnácté. Diplomová práce je založena na spisových aktech, normativních pramenech a pramenech trestně právní povahy, jež se ve Státním oblastním archivu v Třeboni nacházejí pod signaturou IB 4E,⁶¹ IB 5AU⁶² a IB 5BC.⁶³ Pramene jsou do první třetiny 18. století psány spíše českým jazykem než německým, ale poté se poměr obrátil. Ve všech typech pramenů se nějakým způsobem zrcadlí zkoumaná doba. A však vždy je tento odraz nějakým způsobem zkreslený. Ať jde o prameny normativní, kdy se zákonná norma nemusela shodovat s dobovou realitou, nebo výslechové protokoly, ve kterých vyslýchání vypovídali spíše ve svůj prospěch a některé skutečnosti záměrně pozměňovali.

Nutnost spolupráce s co největším počtem druhů pramenů se projevu zejména v současné době, kdy například dochází k vyvracení teze o znevolňování poddaného obyvatelstva po třicetileté válce. Tato představa vznikla přímočarou nekritickou interpretací řady dochovaných normativních a legislativních pramenů.⁶⁴ Problém se však týká i jiných témat, proto je nutné spolupracovat se všemi typy pramenů a z jejich vzájemného překrývání poskládat teorii „nejreálnějšího obrazu“ dobové reality. V diplomové práci šlo tedy jednak o zachycení okrajových skupin společnosti v pramenech normativních, ale hlavně se jednalo o vytvoření obrazu těchto lidí z čerpaných pramenů trestně právní povahy.

⁶¹ Státní oblastní archiv Třeboň (dále SOA Třeboň), Velkostatek Třeboň (dále Vs Třeboň), Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1784, sign. IB 4E, č. kart. 9 – 20.

⁶² SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 – 1780, sign. IB 5AU, č. kart. 63 – 64.

⁶³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC, č. kart. 1.

⁶⁴ MATLAS, P., *Migrace poddaného obyvatelstva*, s. 168.

I. 2. 1. Normativní prameny

Normativní prameny dlouho patřily k nejméně využívaným v práci českých historiků. Jejich využívání zapříčinilo vznik jednostranného pohledu na problematiku neusedlých a marginálních lidí. Nedocházelo ke konfrontaci s prameny, jež vypovídaly o právní praxi zkoumané doby. Historický okamžik a jeho prožitek ustrnul na dějinách hrdelního práva a jedinec zůstával anonymní. Jeho zkrácená osobnost se míhala jen v odrazech psané normy, jež se měla stát skutečností. V současné době však dochází k využití normativních pramenů, jež zobrazovaly dobovou představu o řádu věcí, společně s trestně právními, které představovaly dobovou praxi.

Pro obecný pohled na zkoumanou problematiku byly využity nejprve prameny normativní povahy. Jednalo se zejména o vydané patenty,⁶⁵ vrchnostenská nařízení⁶⁶ a o pramennou edici Obnoveného zřízení zemského.⁶⁷

Patenty, jež byly pro diplomovou práci využity, zahrnovaly proticikánská opatření.⁶⁸ Jednalo se zejména o rozličná fyzická mrzačení, či výhružné pasáže spolu s návody, jak zabránit obecné nevědomosti o této perzekuci. Vyskytují se zde i zmínky o způsobech a lidech, jež často poskytovali zakázanou pomoc cikánským jedincům.

Jiné vyhlášené patenty⁶⁹ se zabývaly potulkou, žebrajícími osobami, dále těmi, jež měli k potulce blízko (řemeslníci, podomní prodavači, kramáři atd.), pohořelými lidmi,⁷⁰ sirotky, špitálníky,⁷¹ ale i zběhlými poddanými. Jednak se tyto patenty

⁶⁵ Státní oblastní archiv Třeboň (dále SOA Třeboň), Velkostatek Třeboň (dále Vs Třeboň), Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (20. 11. 1749); SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13. (1754)

⁶⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (1732)

⁶⁷ JIREČEK, Hermenegild (ed.), Obnovené právo a zřízení zemské dědičného Království českého, Praha 1888.

⁶⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9. (1704)

⁶⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13. (1754); SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (20. 11. 1749)

⁷⁰ „Zdejší skrže oheň, krupobítí, neb povodeň ochuzelým lidem, též i těm, jenž na kostely žebrají, o vyšetření škody a uznání, že skutečně almužny hodní jsou, křesťanské pomoci u obyvatelů vyhledávají se nezabraňuje.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (20. 11. 1749)

⁷¹ „...pro chudý, nemotorný a žebrařivý lid, jenž se sami s prací obživiti nemohou, chudý domy neb špitály se dělají tam dle možnosti a prostředku lid se bere a vychovává...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (20. 11. 1749)

vyznačují rozdělením toulajících se jedinců do kategorií a dále je podle kategorií určován i způsob zásahu proti těmto lidem. Je zde zdůrazněna úloha vojska, jakožto usměrňujícího prostředku, ale i povinnost poddaných hlásit vše „podezřelé.“ Konec konců i potulující se „udavači“ byli zvýhodňováni nad ostatními neusedlými lidmi.

Formální vzhled patentů se vyznačoval tištěnou verzí v českém i německém jazyce. V úvodní části byl jmenován vydavatel patentu a ti, pro které byl vydán. Následovalo rozdělení problematiky, jíž se měl patent věnovat, a to sice do odstavců. Každý odstavec byl očíslován pro snazší orientaci. V samotném závěru bylo uvedeno datum, kdy byl patent vydán spolu se jménem vydavatele.

Dalším pramenem, jenž byl v diplomové práci využit, bylo Obnovené zřízení zemské. Tento zákon vyšel v platnost roku 1627, za vlády Ferdinanda II., jakožto nástroj k upevnění a uplatnění svrchované moci Habsburků v Českém království po Bílé hoře. V roce vydání vyšel v úplné německé verzi, a však česká verze kompletní nebyla. Je uspořádán hierarchicky, stejně jako dobová společnost, což znamená, že tematika lidí na okraji byla obsažena až v posledních kapitolách. Problematiku, jíž se zabývá i diplomová práce, lze hledat v kapitolách od písmene Q. Edici Obnoveného zřízení zemského vydal Hermenegild Jireček v roce 1888.⁷²

Dále to byla vrchnostenská nařízení, jež měla svou psanou formou velmi blízko k patentům. Stejně jako v patentech, bylo v úvodní části uvedeno kdo nařízení vydává, a koho se týká. Tato nařízení byla vydávána jak ručně psané, tak tištěné verzi. Jazyk, v jakém byla tato sdělení vydávána se různil. Ve vrchnostenských nařízeních se jednalo zejména o nařízení pravidelných vizitací. Kromě strategie pronásledování, tedy času, ve kterém měly být tyto akce prováděny, obsahují vrchnostenská nařízení i soupis „podezřelých“ míst, jež měla podléhat kontrolám a prohlídkám. Také zde byly specifikovány „cílové“, tedy hledané osoby.

Normativní prameny většinou vycházejí z dobových skutečností a zkušeností a odráží se v nich snaha uvést právní opatření do praxe. Právě tyto prameny prozrazují mnohé o reflexi lidí na okraji stabilizované společnosti. Různá slovní označení vystihují, jak byli tito lidé vnímáni a co u nich společnost považovala za největší problém. Dojde – li ke komparaci normativních pramenů a trestně právní agendy, může vzniknout i obraz základních znalostí dobových právních i mravních norem lidí

⁷² JIREČEK, H. (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské*.

na okraji společnosti. A však tento obraz bývá často „zakódován“ v obranných strategiích vyslýchaných lidí.

Právě dobová skutečnost ovlivňovala vznik obojího druhu pramenů, tedy normativních i trestně právních. Tento fakt lze sledovat například u lidí, jež svými profesemi nebo vlivem vzdálenosti od zastavěných aglomerací nepodléhali sociální kontrole. Zmiňovaní jedinci a jejich pracovní profese byli typičtí tím, že pronásledovaným osobám nejčastěji poskytovali zázemí, a proto na ně bylo upozorňováno i v normativních pramenech. I přes tyto skutečnosti se však poměrně často vyskytují jak ve výsleších, tak v písemných popisech hledaných osob. Jiným příkladem je i přijímání cizích zběhlých poddaných do podružství, jež bylo nezákonné, a však tak často praktikované. V centru pozornosti normativních pramenů nezůstávají tedy jen neusedlí či potulní jedinci, ale i samotní poddaní, jež by mohli být vnímáni jako „narušitelé zákonných norem.“

V neposlední řadě, nebo spíše zejména, jsou v těchto pramenech uváděny sankce a pokuty pro potulné osoby, drobné delikventy i pro jejich „podporovatele.“ Jednalo se zejména o ty, jež z pomoci hledaným osobám nejvíce profitovali. Jak již bylo naznačeno, jednalo se zejména o mlynáře, pohodné a krčmáře. Dále jsou zde vyjmenovány všechny možné zapovězené typy pomoci těmto osobám. Vlastně všechny zmíněné přestupky vycházely z praxe a jejich zákaz byl jakousi reakcí na ně, a však ani tato psaná norma mnohdy nedosahovala kýženého výsledku.

Proč vlastně tyto prameny vznikaly? Bylo to z důvodu kontroly a evidence pohybu obyvatel, a tím mělo být docíleno i jisté ekonomické kontroly. Samozřejmě tu hrál roli i faktor „obecné bezpečnosti“ a snaha vytvořit nekonfliktní společnost. V neposlední řadě šlo jistě o určitý způsob výstrahy, odstrašující případy a snahu předejít nezákonnému chování. Některé prameny měly také zabraňovat obecné neznalosti zákonů, a proto obsahovaly příslušná opatření.

I. 2. 2. Vrchnostenská korespondence

Do kategorie vrchnostenské korespondence byla zařazena oznámení o výsledcích konané vizitace a žádosti o navrácení poddaných. Šlo většinou o korespondenci mezi městskými či venkovskými úředníky a vrchnostenskou kanceláří. Tato korespondence

a různé spisové materiály podávají svědectví především o pohledu vrchnosti a jejích úředníků na poddané. Mimo jiné se v tomto prameni objevuje reflexe zákonných norem v očích samotné vrchnosti i jejích úředníků. Ten je zřetelně viditelný například na oznámeních o výsledcích konání pravidelných vizitací. Tato oznámení o konaných vizitacích jsou pramenem, jenž ukazuje vztah jednotlivých úředníků a vrchností. Ustálená písemná forma prozrazuje pravidelnost, ale možná i určitou laxnost v konání vizitací. Kromě toho se v prameni objevují různá označení neusedlých lidí, jež napovídají mnohé o jejich reflexi ve společnosti. Samotní poddaní a neusedlí lidé však do této činnosti nijak přímo nezasahovali.

Druhým typem pramene jsou žádosti o navrácení zběhlých poddaných. Pramen této kategorie vznikal za účelem jednání či vyjednávání o zběhlých poddaných. A však jedinci, jež byli hlavními aktéry těchto jednání, se do korespondence nezapojovali. Právě tato korespondence v sobě nese informace jednak o poddaných samotných, ale i o přístupech jednotlivých vrchností k sobě. Jsou zde zřetelné projevy vrchnostenské autority a cílené prosazování jejích zájmů. Tento pramen je vhodný spíše k zobrazení vrchnostenské reflexe svých poddaných a interpretaci jejich útěku spolu se strategiemi, jež poddaní uplatňovali, než k rekonstrukci obrazu poddaných jedinců.

O zběhlých poddaných se zde hovoří jako o majetku, jehož nevydání zpět či zamlčování mělo být nahrazeno formou peněžní pokuty. Právě sledování výhrůžek o uplatnění pokuty by mohlo přiblížit určité vrchnostenské strategie. Často jsou zde vyprávěny životní osudy zběhlých lidí i samotné okolnosti jejich útěku.

Z žádostí o navrácení zběhlých poddaných, ve kterých byl často převyprávěn nezdařený pokus přivést dotyčného zpět, jasně vyplývá, jaké strategie v těchto případech volila samotná vrchnost. Často jsou zde „odhalena“ tajemství o dohledání či prozrazení zběhů. Zrcadlí se zde, snad nevědomky, i únikové strategie pronásledovaných jedinců.

I. 2. 3. Trestně právní prameny

I. 2. 3. 1. Výslechové protokoly

Výslechové protokoly jsou využívány zvláště v posledních letech pro rekonstrukci obrazu lidí, jež se svým chováním postupně nebo jednorázově dostávaly na okraj

společnosti. Prohlášení vyslychaných jedinců vypovídají o reflexi jejich soudobého světa, ale i o sebereflexi. Konfrontace výslechových protokolů s normativními prameny docílila snad reálnějšího obrazu historické doby a jedinců v ní.

Trestně právní agenda, tedy výslechové protokoly a popisy zločinců tvoří pilíře diplomové práce. Téměř každý výslechový protokol byl veden dle určité ustálené formy a obsahoval základní informace o jedinci, tedy jméno, věk, rodinný stav a povolání. Právě systematicky a šablonovitě kladené otázky měly podezřelého dovést až k přiznání či k „chybnému kroku.“ Vyslychaný měl udat všechny své společníky či přátele, což se také většinou stalo. Tato skutečnost proto usnadňuje badateli sledování pohybu celé skupiny pronásledovaných osob, ale i mapování změn v jejím složení.

Dokonalý obraz člověka vytvářejí výpovědi jeho samotného, přičemž nemusí jít jen o „reálný“ obraz jeho osobnosti. Ve výpovědích vyslychaného se často skutečná realita a objektivní skutečnost vyskytovala jen zřídka. Většinou byla halena do osobních strategií a jedincův obraz byl upravován jím samotným tak, jak chtěl být vnímán vyslychajícím. V práci s výslechovými protokoly tedy nejde jen o čistý záznam výpovědi a její analýzy pro pochopení povahových rysů jedince, jeho skutečných zážitků či způsobu obživy. Tyto údaje byly ve většině případů zašifrovány a propleteny s imaginárním světem a obrannými strategiemi dotyčného. Obranné strategie se často vyznačovaly lživými tvrzeními, smyšlenými verzemi i zapíráním. V jednotlivých výpovědích se mnohdy vyskytují neskrývané emoce, jež napovídaly o jedinci daleko více, než základní osobní údaje.

Výpovědi pomáhají utvořit si představu o stylu obživy pronásledovaných osob, ale i o míře solidarity usedlého obyvatelstva, jež často bývala rozhodujícím faktorem. Reflexe své geografické mobility, ale i vnímání území českého království se zrcadlí hlavně ve výsleších Cikánů.

Z výslechových protokolů lze vyčíst jednak zmiňované osobní strategie, převážně ty obranné, dále pohled na institucionální podobu zákonných norem, tedy i na jeho představitele. Ačkoliv může být namítnuto, že tato reflexe bývá zkreslena například strachem z nich, jsou to právě ony projevy strachu, jež mohou podat přesnější obraz o jejich samotném vnímání. Tyto protokoly také nabízejí mnohé o vztahu jedněch k druhým. Přesněji řečeno o konfliktech neusedlých s usedlou společností, ale i o konfliktech uvnitř společenství těchto lidí.

V protokolech se objevují takové detaily, které pomáhají vytvořit si určitou představu o tom, jak fungoval „rodinný život“ těchto lidí, jejich vztah k dětem

i k přátelům. Odhalují se zde i okolnosti, které ovlivňovali výběr přátel či délku trvání přátelství. Z výpovědí členů skupin lze usoudit i strukturu či hierarchické rozložení skupiny, míru autority, jež mohly mít jednotlivé osoby, nebo způsob rozdělení genderových rolí. Výslechové protokoly nejsou ani zdaleka zanedbatelným pramenem k výzkumu dějin sexuality. Často se v nich objevují „zmrhané“ ženy, nebo podezřívaví vyslyšající, jež provokovaly skupiny s nepoměrným počtem žen a mužů.

Výslechové protokoly, v nichž figurují zadržení zběhlí poddaní⁷³ vypovídají o vztazích, jež vládly uvnitř „usedlých rodin.“ Často jsou ve výpovědích ukryty, či jen poodhaleny skutečné pohnutky k útěku z domovského panství. Samotné důvody k útěku mnohdy odkrývají skutečný pohled na problematiku ilegálních migrací. Ne vždy totiž byly hlavní příčinou hospodářské nezdary. Svůj díl „nesly“ i sociální vztahy uvnitř obce či domácnosti. Což v pramenech nebývá prozrazeno přímo, a však způsoby vyjadřování o tom vypovídají.

V neposlední řadě vypovídají výslechové protokoly o vyjadřovacích schopnostech, i když ne vždy samotných vyslyšchaných, neboť tyto písemnosti byly často upravovány. Na první pohled nedůležitá fakta, jež jsou v nich obsažena podávají svědectví o dobových zvyklostech. Vyslyšchaní velmi často podávali svědectví i o perzekuci a pronásledování ze strany usedlého obyvatelstva i úředních osob. Ve výpovědích je možné dohledat sociální sítě, ať už z doby předchozí nebo ze současnosti vyslyšchaného. Jednalo se zejména o rodinné a přátelské vazby.

Byly to zrovna výslechové protokoly, jež podávaly věrohodnější svědectví o vnímání neusedlých lidí. Právě v jejich přístupu se často odrážel obecný postoj úředníků i ostatní společnosti k těmto lidem. Časté projevy nedůvěry, ale i uplatňování předsudků ve formě pokládání některých otázek tomu napovídají. Na druhé straně právě osoby úředníků měly moc nad dalším životním osudem dotyčného jedince.

Každý z lidských osudů, jež jsou haleny ve výslechových protokolech, je určitým způsobem ojedinelý. Proto ne vždy k těmto případům bylo přistupováno šablonovitě podle psaného práva. Docházelo k odhalování osobních strategií, tedy motivací, které k zakázaným činům vedly. Vrchnostenští úředníci se stávali těmi, na nichž závisel další osud zadržených lidí. Protože právě oni nechávali zapisovat průběhy výslechů, a co jejich ústa vyřkla, bylo zapsáno. Proto, jak byl dotyčný označován, tak k němu bylo také přistupováno. Byl to právě projev nedůvěry k vyslyšchanému, míra jeho provinění

⁷³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 – 1780, sign. IB 5AU, č. kart. 63 – 64.

a někdy snad i pohlaví, co ovlivňovalo přístup toho kterého úředníka.

I. 2. 3. 2. Písemné popisy osob

Písemné popisy hledaných lidí nejsou v současné době příliš využívaným pramenem. Jsou to však zdroje, jež hned po ikonografických pramenech podávají svým způsobem určitou představu o vzhledu dotyčného jedince. Lidské „podobizny“ byly sestavovány na základě výpovědí poškozených osob nebo zadržených společníků. Významnou úlohu při identifikaci těchto „pachatelů“ musela hrát fantazie lidí, jež se s nimi měli setkat.

A však nebyli to jen pachatelé různých deliktů, ale i zběhlí poddaní či děti, jež opustily své rodiče, kteří se do těchto seznamů zanašeli. Nejednou se mezi pohřešovanými osobami objevují i popisy zcizených domácích zvířat.⁷⁴

Popisy hledaných osob byly většinou vedeny jak v českém, tak v německém jazyce. Objevovaly se zejména na jednotlivých listech papíru, nebo v sešitové formě. Drobné rozdíly lze vysledovat i v ručně psané a tištěné verzi. Tištěná verze je vedena v obecnější rovině a byla zkracována, kdežto rukou psané popisy spíše obsahují vzhledové i vyjadřovací zvláštnosti. Informace, které tento pramen poskytuje, zasahují do různých oblastí badatelských témat.

V první řadě to je téma dějin módy, tedy odívání a účesů „nižších lidových vrstev.“ Každý popis osoby totiž obsahuje základní charakter konstrukce postavy, barvy a délky vlasů. Následují informace o věku, barvě očí, o odlišnostech na pokožce, tedy o pihách či zjizveních. Mnohdy se připojují i povahové rysy, ku příkladu zda se dotyčný rád směje. Hlavní část tvoří zevrubný popis svrchního i spodního oblečení, jež měl dotyčný naposledy na sobě spolu s případnými náhradními kusy oděvu. Tento popis mnohdy zacházel do takových detailů, jimiž byly přezky na botách či velikost a materiál knoflíků. Pozornost poutal i materiál a kvalita či poškození oblečení.

Popisy osob jsou také pramenem, jenž může být využíván pro dějiny jazyka jednak českého i německého. Podává svědectví o míře germanizace na českém území. Totiž kromě vzhledu je zde věnována také pozornost jazykovým schopnostem a zvláštnostem hledaných. U mnohých jedinců je pozorovatelné prostupování českého jazyka

⁷⁴ „Popsání těch mezi 8. březího měsíce července tohoto 1739 roku, v noci z kulny z (...)města Nymburka patřícího od čtvrt míle od města ležícího Šlotova řečeného dvora ukradených dvou hřebic. Jedno je od sv. Jana do třetího roku jdoucí valach vraný mající na čele lysinu jako tolar velkou a zadní levou nohu rohem pod rousy bílou, dragounský míry.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (8. 7. 1739)

s německým, časté slovní vsuvky v mluveném projevu, nebo vkládání slangových výrazů.

Pro dějiny lékařství mohou být využita i zvláštní znamení na těle, jakými byly chybějící prsty, končetiny či jiná viditelná zranění. Zároveň tyto odlišnosti mohou být využity pro dějiny vnímání lidského těla, či vnímání těla a zranění druhých. Popisy doprovázejí i zmínky o dřívějším či současném možném pobytu hledaného, o jeho vojenské službě nebo osobě, která jej doprovází. Vlastně i osoby, jež pouze dotyčného doprovázely, byly stručně popsány, ale i hodnoceny. Bylo tomu tak zejména v případech svobodných žen, jež získávaly hanlivá označení. Většinou zde bylo prozrazeno i původní zaměstnání hledaného, nebo bydliště, když bylo známé, ale ostatní členové rodiny se zde snad kvůli možnému procesu infamie neobjevovali.

K polemice vybízí i fakt, že bylo u většiny popisů ve zkratce řečeno, čím se dotyčný či dotyčná provinili. V mnohých případech je tento čin vylíčen „zvláště barvitě“ snad proto, aby vyvolal strach v lidech, jež se s nimi měli setkat a urychlil tak dopadení hledané osoby, či jiných „podezřelých“ jedinců.

Oboustranné využití pramenné základny nabízí mnoho historických přístupů a otázek, jež zatím stály stranou historického zájmu. Z těchto skutečností tudíž vyplývá, že je nutné spolupracovat jak s normativními, tak s trestně právními prameny. Přičemž by se do středu pozornosti neměla „drát příběhovost,“ nebo jednostranný pohled na věc, ale na základě konfrontace reálných životních osudů a platné dobové normy doplňovat historický celek a dobovou realitu s pomocí analytických rozborů. A však i zde se musí brát zřetel na možné zavádějící a zkreslující informace, jež tyto prameny mohou obsahovat.

II. 1. Realita 18. století a okolnosti vedoucí k životu na útěku

V období po třicetileté válce a ve století po ní docházelo vlivem epidemií, válek, neúrody a následných hladomorů k markantnímu úbytku obyvatelstva. Hospodářství, ekonomika, ale i kulturní vývoj se z toho vzpamatovávaly ještě dlouhou dobu. Všeobecný nedostatek způsoboval migrace, zbíhání z panství, žebrání a potulku. I přes urgence zemského sněmu, který opakovaně vybízel k evidenci pohybu obyvatelstva na území Čech se nikdo jiný kromě Zdeňka Lva z Rožmitálu (a však prameny se nedochovaly) a Viléma z Rožberka výzvami zemského sněmu v praxi nezabýval.⁷⁵ V průběhu 17. a 18. století se však tato evidence vedla v zájmu ekonomické a hospodářské prosperity poctivěji. Vlastní identifikace osob byla zajištěna nejenom uvedením jména, stáří, postavení v rodině či domácnosti a profesí, ale i zmíněním místa původu a současného pobytu.⁷⁶

Ucelenou definici pojmu migrace ve většině literatury lze nalézt jen těžko. Snad je to proto, že tento termín je natolik užíván na poli demografie, že jen málokterý badatel považuje za důležité daný pojem znovu a znovu definovat. Bude tedy nutné výraz migrace vhodně opsat. Životní osudy lidí nebyly nikdy přímočaré, zdaleka ne všichni lidé, kteří nezemřeli v místě svého narození, se stěhovali pouze jednou, například poté, co případně absolvovali čelední službu a našli si partnera, s nímž odešli jinam, kde založili rodinu a zůstali tam až do své smrti.⁷⁷

Migrace souvisejí především s industrializací, urbanizací, respektive s dalšími přesuny obyvatelstva.⁷⁸ Na jedné straně je v zásadě malthusiánský výklad hledající motivaci migrace v krizové situaci, která se vytvořila v místě původního bydliště migrantů, nejčastěji v podobě tzv. „přelidnění“; migranti jsou tedy podle této teorie z místa, kde dosud žili a v němž byli zakotveni, „vyháněni“, protože počet obyvatel překročil hranice „populačního optima“.

⁷⁵ GRULICH, J. – ZEITLHOFER, H., *Migrace jihočeského obyvatelstva*, s. 79 – 80.

⁷⁶ TAMTÉŽ s. 80.

⁷⁷ VELKOVÁ, A., *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750 – 1850*, in: MAUR, Eduard – GRULICH Josef (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, HD 30, 2006 – suplement, s. 74.

⁷⁸ FIALOVÁ, L., *Mobilita obyvatelstva ve farnosti sv. Kříže v Praze v polovině 18. století*, TAMTÉŽ, s. 243.

Na opačném pólu se nacházejí teorie, které kladou důraz především na fakt, že imigrační oblast přitahuje migranty tím, že jim umožňuje lépe uspokojovat osobní potřeby a naplňovat životní plány.⁷⁹ Výzkumy prokázaly, že rozsah migrací městského i venkovského obyvatelstva obvykle závisel na možnostech pracovního uplatnění a soukromých aktivitách jednotlivců. Zatímco na venkově byly migrace četnější na kratší vzdálenosti, pro obyvatele měst byly typičtější spíše přesuny na větší vzdálenosti. Rozsah migrací venkovského obyvatelstva nebyl závislý jenom na ekonomickém či správním významu jednotlivých lokalit. Prokázalo se, že do značné míry závisel také na pohlaví, postavení v domácnosti, na rodinném stavu a sociálním postavení.⁸⁰ Lze tedy shrnout, že slovo migrace vyjadřuje prostorový pohyb obyvatelstva přes hranice panství, státu či z venkova do měst nebo z města do města bez záměru dotyčného vrátit se zpět.

Vedle pojmu migrace je nutné vysvětlit i pojem mobilita, tedy pohyb obyvatelstva. Pro diplomovou práci je důležitá jak prostorová, tak sociální mobilita. Prostorovou mobilitu lze vyzdvihnout v rámci historické demografie. Prostorová mobilita samozřejmě nebyla sama o sobě synonymem asociálního života. Bylo možné na ni pohlížet jako na užitečnou v případě přechodu z osídlené oblasti na neobhospodařovaný terén či na člověkem nepoznané území. Během cestování se takováto území překonávala, během migrací nebo při putování se v nich žilo.⁸¹ Pokud jde o venkovské obyvatelstvo, lze rozlišovat čtyři základní formy jeho prostorové mobility. V první řadě je to dočasná nebo i každodenní změna místa pobytu v souvislosti s výkonem povolání nebo některými pracovními úkony, krátkodobý pobyt mimo panství nebo alespoň mimo vlastní obec, trvající několik dní. Dalším typem prostorové mobility poddaných byly sezónní migrace, nejčastěji spojené s polními pracemi, hlavně se žněmi, někde i s pracemi na vinicích. Třetí typ představoval dlouhodobý, zpravidla několikaletý pobyt poddaných mimo panství, většinou spojený s výkonem určitého povolání nebo s přípravou k němu. Čtvrtou formou mechanického pohybu poddaných byl jejich trvalý odchod z panství, ať již do měst, nebo pod pravomoc jiné vrchnosti či lépe na jiné panství. V prvním případě byl tento pohyb umožněn propuštěním na svobodu, ve druhém případě zhostem či výhostem. Vedle migrace legální existovala ovšem

⁷⁹ MAUR, E., *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, TAMTÉŽ, s. 9.

⁸⁰ GRULICH, J. – ZEITLHOFER, H., *Migrace jihočeského obyvatelstva*, s. 103 – 104.

⁸¹ GEREMEK, B., *Člověk na okraji ve středověku*, s. 295.

i poměrně častá migrace ilegální, tzv. zbláhání.⁸² Tento problém se však tolik netýkal osob, jimž patřil určitý movitý i nemovitý majetek. Útěk by pro ně v případě návratu znamenal jen zhoršení jejich životní situace. Podle Eduarda Maura tito lidé totiž v případě zbláhnutí o svůj majetek přišli.⁸³ A však prameny vypovídají spíše o rozprodání hospodářských mobilí a zvířat či jejich odvedení.⁸⁴ Jinými omezujícími faktory byly administrativní hranice (obec, fara, panství, země), konfese, jazyková hranice nebo geografické utváření terénu.⁸⁵

Hlavní roli v prostorovém přesunu sehrál vždy člověk, aniž by jej místní vrchnost přímo ovlivňovala. O migrace projevovala zájem pouze tehdy, jestliže byly ilegální a poškozovaly prosperitu panství. Pro značnou část venkovského obyvatelstva byly migrace spjaty jak s důležitými okamžiky jejich života, tak s každodenními povinnostmi.⁸⁶ Geografický prostor, v němž se jednotlivec v raném novověku pohyboval, se ale zdá být zároveň prostorem sociálním, prostorem, v němž byly erby, hraničními kameny, mezemi, a někdy dokonce i jakýmsi „tabulemi“ zhmotněny vlastnické vztahy, pravomoci, závislosti a podřízenosti.

To však pravděpodobně neplatilo jen pro země, obce, kraje a panství, ale i pro méně viditelné hranice usedlostí, pozemků a rovněž pro mužský a ženský prostor v rámci jedné domácnosti. Vedle hranic, patrných na první pohled i cizinci či pozdějšímu pozorovateli „zvenčí“, byli i takové, jež se vyjevily, až když byly překročeny.⁸⁷

Ve společnosti 17. a 18. století se objevovaly různé složky populace. Byla to jednak vrstva privilegovaná, vrstva úředníků, dále vrstva pracujících lidí a v neposlední řadě skupina lidí žijících na okraji společnosti. Nouze a chudoba, jež se staly „společnicemi“ pro velkou část populace, způsobovaly její pohyb, jednak fyzický, jednak na hranici kriminality. Tato skupina lidí představovala mnoho životních osudů, jež do 90. let 20. století zůstaly stranou zájmu historického poznání v českém prostředí. Existovaly jisté rozdíly v pohybu jednak migrujícího obyvatelstva, a jednak lidí, kteří se „potloukali“ zemí a „balancovali“ na hranici marginality, jejíž překročení bylo tak snadné. Jindy byl přesun z místa na místo důsledkem vyčlenění z jejich společenské vrstvy.

⁸² MAUR, E., *Problémy studia*, s. 11 – 12.

⁸³ TAMTÉŽ, s. 11.

⁸⁴ „...ten sedlák sám třetí vzal sebou jednoho vola, jednu krávu, a jednu v nájmu mající ve vsi skalici Zletou jalovičku, také starou truhlu, peřiny, a ostatní malé domovní potřeby, 4ho máje v noci svou sedlskou živnost opustil a pryč utekl.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1780, sign. IB 5AU, č. kart. 64. (7. 5. 1777)

⁸⁵ MAUR, E., *Problémy studia*, s. 15.

⁸⁶ GRULICH, J. – Zeitlhofer, H., *Migrace jihočeského obyvatelstva*, s. 104.

⁸⁷ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 59.

Skupina lidí na okraji společnosti, jež získala také označení marginálové, se odchylovala od společenské normy nebo skupiny norem a nerespektovala požadavky, které na ni byly kladeny.⁸⁸ Na okraji se objevovali ti, kteří porušovali právní, mravní, náboženské či etické normy.⁸⁹ Mohlo jít o jednotlivce či o skupiny lidí, a však povětšinou byli nuceni vést neusedlý život. Jedním z hlavních důvodů, který mohl člena městského společenství diskvalifikovat a zařadit ho na okraj městské obce byl trest udělený za spáchaný přečin či trestný čin.⁹⁰

K okrajovým skupinám patří ovšem jak osoby z nejnižších stupínků společenského žebříčku, které jsou přes svoji „okrajovost“ integrální součástí struktury „staré společnosti“, oni „poctiví chudí“, tak i ty osoby, které se ocitly mimo, vně, „psanci“ této společnosti. Němčina rozlišuje v tomto případě *Unterschichten* a *Aussenseiter*. Do první skupiny patří vdovy a sirotci, jež se o sebe nedokázali postarat, osazenstvo špitálů a jiných charitativních zařízení, příslušníci nečestných řemesel včetně vykonavatelek nejstaršího řemesla, žebráci a chudina vůbec. Do druhé skupiny patřily kriminální živly vůbec, ale jistě i lidé, kteří se ocitli „mimo“ ne vlastní vinou, mrzáci, nevléčitelně nemocní a podobně, a však o nich prameny přímo nevypovídají. Hranice mezi oběma skupinami byly zřejmě velmi relativní a například všechny neusedlé skupiny obyvatel, jako byli vaganti, kočovníci, vandrující tovaryši, pohybovaly se na pomezí „přijatelnosti“ asi denně.⁹¹

Je zásadní rozdíl mezi kriminalitou a marginalitou. K marginalizaci jednotlivce, rodiny nebo skupiny vedlo pouze takové trestné chování, které s sebou neslo vyloučení ze společnosti.⁹² A však je vcelku logické, že jedno bylo podmiňováno druhým. A tak kriminální jednání jednotlivce vedlo k jeho rychlé či postupné marginalizaci.

Pojem marginality uvedla do vědeckého prostředí americká sociologie před první světovou válkou. V těchto studiích byl „marginální člověk“ definován jako osoba odmítající účast na společenském životě nebo osoba z něho vyloučená. Marginální člověk žil na rozhraní dvou kultur (v takzvaném sociálním švu), z nichž jedna byla všeobecně uznávána a druhá již byla minulostí (v případě imigrantů) nebo se konstruovala v protikladu k převládajícím hodnotám. Později se fenomén marginality

⁸⁸ BEZECNÝ, Z., *Dějiny každodenní kultury 19. století*, s. 139.

⁸⁹ TAMTÉŽ.

⁹⁰ JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L., *K otázkám kriminalizace a marginalizace městského obyvatelstva*, s. 601.

⁹¹ HOJDA, Zdeněk, „Okrajové“ skupiny a „národnostní menšiny“ v Praze 17. a 18. století, in: *Documenta Pragensia XVI*, 1998, s. 45.

⁹² GEREMEK, B., *Člověk na okraji ve středověku*, s. 297.

začal pojmát z hlediska hospodářské úspěšnosti a rovnal se v podstatě deklasování. Historikové marginality a sociální exkluze se ve svých výzkumech zaměřili dvěma směry: prvním byla analýza procesů marginalizace a vývoje pojetí marginálních lidí, druhým analýza obrazu, který si společnost vytváří o sobě samé. Práce těchto dvou směrů uvádějí marginalizační procesy a ideologii vyloučení do souvislosti s proměnami ekonomických, sociálních i kulturních struktur. Hlavní příčinou marginálního postavení, ať už se do něj člověk dostal dobrovolně či nikoli, je ve většině případů společenské deklasování. Marginální člověk nemá právo na účast na materiálních a společenských privilegiích, nemá přístup k distribuci práce a sociálních funkcí, nesdílí všeobecně platné normy a společenskou etiku.⁹³

Příslušníky marginálních vrstev lze vymezit především negativními charakteristikami.⁹⁴ Lidé na okraji jsou ti, kteří nemají ve stavovské společnosti stálé místo. Jsou to především osoby ekonomicky závislé, bez „práva a řádu“, nestabilní elementy bez stálého zaměstnání a s tendencí k neustálým přesunům a migracím. Jsou to ti, kteří se v hierarchii důstojnosti vymezují jen negativně. Nejcharakterističtější rysem a jediným spolehlivým klasifikačním kritériem takových skupin je právě nestabilita, pohyblivost, proměnlivost, nezařaditelnost.⁹⁵ Právě tyto faktory ovlivňovaly reflexi neusedlých složek obyvatelstva obyvatelstvem usedlým. Příchod cizího člověka do určité oblasti, či komunity vzbuzoval u tamních lidí vždy strach, nejistotu, obezřetnost a snad i zvědavost. Strach z cizinců je především strachem o vlastní totožnost, kterou zpochybňují ti, kdo jsou jiní.⁹⁶ Někteří lidé se odlišovali od ostatních už na první pohled, například barva kůže nebo jiný jazyk odlišovaly etnické menšiny, takovým znakem mohlo být i povolání, stejně jako vnější příznaky nemoci nebo viditelné zmrzačení. Nejčastější formou „rozlišení“ byl oděv. Tuláci a zločinci se v oblékání od nižších společenských vrstev téměř nelišili, je ale možné předpokládat, že je přece jen určovaly hadry na nahém těle a hůl v dlani.⁹⁷ A však v popisech hledaných osob lze vyčíst jejich celkový vzhled. Z těchto pramenů nevyplývá, že by lidé na útěku měli nějak zvlášť nezachované oblečení, ale jisté rozdíly jsou zde znatelné. Konkrétněji se vzhledem těchto jedinců budou zabývat další kapitoly.

V českých městech a městečkách se konflikty mezi stabilizovanou většinou

⁹³ GOFF, J. Le, – SCHMITT, J. - C., *Encyklopedie středověku*, s. 344.

⁹⁴ PÁNEK, J., *Okrajové vrstvy obyvatelstva*, s. 50.

⁹⁵ TINKOVÁ, D., *Člověk na okraji společnosti*, s. 190.

⁹⁶ RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 134.

⁹⁷ GEREMEK, B., *Člověk na okraji ve středověku*, s. 310.

a kriminalizovanou menšinou projevovaly nejrůznějšími způsoby, avšak státní, patrimoniální i městská správa je zpravidla sváděla do jediného řečiště. Byl jím mocenský zásah proti nežádoucím projevům okrajových vrstev a následné řízení proti jejich příslušníkům před městskými hrdelními soudy, což dodávalo státnímu a společenskému tlaku na marginální vrstvy určitý řád. Soudní řízení se dotýkalo těch skupin a příslušníků okrajových vrstev, jejichž jednání bylo stavovskou společností nebo absolutistickým státem pokládáno nějakým způsobem za agresivní, ohrožující platný právní systém.⁹⁸

A kde vlastně byla ta pomyslná hranice marginality a obecně uznávaného životního stylu? Okraj definuje především většinová společnost – a zvláště její elita, která má moc kriminalizovat a „cejchovat“ za pomoci norem právních či mravních. To ona odsouvá určité skupiny k okraji, nebo dokonce až za něj, chová vůči nim nedůvěru a pohrdání.⁹⁹ Procesu marginalizace podléhali pouze ti, pro něž se cestování stalo životním stylem, kteří utíkali od organizovaného života společnosti, nebo ti, kteří byli ze společnosti vyloučeni.¹⁰⁰ Člověk na okraji byl výsledek individuální nebo skupinové negace panujícího řádu, přijatých zásad soužití, závazných norem a příkazů.¹⁰¹

V diplomové práci se do středu pozornosti dostanou ti lidé, kteří zběhnutím z různých příčin přišli o stálý domov nebo se bez domova již narodili. Tyto osoby měly v každodenním kontaktu vzbudit pozornost nejen venkovských rychtářů, městských radních či vrchnostenských úředníků, ale i „obyčejných“ poddaných.¹⁰² K odhalování této problematiky lze přistupovat rozdělením pronásledovatelných osob do několika skupin, a to: Marginálové žijící v podstatě v souladu s normami (služebnictvo, venkovská a městská chudina), potenciálně nebezpeční (Romové, žebráci, invalidé, tuláci apod.), a ti, kteří se skutečně ocitli za hranicemi sociální a trestní normy (zloději, dezertěři).¹⁰³ Tyto osoby nebyly odkázány jen na milosrdenství druhých, ale především sami na sebe. Byly nuceny putovat z místa na místo, hledat obživu tam, kde jim hrozilo bezprostřední ohrožení na životě. Toto nebezpečí představovala vrchnost, jež je pod vlivem panovnických patentů stíhala a ukládala tresty. Pro panovníka, vrchnost, ale i pro pracující lidi znamenaly toulající se osoby problém, a to jak z evidenčního hlediska,

⁹⁸ PÁNEK, J., *Okrajové vrstvy*, s. 50.

⁹⁹ TINKOVÁ, D., *Člověk na okraji společnosti*, s. 191.

¹⁰⁰ GEREMEK, B., *Člověk na okraji ve středověku*, s. 293.

¹⁰¹ TAMTÉŽ, s. 191.

¹⁰² HIML, P., *O „zločinu“ a vině v dějinách*, s. 33.

¹⁰³ TINKOVÁ, D., *Úvahy nad problematikou „trestního práva“ a „hrdelního soudnictví“ v historii a historiografii*, Kuděj 2, 2001, s. 65.

odvádění dávek, tak z hlediska pocitu ohrožení a strachu z neznámého. Rozmezí trestů se pohybovalo od omezení na svobodě, fyzických trestů, až po trest smrti. Vše záleželo, jak jinak, na míře provinění. A však prohřešky 17. a 18. století byly vnímány zcela jinak, než dnes. Záleželo na pohlaví, způsobu života, náboženství, věku i míře provinění.

V případě propadu na okraj, bylo velmi náročné, často nemožné vrátit se zpět. Toulající se osoby byly nuceny utíkat před vším a před všemi. Neměly možnost vytvořit si tak pevnou síť sociálních vztahů jako trvale usedlé obyvatelstvo. Lze však říci, že stav vyvrženosti si vynucoval vytváření nových vazeb mezi lidmi, kteří neměli naději zaujmout pevné místo v hierarchii stavovské společnosti.¹⁰⁴ Tito lidé nemohly důvěřovat nikomu jinému než sobě rovným a přátelství mohlo nastat jen mezi lidmi ze stejné sociální skupiny. A však délka trvání přátelství záležela na mnoha vnějších okolnostech. Často vznikalo při náhodném setkání během potulování té které osoby. Díky podobnému životnímu osudu, jisté míře solidarity a potřebě vytvořit si určitou „sociální síť“, nebyl pro většinu těchto lidí problém semknout se třeba jen v dvou i vícečlenné skupinky a hledat společně v zemi obživu.

Kdo ale stál v „sociálním žebříčku“ nad Cikány, tuláky a zloději, tedy nad „bezprizorními“? Podle Pavly Horské to byli ti, kteří žili v rodině, ať byli jakýmikoliv jejími členy, protože i nejchudší hlava rodiny byla uvnitř rodinného svazku „někým“, koho ostatní členové museli respektovat. Za prahem své domácnosti neznamenal takový člověk patrně vůbec nic, nehodil se k žádnému úřadu ani veřejné funkci, a však jeho postavení v rodině z něj dělalo důležitý článek stavovsky uspořádané společnosti, třebaže článek nejnižší.¹⁰⁵ A však prameny vykazují jisté rozpory s touto tezí, jelikož právě Cikáni, žebráci i tuláci často žili v určitém typu rodinného či přátelského soužití a do svého středu volili osobu, jíž museli respektovat a řídili se určitými pravidly „rodové“ hierarchie. Proto se zdá, že nad lidmi žijícími na okraji společnosti mohli být ti, kteří byli stále ještě drženi sociální sítí stavovské společnosti a ti, jež se ničím, kromě své chudoby, neprovinili vůči dobovým normám.

Život na útěku nebyl jednoduchou záležitostí. Všechny romantické představy o svobodě, o bezstarostném potulování se a o živnosti, která se zakládala na žebrotě a krádežích, šli stranou ve chvíli, kdy se člověk ocitl sám na útěku. Mezi starosti člověka,

¹⁰⁴ PÁNEK, J., *Okrajové vrstvy obyvatelstva*, s. 51.

¹⁰⁵ HORSKÁ, P., *Pohyblivá hranice mezi městskou společností a městskou spodinou – specifický problém dějin měst*, in: *Documenta Pragensia XVI*, 1998, s. 57.

jenž byl držen sítí sociálních vztahů, kterou tvořila rodina, přátelé a členové obecní komunity, patřila obživa, jež zajišťovala určitý sociální status a udržení majetku, rozmnožování rodu, které zároveň znamenalo určité jistoty budoucího života, plnění povinností vůči vrchnosti a v neposlední řadě vedení řádného – mravného života. Všechny tyto záležitosti se rozplynuly v momentě, kdy se člověk ocitl na okraji společnosti. Hlavní cíle se najednou soustředily hlavně kolem obživy a útěku před „spravedlností,“ zkrátka okolo samotné existence člověka. Protože „uprchlík“ vedl neusedlý život, neměl zajištěný stálý příjem, a tím pádem by neměl ani prostředky k plnění svých plánů. Nejistý život, který vedl, mu nedovoloval pohlížet daleko před sebe, ale nutil jej řešit nastalé životní situace okamžitě a bez odkladů. Život člověka na útěku se pohyboval vždy na hranici zločinnosti. Pokud totiž opustil svůj domov, musel se nějak žít. To se stalo problémem, protože mnohé patenty zakazovaly přechovávat, žít, či zaměstnávat cizí lidi bez pasů, tedy bez dokladů, jež prokazovaly jejich totožnost, náležitost k určitému panství a způsob obživy, i lidi podezřelé z potulky. Právě loupění dávalo potulným lidem příležitost k obživě. Krádeže nebo různá přepadení se pak staly jedním z hlavních důvodů pronásledování těchto osob.

Existovala ale celá řada dalších důvodů, pro které člověk utíkal. Jednalo se o trestné činy a patřilo mezi ně např. náboženské vyznání, majetková delikvence, fyzická napadení apod. Vlastně i někteří lidé byli postaveni mimo zákon již svou samotnou existencí v té které oblasti či panství. Byly to osoby bez stálého zázemí a obživy. Jednalo se o Cikány. Lidé, jež vyznávali takový životní styl, který byl trestán smrtí. Nelze tvrdit, že by se tito lidé usadit nemohli, problém byl v jejich nepřizpůsobivosti. Cikáni, jakožto nechtění cizinci, byli vyháněni z místa na místo, stíhaly je kruté tresty za jejich kočovný život a ze strachu z možné krádeže majetku. Jejich problematice bylo věnováno i samostatné místo v tereziánských patentech. Existuje nespočetně mnoho případů, v nichž chycení Cikáni slibují, že opustí hranice panství, usadí se a začnou vést „spořádaný život“ a žít se poctivou prací. A však tytéž osoby tímto prošly několikrát, a tak se sliby ve stejném duchu několikrát opakovaly. Zde se nabízí hned několik otázek k jejich problematice. Proč pro ně byl nepřekonatelný problém usadit se? Jaké byly hlavní důvody jejich pronásledování? Kdo byl označován za Cikána a bylo toto pojmenování motivováno rasově? Byli nějaké rozdíly mezi Cikány a tuláky? Nebo jím mohl být kdokoli potulující se? Co vlastně usedlé obyvatelstvo očekávalo od těchto příchozích? Mohli Cikáni najít u usedlého obyvatelstva azyl a za jakých podmínek?

Do jiné skupiny lidí, jež nežili usedlým životem, patřily i ženy. Často se jednalo

o svobodné matky, vdovy, kuplířky, potulné zlodějky či partnerky toulajících se mužů. Proč měly tyto ženy potřebu vést neusedlý život? Jaký měl jejich životní styl dopad na jejich vnímání společností? Měly vůbec nějakou šanci dostat se, či znovu nabýt vyšší sociální statut, než do kterého propadly? Lišily se genderově rozsudky za potulku a jiná provinění? Jak vypadal obraz „rodinného“ života těchto žen? Lze ještě mluvit o ženskosti v souvislosti s dobovými měřítky? Jak se o těchto ženách vyjadřovala společnost?

Zvláštní skupinu lidí, jež byli svým způsobem neusedlí, tvořili vojáci. V pramenech se s nimi lze setkat v souvislosti s jejich návratem ze zajetí, ale i v případech dezerce, nebo v souvislosti se stíhanými ženami. Jejich práva, nároky a omezení jsou, stejně jako u ostatních lidí na okraji společnosti, vyhlášeny v tereziánských patentech.¹⁰⁶ Vojáci, tak jako lidé trpící nouzí, představovali určité riziko pro ostatní společnost. Z občasných krádeží, tedy z majetkové delikvence, už bylo jednoduché přejít do stavu loupežnického.¹⁰⁷ Je možné rozlišit loupežnictví, jakožto způsob života s určitou hierarchií členů a potulné zloděje s „nárazovým“ loupením? Kde je vlastně dělící linie mezi těmito způsoby obživy? Byla příčinou jejich potulování neschopnost vrátit se po válce do „normálního“ života? Mohli ve složce potulného obyvatelstva tvořit jakousi „subkulturu“ s určitou hierarchií? Stmelovaly je podobné zážitky, podobný pohled na svět?

Pronásledováni byli i žebráci a sirotci, jež nepracovali. Jinou potulující složku společnosti tvořili „poutníci, rybníkáři, a byřici.“¹⁰⁸ Stíhání byli i ti, kteří do země přicházeli s úmyslem provozování obchodu¹⁰⁹, a neměli potřebná povolení, tzv. pasy.

Obdobně jako v ostatních částech Evropy, tak i u nás se lišil pohled na potulující se jedince. Žebráci nebo lidé pohybující se těsně na hraně samostatnosti a závislosti na okolí, jež patřili k jedné z největších skupin potulujícího se obyvatelstva, byli ostatním světem členěni do několika skupin. Byli to jednak ti, kteří se bez podpory ještě obešli, ale stále jim hrozilo, že se k ní budou muset uchýlit. Jednak to byli ti, kteří už byli odkázáni na podporu, tzv. domácí chudí, jež dostávali od městské vrchnosti,

¹⁰⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň), Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (20. 11. 1749); SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13. (1754)

¹⁰⁷ FRANCEK, J., *Dějiny loupežnictva*, s. 47.

¹⁰⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň), Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (20. 11. 1749)

¹⁰⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13. (1754)

od vesnické samosprávy nebo od církve pravidelné příspěvky. Další skupinu tvořili ti, jejichž chudoba společností uznávána nebyla, takže žádnou podporu nedostávali. Většinou přišli o trvalé bydliště a byli nuceni se „potloukat“.¹¹⁰ První dvě jmenované skupiny byly ještě společností uznávány a nalézaly v ní své místo, ale tuláci a Cikáni z ní vypadávali.¹¹¹ A však žít se žebráním byly nuceny téměř všechny složky lidí na okraji, to znamená i ti, kteří procházeli integračními a vylučovacími mechanismy. Jednalo se tedy o všechny výše zmíněné skupiny lidí. Společnost těmto lidem pomáhala z různých důvodů. Ať už šlo o solidaritu, projev dobrého křesťana nebo projev strachu z materiální újmy, způsobené žebrajícími lidmi, při neposkytnutí pomoci. Lze tedy tvrdit, že se téměř všechny skupiny lidí na okraji staly žebráky a žebrání bylo jejich hlavním zdrojem obživy, vyjímaje však některá nečestná povolání.

Martin Rheinheimer ve své knize přímo píše, že integrační a vylučovací mechanismy se týkaly také cizinců a potulných osob.¹¹² To jasně vyjadřuje strach raně novověké společnosti z cizího a neznámého, zároveň také její jistou „obezřetnost“ plynoucí ze zkušeností. Společnost na potulující jedince nahlížela jako na „k lenosti schylující osoby, daremnýlid, pováleče, podezřelý a žebrající lid, tuláckou cizí chásku, bohaprázdnou cikánskou zběh, bez služby zahálčivou chasu a přetvářilky“¹¹³ a mělo k nim být přistupováno jako k „přestupníkům a buřičům“¹¹⁴ O dalším vzájemném vnímání těchto lidí a společnosti budou pojednávat jednotlivé kapitoly diplomové práce.

A jak to bylo s trestněprávním vývojem u nás? Při globálním pohledu lze postoj státu a stavovské společnosti vůči lidem poníženým a provinilým proti právnímu řádu, kteří se ocitli před hrdelními soudy, vyjádřit ve třech základních typech jednání. Rázné řešení přinášela fyzická likvidace, která zvláště v pobělohorském období postihla přibližně desetinu všech souzených. Plnila úlohu trestu, ale také výstrahy, a to nejen pro případné pachatele analogických činů, ale také pro další neusedlé nebo stabilitu státu a společnosti ohrožující vrstvy. Druhým typem zásahů byla trvalá segregace, která se projevovala drastickým utínáním končetin, uřezáváním uší, nosu nebo jazyka a ocejchováním a jež potrestanému nedávala žádnou jinou možnost než strávit zbytek života na okraji společnosti. Civilizovanější formu segregace představovalo vypovídání

¹¹⁰ RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 14 – 15.

¹¹¹ TAMTÉŽ, s. 15.

¹¹² TAMTÉŽ.

¹¹³ SOA Třeboň, Velkostatek Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 -1749, sign. IB 4E, inv. č. 11. (20. 11. 1749)

¹¹⁴ TAMTÉŽ.

odsouzců z obce, panství, země nebo monarchie, což v praxi leckdy znamenalo jejich sociální přesun do marginálních vrstev. Posledním, třetím typem je sociální integrace, tedy vstřícného vztahu k osobám, jež se ocitly na hranici kriminality nebo i za touto mezí. Do svého výchozího prostředí byli přijímáni pachatelé drobných přestupků, odsouzení k zanedbatelnému trestu, a konvertité, kteří překonali konfesijní bariéru bránící legalizaci jejich postavení.¹¹⁵

Pestrá paleta kriminálního soudnictví postihovala takové činy, které ohrožovaly jednostranně chápanou bezpečnost a stabilitu raně novověkého státu a společnosti, jejich korporací, institucionálních nástrojů i jednotlivých příslušníků.¹¹⁶ Organizace městského a venkovského soudnictví v 16.- 18. století je výsledkem předchozího vývoje, kdy byla hrdelněprávní pravomoc panovníka postupně přenesena na pozemkové vrchnosti.¹¹⁷ Stále se vycházelo z obecných zásad trestního práva, jak byly formulovány v Obnoveném zřízení zemském, a které vycházely z Koldínova zákoníku. Nové útrpné a hrdelní právo pro země Koruny české Josefa I. (*Constitutio criminalis Josephina*) z roku 1707 – česky pak 1708 – mělo vysloveně podpůrnou funkci.¹¹⁸ V Čechách bylo potvrzeno 383 hrdelních soudů při městech, k jejich povinnostem patřilo zatýkat a vyslýchat podezřelé ze zločinů, vyhlášovat rozsudky apelačního soudu, provádět výkon trestu, případně dohled nad jeho výkonem. Pražský apelační soud potvrzoval a revidoval rozsudky městských soudů a rozhodoval o všech důležitých kriminálních procesech, vydával instrukce k provádění vyšetřování. Veškeré spojení mezi městskými soudy navzájem a mezi apelačním soudem se odehrávalo na základě doručených písemných sdělení. Tato praxe tak vedla ke značnému prodlužování a zároveň s tím i prodražování trestního řízení.¹¹⁹

Městské právo charakterizujeme jako „soubor obyčejových nebo zákonných ustanovení, která se týkala města jako celku i jeho obyvatel, byla zaručována městskou vrchností, uplatňována městskými orgány a užívána obyvateli ve věcech soukromých i veřejných“. Jak v královských, tak v poddanských městech byla v 16. – 18. století představitelem trestního soudnictví městská rada. Skládala se zpravidla z dvanácti

¹¹⁵ PÁNEK, J., *Okrajové vrstvy obyvatelstva*, s. 52 – 53.

¹¹⁶ TAMTÉŽ, s. 50.

¹¹⁷ FRANCEK, J., *Dějiny loupežnictva*, s. 13.

¹¹⁸ KOUTNÁ, J., *Ženy na scestí*, s. 60.

¹¹⁹ TAMTÉŽ, s. 61.

členů, kteří se nazývali konšely nebo radními. Členem rady se mohl stát jen bezúhonný a plnoprávný občan. Funkční období rady trvalo přibližně rok.¹²⁰

V oblasti trestního soudnictví se rada řídila jednak obecnými právními předpisy, jednak vrchnostenskými instrukcemi. Podezřelé osoby byly na základě obvinění zatčeny a umístěny do šatlavy (arestu, domu kázně). Výslech prováděl zpravidla rychtář ve spolupráci s členy městské rady a písaře.¹²¹ K výslechům byli delegováni s rychtářem pouze ti konšelé, kteří během času získali cenné zkušenosti v práci s delikventy. V pramenech samotných se lze setkat jednak s „návod“ jak postupovat při výslechu, jednak s praktickými ukázkami výslechů. Výsledky měly zpravidla jednotný postup. Do úvodní části protokolu se zapsalo stručné seznámení s případem, to znamená, kdo a proč je vyslýchán, posléze následovaly otázky, které zjišťovaly informace o osobě, rodině a spáchaném deliktu.

Na základě poznání okolností trestných činů, jejich kvalifikace a relace radních vyslaných k výslechu, vynesla městská rada ve svém zasedání ortel, a to buď trest smrti nepodmíněně, podmíněně, nebo jiný trest. Pokud měl být provinilec propuštěn na hrdelní revers, byl mu ve vězení či na radnici předložen k vyjádření. Podmíněné odsouzení k trestu smrti často doprovázely zahanbující tresty u pranýře, kde stával provinilec na očích veřejnosti po jistou dobu s potupnou maskou, nákrčníkem či obojkem s hruškou v ústech. Poté býval vymrskán z města. S vypovězením souviselo také vypalování cejchů označující provinilce. V 16. až 18. století umisťoval kat cejch převážně na záda odsouzených a pro zvýraznění přidával do rány trochu střelného prachu. V našich muzeích se zachovala celá řada vypalovacích cejchovacích želez: v podobě písmene R (Relegatus – vyhoštěnec), rozmnoženého podle tereziánského zákoníku o označení země, takže vyhoštěný opouštěl Čechy s cejchem RBO (Relegatus Bohemiae).¹²² Tresty cejchováním potkávaly především osoby vedoucí cikánský život. Cejch byl jen jedním z mnoha „varujících“ trestů. V instrukcích je jasně stanoveno, za jakých okolností a v jaké zemi má být zvolen ten který trest. Ku příkladu za potulku v Čechách bylo řezáno pravé ucho, v markrabství moravském levé ucho a v zemích Rakouska to byl, na místo řezání, cejch šibenice na zádech.¹²³ Celý průběh trestního řízení zaznamenával městský písař, jenž vedl písemnou agendu soudu. Samostatného,

¹²⁰ FRANCEK, J., *Dějiny loupežnictva*, s. 18.

¹²¹ KOUTNÁ, J., *Ženy na scestí*, s. 61.

¹²² FRANCEK, J., *Dějiny loupežnictva*, s. 27.

¹²³ SOA Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, inv. č. IB 4E, č. kart. 9. (1704)

takzvaného krevního písaře, měla jen některá města, ale i tam bývala jeho funkce obvykle kumulována. Důležitou úlohu zaujímal v trestním soudnictví rychtář, protože ohledával místa deliktů, sledoval a zajišťoval provinilce, zodpovídal za jejich věznění, účastnil se výslechů a exekucí. Rychtáři byl podřízen biřic, jinak posel právní či šatlavní hospodář, kterému příslušela přímá péče o vězně. Při exekucích vyzváněl na zvonec, vyvolával je, v případě potřeby vykonával menší tělesné tresty (vymrskání, vyvedení z města) a účastnil se rychtářových nočních pochůzek.¹²⁴

Ve druhé polovině 17. století se začalo projevovat napětí mezi platnou normou (právní a mravní) a její teoretickou aplikací. Ve stejné době se alespoň mezi intelektuální a právní elitou šířili kritiky ze strany teoretiků přirozeného práva, kteří se snažili vybudovat trestní systém na jiných principech.¹²⁵

I když je *Constitutio criminalis Josephina*, takzvaná *Josephina* (1707) převážně procesní zákoník a usiluje o upřesnění trestněprávních pojmů, bere v úvahu i okolnosti přitěžující i polehčující, požaduje určitou kvalifikaci hrdelních soudců, všeobecně však jej lze charakterizovat jen jako zhuštěnou a mírnější verzi hrdelního řádu vydaného Ferdinandem III. v roce 1656 pro Dolní Rakousy. Jurisdikci městských soudů vykonával v této oblasti držitel panství a jeho úředníci. Před soud se dostávali i cizopanští poddaní, pokud v teritoriálním obvodu soudu spáchali trestné činy nebo v něm byli zatčeni. Ty vrchnosti, které neměly na svých statcích příslušné soudy, využívaly možnosti postihu v blízkých královských nebo poddanských městech, kam své delikventy dodávaly.¹²⁶

Od sklonku 17. století zesílil vliv krajských hejtmanů. Tito úředníci měli dohlížet na bezpečnost svého regionu, konat předběžná vyšetřování, zjišťovat, zdali vrchnosti nepřechovávají cizí poddané. Povinností hejtmanů bylo stíhat zloděje, loupežníky, vrahy, žebráky a romské kočovníky. Podle hrdelního zákoníku Josefa I. měly nadále působit jen ty soudy, které dosud vykonávaly svou činnost na základě zvláštního privilegia, léna či starého obyčeje. Prvořadým úkolem těchto soudů bylo stíhání zločinců, tedy zatýkání a vyšetřování podezřelých, vyhlašování rozsudků apelačního soudu a péče o výkon trestů.¹²⁷

V roce 1768 vstoupil v platnost zákoník tereziánský, tzv. *Constitutio criminalis Theresiana*. Tento zákoník představoval první pokus o sjednocení a centralizaci trestní

¹²⁴ FRANCEK, J., *Dějiny loupežnictva*, s. 20.

¹²⁵ TINKOVÁ, D., *Hřích, zločin, šílenství*, s. 37.

¹²⁶ FRANCEK, J., *Dějiny loupežnictva*, s. 23.

¹²⁷ TAMTÉŽ, s. 15.

justice pro celek dědičných habsburských zemí.¹²⁸ V roce 1788 byl v dědičných rakouských a českých zemích vyhlášen Všeobecný zákoník o zločinech a trestech. V souladu s osvícenskými zásadami a postoji se již opíral o zásadu presumpce nevinny. Kriminální agenda byla nadále svěřována jen soudům s dostatečným počtem právnický vzdělaných osob, které byly placeny z veřejných prostředků. Zůstaly sice zachovány ponižující tresty, ale ty již nebyly spojeny s možným mrzačením.¹²⁹

Co se trestů týče, jejich cílem byla především fyzická likvidace delikventa: dobové zákoníky nabízejí bohaté menu nejrůznějších variací na trest smrti, obohacených pestrou paletou trestů mrzačících, včetně méně drastického vypalování cejchů a bití. Důraz na fyzické utrpení tvoří další z hlavních charakteristik „starého“, předosvícenského trestního práva.¹³⁰

Přesto i v habsburských državách začala v soudní praxi převažovat tendence ke zmírňování, respektive nahrazování absolutního trestu, započatá již Marií Terezií, kdy byly rozsudky smrti cestou milosti často proměňovány v nepoměrně mírnější. Josef II. však již odsouzenec na smrt automaticky omilostňoval. Nový trestní zákoník, který vyšel roku 1786 pod názvem *Codice penale*, přinesl řadu reforem a zrušení především mrzačících trestů včetně mučení, trest cejchování i mnohé potupné tresty.¹³¹

Jak ale tito jedinci reagovali na rozsudky, na přístup vyslychajících k nim? Jak vypadal obraz „viníků“ ve výpovědi svědků? Jakým způsobem se lišil obraz, který o sobě vytvářeli oni sami a pohled okolí na ně? Jak vypadalo jejich soužití s lidmi jim rovným? Díky četným popisům osob, které jsou k dispozici, se také může objevit otázka, co společnost 18. století vnímala jako odlišné ve vzezření osob. Jací lidé se sdružovali? Nabízí se také otázky, kde se tito lidé scházeli? Existovala mezi nimi solidarita? Co všechno je spojovalo? Jaké byly alternativy jejich obživy? Jak fungovalo jejich přátelství?

Diplomová práce se tedy zaměří především na neusedlé obyvatelstvo, na vzájemné vztahy mezi ním a usedlými. Obraz lidí na útěku nebude tvořen jen na základě jejich vnímání ostatní společností, ale i jimi samotnými. Bude zde odhalena možná solidarita mezi usedlými a neusedlými. Spojí se zde poznatky, které vyplynou z archivních materiálů s poznatky jiných historiků. Měl by vzniknout ucelený obraz, či představa

¹²⁸ TINKOVÁ, D., *Hřích, zločin, šílenství*, s. 43.

¹²⁹ KOUTNÁ, J., *Ženy na scestí*, s. 61.

¹³⁰ TINKOVÁ, D., *Osvícenství*, s. 14.

¹³¹ TAMTÉŽ, s. 16.

o životě lidí, jež zůstávali po dlouhou dobu na poli historického bádání nezajímavou složkou společnosti. Stranou nezůstane ani jejich vzhled, jež často prozrazoval sociální identitu mezi ostatními složkami společnosti.

II. 2. „Byli Cikáni a přišli v zkázu, protože z Čech nechtěli pryč jít“

Mnozí badatelé 18. století, například Hottinger, dospěli k názoru, že Cikáni jsou příslušníky tatarské hordy, odtrhnuvší se od Timurova vojska. Teorie o jejich původu byly tehdy četné. Objevily se i takové, které označily Cikány za tuláky posbírané z nejnižších vrstev různých národů, za zběhy, uprchlíky, zločince apod. Tento mylný názor byl v 17. a 18. století značně rozšířen po celé Evropě na základě zvyku Cikánů adoptovat příslušníky jiných etnických skupin, když o to byli požádáni. Nechyběly však ani zcela primitivní, zlomyslně laděné teorie o původu Cikánů, např. že jsou přímými potomky d'ábla. Početné nevědecké, obecně tradované teorie o původu těchto lidí jistě přispěly k utváření odmítavého postoje domácího obyvatelstva vůči Cikánům.¹³² Jindy byli Cikáni obviňováni ze zrádcovství, špehování pro Turky a z paličství.¹³³

Jestliže byli ve středověku respektováni, od raného novověku se pro ně začala situace rapidně měnit. Nyní byli Cikáni pronásledováni především za potulku, královské mandáty je vypovídaly ze země. Ve druhé polovině 17. století byly předchozí patenty obnoveny a perzekuce posílena, především kvůli podezření ze žhářství. Patent Leopolda I. z roku 1688 vypovídal Cikány ze země, ale minul se účinkem, proto již o rok později bylo například v Království českém přijato nařízení, aby všichni Cikáni opustili do tří dnů zemi pod trestem oběšení. Protože ani toto opatření nepřineslo očekávaný výsledek, prohlásil panovník dekretem roku 1698 Cikány za psance. Muži mohli být beztrestně vražděni, ženám a dětem měly být uřezány uši a nosy. O beztrestném vraždění prameny nevypovídají, a však řezání uší bylo zřejmě běžně praktikováno.¹³⁴ Ještě mandát císaře Karla VI. z roku 1721, jenž připouštěl popravovat i cikánské ženy, nařizoval převýchovu cikánských dětí v (křesťanských) špitálech. Opatření proti cikánskému obyvatelstvu byla zmírněna až za vlády Marie Terezie. I když Cikáni měli být v roce 1744 – stejně jako Židé – vypovězeni z českých a rakouských zemí, nehovořilo se už o jejich fyzické likvidaci. Patent z listopadu 1749 o vyhoštění Cikánů ještě upřesňoval, že

¹³² HANZAL, J., *Cikáni na Moravě*, s. 15.

¹³³ TINKOVÁ, D., *Člověk na okraji*, s. 198.

¹³⁴ „To nám německý cikáni uřezali uši za Krumlovem“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC, č. kart. 1. (29. 4. 1724)

v případě nedovoleného návratu mají být vymrskáni a vypovězeni, kdyby se dopustili recidivy, čekala je jistá smrt.¹³⁵ První pokusy směřující ke zlepšení postavení Cikánů přineslo až osvícenství. Návrhy na řízení cikánské otázky byly postaveny převážně na regulačně – administrativní a hospodářské základně. Josef II. vydal roku 1782 patent, jenž obsahoval zákaz ženitby, pokud Cikáni nebyli schopni uživit rodinu, příkaz odebrat Cikánům děti ve věku 2 až 4 roky a dát je na výchovu do rolnických domácností, ve věku 10 let měly jít cikánské děti do služby nebo na řemesla, dospělá cikánská mládež měla být odváděna k vojsku, cikánské rodiny se měly trvale usadit v řádných domech, postavených ve vesnicích v řadě mezi ostatními domy.¹³⁶

Cikány lze identifikovat jako klasickou menšinu a okrajovou sociální skupinu. Spojovala je řada odpovídajících příznaků: lze je zařadit k neusedlým lidem, odlišovali se svým způsobem života, svým oblečením, mnohdy také řečí a hlavně se vyznačovali majetkovou delikvencí. To vše vedlo k odmítání, kriminalizování, označení negativní etikou jinak utvářeným okolím. Pojem Cikán je jasně spjat s kočováním, s vlastním jazykem, s odklonem od norem usedlého obyvatelstva. Cikán, který se integroval a žil usedle, přestával být Cikánem, a jako takového ho nebylo možno postihnout.¹³⁷ V zásadě lze s touto definicí souhlasit, ale v čem se tedy lišil od tuláka? Stejně jako Cikáni, tak i tuláci vedli neusedlý život, jejich řeč se také odlišovala od řeči usedlého obyvatelstva, což bylo podmíněno právě neusedlostí. Je logické, že procházením cizích území docházelo k určitému doplňování slovní zásoby. Tuláci, tak i Cikáni provozovali podobný způsob obživy, a to od žebrání, hádání s drobnými podvody až po krádeže.

Jaký byl tedy rozdíl mezi Cikány a tuláky? Jak tyto dvě složky obyvatelstva rozlišovali samotní lidé té doby? Srovnáme – li popisy osob z 18. století s vyobrazením Cikánů na varovných tabulích té doby, zjistíme, že se vzhled hledaných lidí a Cikánů příliš nelišil. A však přece jisté vzhledové odlišnosti existovaly. Písemné popisy Cikánů zmiňují i tmavší barvu pleti.¹³⁸ Zdá se, že vyobrazení oděvu Cikána odpovídá dobové módě mužů, tedy klobouk, kabátec opásaný šerpou a kalhoty zastrčené ve vysokých ohrnovacích botách.¹³⁹ Zásadněji se liší oblečení žen. Zatímco v popisech potulných žen je typický spíše čepec nebo šátek na hlavě, mezulánová sukně, šněrovačka, punčochy,

¹³⁵ TINKOVÁ, D., *Člověk na okraji*, s. 199.

¹³⁶ HANZAL, J., *Cikáni na Moravě*, s. 94.

¹³⁷ TAMTÉŽ, s. 24.

¹³⁸ „Mariana (20 roků, žena Karlova s dcerami Ludmilou a Annou) hladké, černé, plné tváři, kulatého nosu, černých, dlouhých vlasů, velké a silné postavy, černých očí a takového obočí. Bílým šatem zavázanou hlavu, modrý fěrtoch, bělolněnou kytku, bosá, okolo sebe plachtu.“ NEČAS, C. (ed.), *Romské „podobizny“ z Uherskobrodsko*, s. 32.

¹³⁹ HANZAL, J., *K otázce nejstaršího vyobrazení Romů*, s. 330 – 331.

pantofle a kabátec,¹⁴⁰ na vyobrazení varovných tabulí je bosonohá Cikánka na hlavě má šátek vzadu zavázaný na způsob turbanu a přes sebe má přehozen volný zřásněný přehoz.¹⁴¹ Zde je tedy patrný první rozdíl mezi Cikány a tuláky.

V pramenech je vždy jasně dáno, zda jde o Cikány či o tuláky,¹⁴² proto nějaké další difference musely existovat. Jednak to mohly být vnější poznávací znaky, jimiž se stávala vypálená znamení, cejchy, uřezané uši, či jiná mrzačící označení. Dále to mohl být také počet spolu se potulujících osob. Pokud šlo o Cikány, často se spolu potulovali ve větším počtu, a to zhruba v nevyrovnaném poměru počtu mužů a žen. Vlastně se potulovaly celé rodiny, nebo vícečlenná společenství.¹⁴³

Podle Jiřího Hanzala Cikáni patřili ke skupinám, které byly pronásledovány kvůli kombinaci etnické cizosti a náboženskému podezírání, jiná kritéria, především neusedlost, kočování, k tomu přispívaly.¹⁴⁴ Naproti tomu Pavel Himl i Eva Procházková¹⁴⁵ ve svých studiích tvrdí o cikánech 18. století (a tím je i částečně definoval), že za pronásledováním Cikánů nestojí ani motiv etnický, ani motiv ideologický, respektive náboženský. Přiklání se spíše k faktu, že potulný život a především s ním asociované majetkové přečiny vyvolávaly v obyvatelstvu pocit ohrožení.¹⁴⁶ Pocit ohrožení často doprovází snaha bránit se tomu, z čeho strach pramení, proto není divu, že se většina obyvatelstva snažila Cikánů zbavit. Lze doplnit tím, že v pramenech, v souvislosti s cikány, chybí jakákoliv zmínka o jejich barvě pleti, či její vyzdvižení. Z toho vyplývá, že pronásledování Cikánů pravděpodobně nebylo rasově motivováno.

V archivních materiálech se lze setkat se spojením jako: „škodliví cikáni, zlodějské cikánské pokolení, bezbožní tuláci cikánští“¹⁴⁷ nebo „poběhlá cikánská chasa, cikánská

¹⁴⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

¹⁴¹ HANZAL, J., *K otázkám nejstaršího vyobrazení Romů*, s. 330 – 331.

¹⁴² „Examen s jistýma cikány, kteří se na bechyňském panství krádeže dopustili.“ (12. 10. 1729) „...v příčině našeho pana rychtáře, který jistého tuláka a zloděje jménem Jakuba Svobodu na panství hamerské dodatí maje...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (18. 5. 1732)

¹⁴³ „(...) minulé léto přišli ke mně tři cikáni a dvě cikánky (...) zdrželi se tu asi dva neb tři dni, pak zase odešli (...) nepřišli až asi po týhodni, a opět u mě zůstali asi dva dni, a opět odběhli, na to zase (...) jich přišlo pět cikánů a dvě cikánky s dvouma dětma.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (1730)

¹⁴⁴ HANZAL, J., *Cikáni na Moravě*, s. 24.

¹⁴⁵ PROCHÁZKOVÁ, E., *Perzekuce romských kočovníků*, s. 319.

¹⁴⁶ HIML, P., *O „zločinu“ a vině v dějinách*, s. 33.

¹⁴⁷ Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9. (1704)

lůza“¹⁴⁸. Z toho plyne, že Cikánem mohl být označen snad jakýkoliv potulující se člověk, bez záměru usadit se. Tento trvale potulný život byl stvrzen i tím, že většina cikánů se ocitla ve vězení za potulku a s ní spjatým způsobem obživy ve velmi raném věku. Jednak ve společnosti své rodiny¹⁴⁹ nebo jako součást skupiny potulných lidí.¹⁵⁰

Ustanovení o vyhánění Cikánů ze země byla formulována ve sněmovním usnesení z let 1677 – 1678 a reskripty císaře Leopolda I. ze dne 29. 6. 1678 a z 21. 4. 1678. Kdyby se Cikáni zdráhali odejít ze země, měli je krajští hejtmani nechat uvěznit a vyhnat. Silnější a práce schopné Cikány však měli poslat na určitou dobu na opevňovací práce. Iniciátorem používání Cikánů při stavbě hradeb a jiných opevňovacích prací byla dvorská válečná rada.¹⁵¹ Ještě za vlády Leopolda I. byli Cikáni postaveni mimo zákon reskriptem z roku 1697. Byli jím prohlášeni za Vogelfrei, a při opětovném vstoupení do země mělo být proti nim zakročeno s veškerou přísností. Pojem Vogelfrei pro Cikány znamenal při jejich dopadení, že mohli být ihned pobiti a pověšeni. Kdyby toho vyžadovala nutnost, měli být pronásledováni vojskem, zajati a exemplárně potrestáni.¹⁵² Pronásledování a perzekuce Cikánů došla tak daleko, že podle ustanovení císařského patentu z 27. 9. 1701 měli být všichni Cikáni vyhoštěni ze země a při opětovném návratu měli být oběšeni. Josef I., jenž vydal v roce 1709 patent opakující prohlášení Cikánů za Vogelfrei, dal možnost žádat o milost.¹⁵³ S prosbou o milost se obraceli na královskou apelaci v Praze, a ta postupovala dle uznání žádosti císaře se svým dobrozdáním.¹⁵⁴ V průběhu 18. století lze sledovat uvolňující se perzekuci cikánských osob, jež se odrážela v nepoměrně zmírňujících se trestech. Z trestu smrti se nejednou stalo jen několik let nucených prací na „obecním díle.“¹⁵⁵

¹⁴⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (1730)

¹⁴⁹ „Byl jsem s bratrem svým Frantou v arresu na pomezí bavorském ve Fauenberku“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (12. 10. 1729)

¹⁵⁰ „Na Tejnským panství při vizitaci sám osmej jsem byl chycenej, z kterých přišli jsme čtyři do Soběslavi, kdežto dvě ženské sřaté byly.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (12. 10. 1729)

¹⁵¹ HANZAL, J., *Cikáni na Moravě*, s. 39.

¹⁵² TAMTÉŽ s. 48.

¹⁵³ TAMTÉŽ, s. 40 – 46.

¹⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 48.

¹⁵⁵ „...vynešený hrdelní trest v dvouletní v železech a poutech vykonati mající obecní dílo nejmilostivěji proměnití ráčila...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (12. 12. 1740)

O přisnlosti některých patentů vypovídá i nařízení z května 1704.¹⁵⁶ Po ostře stavěném úvodu přichází ještě návod, jak postupovat v propagaci odmítavého postoje k Cikánům. Zřejmě z praxe vychází poznámka o možných výmluvách postavených na neznalosti zákonů.¹⁵⁷ Dále následují opatření, která měla být zavedena, tedy sankce a tresty jež se lišily dle pohlaví, věku a země, ve které byly cikánské osoby dopadeny.¹⁵⁸ Pro úplnou jistotu znalosti těchto postihů za potulku měly být vyráběny „informační tabulky,“ s vyobrazením klasických trestů, jež na přicházející Cikány „čekaly.“ Ačkoliv bylo všeobecně známo, že Cikáni a ostatní potulující se osoby jsou negramotní, vyobrazení bylo doprovázeno i výhrušným textem.¹⁵⁹

Prameny také vypovídají o vnímání trestu samotnými Cikány. Z výpovědí v protokolech lze snadno usoudit, že si byli moc dobře vědomi trestu, který je za potulku či jiný trestný čin čeká, pokud budou dopadeni. Na otázku, zda jsou rodiče ještě naživu, odpovídala většina zadržených Cikánů v různém věku záporně. Jejich otevřené odpovědi¹⁶⁰ naznačují reflexi snad „přirozeného“ běhu cikánského života. Z těchto výpovědí lze totiž usoudit i to, že většina Cikánů se příliš vysokého věku kvůli svému způsobu života nedožila.¹⁶¹ Je možné, že by lidé rodící se v neusedlém stavu a žijící v něm, byli „smířeni“ s podstatně kratší délkou života?

¹⁵⁶ „Za příčinou vyplenění z tohoto(...) království českého, těch, již předešle pod ztracením hrdla vypovězených a jednomu každému svobodně o život připraviti dovolených zemi škodlivých cikánův(...)“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9. (1704)

¹⁵⁷ „(...) aby na budoucí časy žádný Cikán s nevědomosti té jim vystavené pokuty se vymlouvati nemohl(...)“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9. (1704)

¹⁵⁸ „(...) všichni léta své mající a vyrostlí cikáni mužského pohlaví (...) bez rozdílu s provazem na hrdle trestání. Pacholatům silným (...) jako i vyrostlým ženského pohlaví osobám té vypověděné a v tomto království hlůzy cikánské, zdeť v Čechách pravé ucho, a naproti tomu v markrabství moravském (...)levé ucho uřezané, v Rakousích ale namísto ucha uřezání a vymrskání na zádech šibenice jim vypálená, s metlami vymrskané, proti přísěznímu hrdelnímu reversu, v kterým jich a jich mužův i děti jména i příjmení posazené (..) na věčnost vypověděné býti mají(...)“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9. (1704)

¹⁵⁹ „...z prkýnek tabulky v jednom každém kraji udělati a na nich těch sem jdoucích cikánův vysazenou hrdelní pokutu řejmě malovati dáti, totiž to mužských léta svá majících osob, jednoho na šibenici visícího cikána, vyrostlých pacholata a cikánek , ale jednu cikánku a pachole, který se vymrskávají a druhou cikánku a pachole, kterým se ucho právě řezá (...) v české a německé řeči nāpisem s velkýma slovy: Tato jest pokuta sem do Čech se vluzujících cikánův(...)“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9. (1704)

¹⁶⁰ „(Rodiče) v zkāzu přišli, otce, jak jsem slyšel, obēsili a matku sťali. Byli cikāni a přišli v zkāzu, protože z Čech nechtěli pryč jíti, vždy se jinda navracovali zpátky, já ale toho nepamatuji, jen tak co od lidí slyším.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikāni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č. kart. 12.(25. 6. 1751)

¹⁶¹ „(...)Když mně půl léta bylo, já byl při prsu, že v Chrudimi mého otce obēsili a matku v Dobrušce sťali.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikāni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (19. 12. 1739)

A jaký byl jejich vztah k rodičům? Spousta z vyslychaných znala své rodiče jen z vyprávění, nebo vypovídali na základě svých raných vzpomínek. Proto závislost dětí na rodičích nemusela být tak veliká. To tedy znamená, že pro ně mohli být aktuální spíše vztahy se současnými blízkými. Otázkou však je, zda opravdu tito „sirotci“ byli smíření s takovým životním osudem, který dříve či později čekal i na ně. Naopak o evidentní vázanosti rodičů na své děti vypovídají prameny zcela jasně. Příklad viditelného vztahu rodičů k dětem poskytují výpovědi příslušnic cikánské skupiny od Jindřichova Hradce.¹⁶²

A o tom, že snaha získat své ratolesti byla opravdu veliká, vypovídaly i činy. Ve výpovědích vyslychané osoby uváděly, že své děti, jež byly dány do opatrovnictví usedlých lidí, získali úplatou.¹⁶³ A však skutečnost mohla vypadat i jinak. V případě nedostatku financí a nevyslyšených nářků, se zoufalí rodiče mohli uchýlovat i k výhrůzkám.¹⁶⁴

Celkový kladný vztah Cikánů k rodině a zachování generací lze sledovat i v ochotě vychovávat cizí děti. Právě existence v rámci uzavřené skupiny, která byla neustále ohrožena možností zásahu zvenčí, posilovala kolektivní solidaritu mezi jejími jednotlivými členy. Cikáni byli ochotni starat se i o výchovu dětí svých příbuzných či známých, kteří uvízli v síti perzekuce.¹⁶⁵ Je však na místě otázka, co je k takovému jednání vedlo.

Jindy Cikáni nechtěli své povědomí o trestech, které je mohly stihnout, dávat najevo, a tak se uchýlovali k různým smyšleným historkám. Dělali to snad ze snahy uchránit se před dalším možným trestem. Jak časté byly tyto výpovědi a skrývání se za nevědomostí a neznalostí zákonů, dokazují i vcelku přehlédnutelné věty v patentech: „Aby na budoucí časy žádný cikán s nevědomostí té jim vystavené pokuty se vymlouvati nemohl.“¹⁶⁶ Stávalo se také, pokud byla chycena celá cikánská skupina, že

¹⁶² „Dyť mě pro moje děti líto bylo, já vám pravila, že bez dětí pryč nepůjdeme, abyste nám radši hrdlo vzali, nežli děti a že nadarmo přísahat budeme, a ještě jednou pravím, že raději hrdlo ztratím, nežli odtud bez dětí odejdu.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (4. 5. 1724)

¹⁶³ „Jak pak jsi tvoje dítě, které mezi dobrými lidmi schráněno bylo, zase dostala?“ „Můj Karel za ně u toho sedláka, u kterého bylo prosil, on mu je dal, ale Magdalena za svoje platiti musela.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (4. 5. 1724)

¹⁶⁴ DIBELKA, J., „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“, s. 194 – 195.

¹⁶⁵ TAMTÉŽs. 194.

¹⁶⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1704)

všichni vypovídali stejně. Výpovědi se podezřele shodovaly, proto by se mohlo uvažovat o určité smluvené verzi, na níž se Cikáni domluvili. Skupina Cikánů, jež byla chycena u Jindřichova Hradce vysvětlovala uřezané uši agresí německých Cikánů.¹⁶⁷ Proč ale sváděli tyto skutky zrovna na německé Cikány? Patrně se i zde jednalo o velmi promyšlené jednání. Němečtí Cikáni se totiž nacházeli v podobném postavení jako ti čeští a nemohli se tedy proti takovým osočením bránit.¹⁶⁸ V těchto případech Cikáni zvolili obrannou strategii v níž figurovali fiktivní jedinci, jejichž úlohou bylo odvrátit podezření z výmluv na neznalost zákonů.

Ve srovnatelném poměru se lze v pramenech setkat s výpověďmi, které sice připouštějí, že dotyčný tázaný ve vězení byl, nebo kde ho znamenali, ale na otázku: „Proč?“ již neodpovídá.¹⁶⁹ V tomto jednání je patrný jistý záměr, kdy vyslýchaní Cikáni zvolili styl výpovědi, jež se vcelku zakládá na pravdě, a však některá fakta, jež ba jim mohla uškodit, raději zamlčeli.

To, že téměř žádný protokol nepostrádá otázku, kde a kdy byl dotyčný v „arrestu“ (nehledě na to, že výslechy probíhaly v předepsané formě), vytváří představu o perzekuci Cikánů té doby. Jako by bylo samozřejmé, že každý již někdy ve vězení byl. A fakt, že na tyto otázky odpovídají i mladiství Cikáni kladně, teorii jen potvrzuje.¹⁷⁰

„Bezbožní tuláci cikánští“, to je označení, jež stojí za povšimnutí. Všechny exameny, neboli výslechové protokoly, obsahují otázku, zda a kde je ten který Cikán křtěný. I když většina Cikánů byla křtěna, lze vytušit jakousi laxnost k institucionální podobě křesťanství. Na otázku, zda byli křtěni odpovídala většina dotázaných kladně. Byla – li však položena otázka, kde se tak stalo, spousta Cikánů nedokázala odpovědět.¹⁷¹ Možná, že prameny víc než o laxnosti k institucím vypovídají o způsobu vnímání života těchto lidí. Tyto informace pro ně nebyly podstatné, pokud se ovšem

¹⁶⁷ „To nám uši uřezali německý cikáni za Krumlovem.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (28. 4. 1724)

¹⁶⁸ DIBELKA, J., „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“, s. 201.

¹⁶⁹ „Z jaké příčiny jsi sem do arrestu a proč do toho kraje přišel a proč jsi zdejšímu právu dodán?“ „Od krajského ouřadu jsme byli schytaní a to u Pelíškového mostu, to já nevím proč.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1739)

¹⁷⁰ „Já jsem byl v arrestu maličkej, a chodil jsem, kde jsem chtěl, a prosil jsem na jiné almužnu.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č.kart. 10. (12. 10. 1729)

¹⁷¹ „Bez pochyby, že jsem já křtěný, nepamatuji ale kde, v Třeboni to věděti budou.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č.kart. 12.

nedostali k výslechu. Vždyť do jejich programu jistě nespádala pravidelná návštěva kostela. Při potulném životě, jenž vedli, by návštěva kostela, tedy místa, jež sloužilo jako „společenský uzel“ a místo sociální kontroly, znamenala jejich rychlé prozrazení, a tudíž i zatčení. A však i prameny dokládají možné návštěvy Cikánů v kostele:¹⁷² Jiným důvodem, proč nemuseli znát místo svého křtu mohl být i ten, že jejich blízcí, kteří by jim tuto informaci podali, již nebyli naživu.

Za Cikány byly považovány také ty osoby, jež překročily hranici zákona drobnými krádežemi, nebo se živily hádáním z ruky. Cikáni, jak již bylo výše řečeno, se většinou zdržovali ve vícečlenných skupinách, ať už ve vztahu krevního příbuzenství nebo přátelství. Ve dvacátých letech 18. století byly konány generální vizitace. Chycené osoby, ať už cikánské nebo jiné, hlásil purkmistr úředníkům místní vrchnosti. Hlášení výsledků generální vizitace z roku 1727 prozrazuje zřejmě cikánskou rodinu, jež byla zadržena a poslána do „arestu“ v Jindřichově Hradci. Jednalo se o dvě ženy a dvě děti. Ženy měly být popraveny a děti dány na převýchovu sedlákovi.¹⁷³ Děti, jež byly dány „do služby“ usedlému obyvatelstvu, se dříve či později vrátily k neusedlému způsobu života, jak dokazují výslechové protokoly¹⁷⁴ a výpovědi dotyčných Cikánů.¹⁷⁵

Návrat k cikánskému způsobu života mohl být podmíněn také tím, že cikánské děti neměly vždy příležitost zapojit se do „normálního“ usedlého života. Odůvodnění podává případ z roku 1723, kdy byla chycena skupina Cikánů na třeboňském panství a děti měly být dány na výchovu k usedlým lidem. A však v tomto prameni je počítáno také s tím, že o děti žádný z poddaných neprojeví aktivní zájem.¹⁷⁶ Tento pramen

¹⁷² „Šli do Nadějкова do kostela a přijda z kostela zase ke mně (...).“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1727)

¹⁷³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (1. 2. 1727)

¹⁷⁴ „...Čtyry osoby do arrestu přišly, a také tam dvě ženské osoby s'atát jsou, my pak čtyry děti dostaly jsme se do služby, (...) já také tam ve dvoře obecním jsem sloužil.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (12. 10. 1729)

¹⁷⁵ „Mě rodiče přinesli do Třeboně maličkýho, tam potom vzali v zkázu. Mě pak vzal k sobě tkadlec na starost, živil a šatil mě, a na to mu každej rok dával kníže pan 50 zl, byl jsem u toho tkalce asi 13 let, potom jsem měl chuť kominictví se učít, a tak mě kominík třeboňský do učení přijal. V tom pak učení jsem byl asi 15 neděl, a potom se mně to nelíbilo, šel jsem ještě k tomu tkalci a tam jsem byl asi 7 neděl, potom jsem odešel ku Praze, cestou jsem žebral a lidem hádal.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (25. 5. 1751)

¹⁷⁶ „Kateřinu pak 14 let mající, jakož i ostatní malý děti mezi milosrdné lidi, který by je vychovati a budoucně k nějaké schopné práci přidržeti, všem možným způsobem přivedsti se vynasnažiti, kdyby pak je k sobě žádný přijmouti nechtěl s dobrým napomenutím by se na žádněj způsob pod tou všem cikánům vyměřenou pokoutou u té cikánské lhůzy a protulování nevydali z arrestu propustiti(…)“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (17. 12. 1723)

vypovídá také o tom, že péče o cikánské děti nepatřila mezi nejžádanější povinnosti té doby. Snad také proto, že stále existovalo riziko vracejících se cikánských rodičů, kteří své děti chtěli zpět.¹⁷⁷ Jiný faktor, jenž ovlivňoval rozhodnutí o přijetí cikánských dětí, byly ekonomické důvody. Jindy byly děti umisťovány do špitálů či sirotčinců a všechna tato opatření měla převýchovné a kontrolní účely.¹⁷⁸ O úspěšně proběhlých procesech integrace dětí Cikánů do nitra majoritní společnosti nejsou zatím pro české prostředí doklady i zřejmě z toho důvodu, že pokud k začlenění jedince skutečně došlo, neporušoval již svým chováním normy usedlé společnosti a jeho další život nebyl postižen, přinejmenším v trestněprávních pramenech.¹⁷⁹

Někdy Cikáni získávali tzv. fedrovní listy, které jim zajišťovaly určitou obživu formou almužny. Snad to byla jistá ochrana před zcizováním prostředků a potravin usedlého obyvatelstva? Jistě zde sehrála nemalou roli nutnost evidovat pohyb těchto lidí a mít o nich přehled. Jeden z fedrovních listů z roku 1727 informuje jednak o rychlé mobilitě konkrétních cikánských osob, ale i o neschopnosti těchto lidí vést život pod dohledem, o nedůvěře k úředním osobám, ale i o nechuti opustit zemi. Martin Zajíček a Ludvík Jelínek, kteří získali tento fedrovní list a byli zřejmě doprovázeni konvojanty, dokázali za poměrně krátkou dobu (během necelého měsíce) urazit vzdálenost Kasejovice, Písek, Vodňany, Netolice, Týn nad Vltavou, Bechyně, Tábor, Chýnov, Černovice, Vlašim, Lanovice, Soběslav. V každém z těchto měst se museli hlásit, prokázat se listem, aby si mohli „vyprosít kus chleba.“¹⁸⁰ A však už takhle „kontrolovaný“ způsob života dělal zmíněným cikánským chlapcům problémy, jak informuje dopis kasejovickému pánu o poslání Martina Zajíčka a Ludvíka Jelínka do jiné vsi a o jejich následném uprchnutí.¹⁸¹

¹⁷⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (4. 5. 1724)

¹⁷⁸ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 193 – 194.

¹⁷⁹ DIBELKA, J., „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“, s. 195.

¹⁸⁰ „ukazatele listu tohoto(...) jsouce při právě našem, (...)mnohonásobným ostrým zapovídání, a v krajích publicirovanym patentům se v tomto kral: českém protulovani, stižení byli (...) by ze všech dědičných zemí vypověděni a prázdni na věčnost byli – sentencii neb ortel následoval:kterýž jsme jim v městě Radením vyřkli a je dle (...) nařízení spolu vypověděli. Proto z té příčiny za vejš postavené chlapce cikánské, by svůj volný příchod měli a dle svého reversu pryč jíti, a kus chleba, neb nějakou almužnu, a vás jednoho každého sobě uprositi mohli(...) se přimlouváme...“SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (1727)

¹⁸¹ „...však ale když lžinskému lesu opáčení cikánští chlapci spolu také s jinšíma dvouma a jedním od nás spojenj přišli, tu hned na Convoganti hradby lámali, a od nich moci svůj čas míti chtěli, že ale convoganti sobě nic vzíti nedali, tak ty všickni cikánští chlapci přes lžinský les běh svůj započali, že jich více convoganti ani spatřiti, ani víc dohoniti je nemohli. SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (1727)

O neschopnosti Cikánů žít usedlým způsobem života vypovídají i prameny z prostředí, kde jim bylo z nařízení Josefa II. umožňováno usadit se. Jednalo se zejména o Moravu. Zde Cikáni získali od vrchnosti domky, půdu i právo vstupovat do svazku manželského, a zároveň byli označováni jako „usedlí.“ A však ani tyto jistoty je nepřinutily zanechat svého kočovného života, a tak se často stávalo, že odtud odcházely celé rodiny.¹⁸² Je otázkou, zda nebylo příčinou jejich odchodu odmítání „trvale usedlým a domorodým“ obyvatelstvem.

Žebrání o almužnu byl jeden způsob obživy, a však Cikánům se nabízela celá řada možností, jak se uživit. Jednalo se již o zmíněné žebrání, dále to bylo hádání z ruky, výpomoc při sezónních pracích, krádeže, překupnictví a poskytování zábavy usedlému obyvatelstvu. Při srovnání životní situace Cikánů na Balkáně a v západní Evropě vyplývá, že jako sluhové, řemeslníci, ale i rolníci a příslušníci dalších povolání byli Cikáni užiteční jak pro vrchnosti, tak i pro ostatní obyvatelstvo. Většina z nich však stála v sociálním zařazení níže než domácí obyvatelstvo. V západní Evropě byla řemesla na vyšší úrovni a cechovní organizace nedovolovala, aby se na nich zúčastňovali cizinci. Podobná situace byla i v obchodu a v dalších odvětvích.¹⁸³

Způsob obživy přímo souvisel se vztahem místního usedlého obyvatelstva a příchozích cizích Cikánů. Zdá se však, že převažovaly krádeže a nezákonný způsob obživy nad legálním způsobem. Proto přítomnost Cikánů ve vsi způsobovala rozruch. Snad jen v okrajových částech aglomerace našli Cikáni, „obdaňkovaní vojáci, jinší zahálejší tuláci a podezřelí lidé“¹⁸⁴ zázemí. Z roku 1732 pocházející příkaz k pravidelnému, a však ve vší tajnosti udržení, provádění generálních vizitací prozrazuje místa, kde se nejčastěji tyto sociální skupiny zdržovaly. Šlo zejména o mlýny, hospody, ovčiny, bašty, pohodnice, doly, maštale a chlívy, půdy, lesy a „postranní kouty.“¹⁸⁵ Nejen že jim tato místa poskytovala útočiště, ale znamenala pro ně určitý způsob obživy. Pohodnice, mlýny nebo ovčiny byly dostatečně daleko od vsi na to, aby byla zachována anonymita cizích příchozích, ale dostatečně blízko k využívání zdrojů vesnice. Nevýhodou ovšem bylo, když se ve vsi něco „ztratilo,“ nebo se vyskytnul nějaký problém, obyvatelé šli „na jistotu“ do těchto zařízení, a mohlo vzniknout až dramatické pronásledování, jež bylo následkem zmiňovaných krádeží a

¹⁸² NEČAS, C., *Romské „podobizny“*, s. 31.

¹⁸³ HANZAL, J., *Cikáni na Moravě*, s. 21.

¹⁸⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (1732)

¹⁸⁵ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (1732)

podvodů.¹⁸⁶ Poměrně často se mohly pokusy o dopadení provinilců změnit v divoké pronásledování, do kterého se zapojila značná část domácího obyvatelstva.¹⁸⁷

Pokud byli tito „uprchlíci“ dopadeni, čekaly problémy nejen je, ale i jejich pomocníky a podpůrce. Cikáni byli vyslýcháni a obviněni z věcí jim blízkých, nebo z těch, pro které byli pronásledováni běžně, tzn. potulka, podvody a krádeže. A však lidé, jež jim poskytovali přístřešek a celkové zázemí, byli obviňováni z překupnictví kradených předmětů, či z přechovávání Cikánů. Do každého výslechového protokolu totiž patřila i otázka, zda ten, který usedlý od Cikánů něco koupil. Cikáni povětšinou odpovídali záporně a samotní obvinění „překupníci“ také. „Vlastně tehdyž proto k tomu mlynáři jste šli, aby ty věci od vás koupil, které jste tomu sedláku pobrali?“¹⁸⁸ Odpověď Cikánů zněla: „My jsme při sobě nic neměli.“¹⁸⁹ Je otázkou, zda v tomto případě dotyční vypovídali pravdivě, nebo zda šlo o cílené jednání, kdy z nějakého důvodu skutečnost o překupnictví všichni zúčastnění zamlčeli.

Vysvětlení, která podávali obvinění z přechovávání Cikánů, se lišila. Někdy své provinění vysvětlovali křesťanskou láskou, stejně tak, jako mlynář Ondřej Moravec.¹⁹⁰ Otázkou zůstává, zda takové vysvětlení podává skutečný důvod jejich přechovávání, nebo jestli šlo o verzi pro vyslýchající. Běžnější výpovědi však bylo odůvodnění pohodného Matěje Nerudy, kdy z přechovávání vyplývala spíše obava o vlastní živnost, domov i rodinu.¹⁹¹ Ale i tento typ výpovědi nemusel být pravdivý, i zde se mohlo jednat o jistou obrannou strategii, kdy se obviněný snažil své činy zasadit do jistých polehčujících okolností s ohledem na přísný trest, jenž jej mohl čekat.

¹⁸⁶ „Examen jistých cikánů, kteří se na bechyňském panství krádeže dopustili a jistého sedláka Matěje Šefce řečeného do jeho přístřešku neb ložnice nočních časů při prvním usnutí dobyvše tam něco peněz od šatstva a cokoliv tam bylo pobrali, následovně jsou od sedláků komárovských honěni a nedaleko milevska v jednom mlejně dopadeni.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1730)

¹⁸⁷ „U mlynáře Ondřeje ve mlejně k Milevsku patřícímu nás natrefili, ku kterýmžto jen jsme do maštale vešli a sedláci hned v patách za náma tu byli, my jsme se před nimi v maštali zavřeli, potom ale když k maštali přišli, sami jsme jim otevřeli.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1730)

¹⁸⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1730)

¹⁸⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1730)

¹⁹⁰ „(...), že jsem jim u mě zdržeti dovolil, já myslíce, že duši získám, a jim křesťanskou lásku prokážu (...), já jsem myslel, že jim také toho místa přáti mohu, jestliže žádnému neškodějí.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1730)

¹⁹¹ „Někdy přišli a zůstali ležet před chalupou pod stromem a já jim tak mnoho říci nemohl, obávaje se, aby mě v noci nevypálili, neb taková lůza opovážlivá jest k tomu.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1730)

Prvý model, který byl přiblížen, představoval pomoc Cikánům. A však podpora Cikánů byla jen málokdy vedena nezištností, soucitem a kolektivní solidaritou. Právě naopak, spíše nadějí na snadný zisk v souvislosti s překupnictvím různých věcí,¹⁹² které Cikáni ukořistili při drobných krádežích.¹⁹³ Ačkoliv samotní obvinění usedlí zapírali, byli prozrazeni právě svými „dodavateli“, jež se snažili získat polehčující okolnosti ke svému problému.¹⁹⁴ To, že se vyslychající jednoznačně nepřikláněl na stranu usedlých, vypovídá o způsobu perzekuce Cikánů, jež postihovala i usedlé obyvatelstvo. Totiž, snaha zabránit dalšímu způsobu obživy neusedlých, měla dopad na život ostatních lidí.

Obraz Cikána v očích usedlých získal poněkud tajemný nádech, čehož dokázali tito kočovníci obratně využívat. Během svého putování se tak často pokoušeli získat potravu nejen prostřednictvím žebroty a různých krádeží, ale zároveň i věštěním, hádáním z ruky i poskytováním léčivých rostlin, čímž se však vystavovali nebezpečí obvinění z čarodějnictví.¹⁹⁵ Hádání z ruky bylo obvyklým způsobem obživy. Díky pověsti, kterou Cikáni měli, se tato činnost stala pro ně typickou. Vyžadovala pouze trochu fantazie a přesvědčivosti.¹⁹⁶ Jindy využívali pověsti o svém egyptském původu při prodeji „orientálního koření“ nebo pro obhájení potulného života.¹⁹⁷ Vlastně často samotní Cikáni uměli obratně využít pověsti, jež jim byla přisuzována usedlým obyvatelstvem, ve svůj prospěch. A však i přes kratochvíle a různé služby, které poskytovali domácím obyvatelstvu, toto je považovalo za cizí tuláky, před nimiž je třeba mít se na pozoru.¹⁹⁸

Ale nejen podvody a krádeže byly prostředkem obživy Cikánů. Pomáhali také při žních a sezónních pracích.¹⁹⁹ A však o častém legálním způsobu obživy prameny nevyprávějí. Jedná se spíše o výjimečné chování. Je otázkou, zda zaměstnávání Cikánů

¹⁹² „Popsání Matěje Černého, mlynáře pro přijímání krádeží k provazu odsouzeného (...), kterež na úsvitě s přepadením vši chytrostí poslu právnímu klíče, s nimi dveře a železnou měřici otevřel, železum a poutum pryč ze žaláře zdejšího zběhli.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebřáci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č.kart. 11. (27. 1. 1741)

¹⁹³ DIBELKA, J., „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“, s. 196.

¹⁹⁴ „Co více zapíratí chceš, poněvadž Jan Leiner, jeho kamarád, také v té případnosti tázán jsa, podobná slova povídá: „Pohodnej nám povídá, že kdyby jsme za 20 neb 30 zl přinesli, že by to od nás koupil.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebřáci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č.kart. 10. (1730)

¹⁹⁵ DIBELKA, J., „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“, s. 197.

¹⁹⁶ „(...)cestou jsem žebřal a lidem hádal.“ „Kde pak jste se hádati učil?“ „Já jen tak lhal, ze svý hlavy.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebřáci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1724)

¹⁹⁷ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 216.

¹⁹⁸ HANZAL, J., *Cikáni na Moravě*, s. 22.

¹⁹⁹ „(Mlynář) jest s námi dobře znám, neb žiti pomohli, a od něho potom do Nadějkova jsme šli, a tam také jsme obilí panské žali.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebřáci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1730)

bylo problémem spíše pro usedlé obyvatelstvo nebo pro Cikány samotné. Přesněji formulováno, zda se usedlí poddaní obávali Cikány zaměstnat z důvodu možné perzekuce nebo jim prisuzovaného problematického chování, či snad Cikáni samotní tento druh obživy nevyhledávali.

Usedlá společnost, se kterou přicházeli Cikáni do styku, je všeobecně vnímala spíše jako cizorodý prvek. Střídaly se zde pocity strachu a soucit. S Cikány nikdo nechtěl být spojován, a to jednak kvůli hrozícímu společenskému propadu, jednak z obavy z trestu a konečně kvůli strachu z těchto „kočovníků.“ Ale vzhledem k jejich způsobu života však bylo pro Cikány nezbytností i navázání kontaktů s usedlými lidmi, u nichž mohli v průběhu roku dočasně přebývat nebo se k nim směli uchýlit v případě nebezpečí. Nacházeli se mezi nimi často především mlynáři a pohodní. Zatímco pohodní patřili na samý kraj raně novověké společnosti a tomu odpovídala i kvalita jejich sociálního statusu, mlynáři se ocitli na okraji především z hlediska geografického položení jejich mlýnů. Pohodní stáli dokonce nejnižší mezi nepočestnými lidmi. Pohodné tak mohla k pomoci Cikánům motivovat nejen solidarita, ale snad i určitý pocit nadřazenosti, který jinak vůči ostatním členům usedlé společnosti neměli možnost zažít.²⁰⁰ Dva modely přístupu stálého obyvatelstva k Cikánům podávají příklady mlynáře Ondřeje Moravce a pohodného Matěje Nerudy.

Ačkoliv jsou výslechové protokoly vynikajícím pramenem ke studiu každodennosti, vypovídají ve velkém měřítku i o tom, jak vyslýchané, či obviněné reflektovali úředníci, snad i státní aparát (s ohledem na předem danou formu výslechu). Otázky byly pokládány tak, že „přízvyska“ zatčených Cikánů tvořila slova „lůza, podezřelá chasa, cikánská toulající se a zlodějská chasa, lůza opovážlivá.“²⁰¹ Všechna tato označení vysvětlovala, co bylo problémem neusedlých a čeho se obyvatelstvo obávalo.

O postoji k Cikánům vypovídají i záznamy písní, které mají hanící a potupný záměr. Ku příkladu se jedná o píseň, jíž zpívali pekaři a mlynáři v jisté hospodě ve městě Veselí.²⁰² Jako by se tu zračil přehled nejurážlivějších titulů, jež se pojily s Cikány a jejich problematikou. Cikáni jsou zde označováni také jako „huntžruti.“ Tedy i jejich

²⁰⁰ DIBELKA, J., „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“, s. 195 – 196.

²⁰¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1704)

²⁰² „Mezimostští páni jsou cik, cik, cik, cikáni, šelmy, lůzy, huntžruti, parukáři, sedláci, cikáni, mezimostští páni jsou cikáni!“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (1731)

samotný předpokládaný „jídelníček“ vzbuzoval opovržení a nechut'. Jako by vše spojené s těmito lidmi bylo nečisté, potupné a zavrženíhodné.

Zatím převládal pohled společnosti na Cikány. Ale co vztahy mezi Cikány, jaká byla jejich sebereflexe? Jak vypadal model jejich rodiny, či jejich společenství? Mnohé ukazatele směřují k tomu, že Cikáni přežívali ze dne na den. Smrt, která postihovala je i jejich blízké, pro ně nebyla ničím překvapivým, avšak v žádném případě nešlo o ztrátu vůle žít, či rezignaci na život. Byli si vědomi, za co jsou trestáni a kvůli čemu umírali jejich blízcí, ale i přes to vedli kočovný způsob života. Žádosti o milost měly šablonovitou konstrukci, a však jisté odlišnosti se v nich nacházely. Kromě své nápravy a snahy zapůsobit na city úředníků, odsouzceni slibují, že odejdou ze země a povedou plnohodnotný křesťanský život.²⁰³ Uvolňování pronásledování Cikánů, které probíhalo od poloviny 18. století, jim dovoľovalo doufat v delší život, tomu přispívalo i to, že většina žádostí o milost byla vyřízena kladně.

Zajímavým faktem také je, že se objevovaly případy, kdy Cikáni, snad pro vlastní ochranu a popření identity, vystupovali vedle vlastního jména ještě pod jménem „českým“,²⁰⁴ případně „německým.“ Zejména u žen mohlo nejasnosti vnést i nejednotné užívání jména buď po otci, nebo po manželovi, avšak ani mužská jména nebyvala zcela stabilní.²⁰⁵ Prameny také vypovídají mnohé o reflexi vlastní existence a vnímání plynutí času. Většina vyslychaných Cikánů nedokázala sdělit svůj přesný věk. U věkové cifry se velmi často objevují slova, jež měla vyjádřit nejistotu a nepřesnost věku, tedy „asi 50 let stará,“ „okolo 17 let starej.“²⁰⁶

Do okruhu otázek, které vyslychající Cikánům pokládali, patřily i ty, jež vypovídaly o rodinném a partnerském soužití. Předně to byla otázka, zda nějaký partner existuje.²⁰⁷ Církevní sňatky mezi Cikány nebyly běžné, proto mezi nejčastější odpovědi patřilo, že

²⁰³ „Daleko ze země bych se pryč odebral, kam by mě siceji oči nesly a kam v neznámosti takový věčný a pobožný živobyť bych začal jako bych se znova na svět narodil.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č.kart. 11. (3. 3. 1740)

²⁰⁴ „Janek Pinka, po cikánsku Lamber Veselý, v Mladé Boleslavi křtěnej a je mně asi 16 let.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č.kart. 11. (19. 12. 1739)

²⁰⁵ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 126.

²⁰⁶ „Karel, u Chlumce rodilý Cikán, okolo 17 let starej (...)Dorota asi 50 let stará...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (1723)

²⁰⁷ „Jsi-li ženatý, neb máš nějakou nevěstu?“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č.kart. 11. (19. 12. 1739)

spolu dotyční žijí pod přísahou.²⁰⁸ Zvědavost budilo i soužití muže a ženy, jež se potulovali jen jako dvojice osob bez partnerského vztahu.²⁰⁹ I přes to, že cikánské soužití mělo většinou neformální podobu, jakoby někteří dbali na svou „čest.“ Zajímavým příkladem je společné potulování jednoho cikánského chlapce a jisté Terky, jež se k němu připojila ještě se dvěma ženami. I přes to, že spolu putovali, neměl k Terce příliš blízko. To se odráželo i v tom, že jí odmítal nosit dítě.²¹⁰ Lze snad v tomto chování spatřovat jistý díl snahy o zachování své počestnosti? Nebyla důvodem jeho neochoty nechut' veřejně přijmout a přihlásit se k cizímu nemanželskému dítěti a jeho matce?

Mezi Cikány existovala velká míra vzájemné solidarity, a tak bylo běžné, že se navštěvovali ve vězení. To se jim ale někdy stávalo osudným.²¹¹ Zájem o „své“ lidi nebo snaha včlenit se do cizí skupiny Cikánů se odrážel i ve vyhledávání cikánských skupin, jež se právě zdržovaly na určitém území.²¹² Je tedy možné, že si Cikáni mezi sebou nechávali informace o místě dalšího pobytu, aby se v budoucnu mohli sejít. Proto není divu, že toho využívali vyslychající při pokládání otázek, a snažili se zjistit co nejvíce o daných společenstvích. Však některé otázky byly irelevantní, neboť na ně Cikáni nemuseli odpovídat pravdivě. „Jak pak tam u Rakovníka Cikáni jsou živí, nekradou?“²¹³ Je jasné, jak zněla odpověď.

Cikáni, jež společně procházeli krajem, žili stejným způsobem života a hledali obživu, měli mimo to ještě jeden společný znak. Byla jím nejistota. Nejistota, kde budou „natrefeni“

²⁰⁸ „Mám ženu, nejsem s ní vodanej, jen tak sobě se bereme na přísahu.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (29. 4. 1729)

²⁰⁹ „Taky-li jsi s tou Terkou se miloval a s ní tělesný skutky míval?“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (25. 5. 1724)

²¹⁰ „Ani jsem na ni prstem nesahl, já na ni nevražival, protože na mě klívala, když jsem jí nechtěl pomáhat dítě nosit.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9 (25. 5. 1724)

²¹¹ „Slyšel jsem, že v Bechyni sedí jeden Cikán, tak jsem šel do Bechyně navštívit toho Cikána. Myslel jsem, že je to známej, on ale je neznámej, nikde jsem ho neviděl, a když jsem tam přišel, žádal jsem pana rychtáře, aby mě pustil do arretu, tak on mě tam pustil a potom mně dal pouto.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (25. 5. 1724)

²¹² „Slyšel jsem, že u Rakovníka jsou cikáni, šel jsem z Prahy k Rakovníku a tam do jednej vsi, nevím, jak se jmenuje, jsem přišel, kde ten Martin, co zde bejval (...), a tu když jsem k němu přišel, on mě hned objímal, a abych tu s ním zůstal, tak jsem já tam zůstal asi 3 neděle a sešli jsme se ještě s jedním cikánem, jménem Franta.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1724)

²¹³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č.kart. 9. (1724)

a zatčení, zda jim někdo poskytne přístřešek či jinou materiální pomoc. Absence existenčního sebevědomí posilovala a „přižívala“ míru solidarity. Zde lze hledat odůvodnění návštěv ve vězení, vyhledávání cikánských ležení a vzájemného krytí při výsleších. Možná, že právě u večerních ohňů probíhaly rozhovory spojené s vlastní existencí, vyprávění životních osudů jiných Cikánů a domlouvání dalších „obranných“ strategií a verzí k výsledkům. Ale byly to právě večerní ohně, jež poutaly pozornost myslivců²¹⁴ a jiných poddaných, jež se pohybovali v lese a po okolí vesnic. Právě myslivci a poddaní s podobnými povoláními přiváděli Cikány rychtářům a stávali se tak „postrachem“ pro potulující se osoby.

Jak ale vypadala cikánská rodina? Jak už bylo mnohokrát naznačeno, Cikáni se pohybovali v početnějších společenstvích. Cikánská rodina mívala okolo 2 – 4 dětí, přičemž dospělého věku se dožívaly 1 – 2. Dětská úmrtnost v děsivých životních podmínkách jistě převyšovala 50 %.²¹⁵ V cikánských skupinách byl nepoměr mužů a žen.²¹⁶ Tento fakt vzbuzoval pozornost, a proto (text výše) byly kladeny otázky zjišťující jejich vzájemný vztah a rodinné či manželské poměry. Muži nepracovali a docházelo k otevřeným konfliktům o ženy, byla také praktikována mužská nadřazenost nad ženami.²¹⁷ Asi nebylo výjimkou ani násilí praktikované na cikánských ženách. A však ne každá žena si to nechala líbit, jako příklad poslouží výpověď Matěje Capitana, kterého doprovázela cikánská žena. Její přítomnost vysvětluje: „On její muž ji zbil a ona od něho odešla.“²¹⁸

Většina Cikánů žila v církevně nesezdaném „manželství.“ Je však zajímavé, že i takto žijící lidé rozlišovali partnersky zplozené děti („manželské“) a děti zcela nelegitimní. Do protokolu cikánské ženy uváděly, kdo je otcem jejich dětí. Možností k odpovědi se nabízelo několik. Jednak otcovství náleželo spolu se potulujícímu partnerovi, s nímž nebyla žena oddána. Dále bylo vypovídáno, že otec zemřel na mor,

²¹⁴ „...my zlého nic neučinili, a když dětem zima byla, udělali jsme sobě nedaleko města ohníček, a hráli jsme se, von myslivec na nás přišel a do města s sebou vzal.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (1723)

²¹⁵ MÁLEK, J., *Ke vztahům českého a cikánského etnika*, s. 11.

²¹⁶ RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 149.

²¹⁷ TAMTÉŽ.

²¹⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č.kart. 12. (25. 5. 1751)

nebo že jej němečtí Cikáni zabili.²¹⁹ Jindy, zcela otevřeně Cikánky vypovídaly o svém zmrhání²²⁰ a následném partnerově útěku.²²¹ Co to všechno vypovídá o Cikánech a jejich partnerském soužití? Určitě tu byl jiný přístup k rodinnému životu ve srovnání s usedlým obyvatelstvem. Snad v očích usedlé společnosti k cikánskému životu patřilo plození nemanželských dětí, jejich následné beztrestné opuštění, ignorování společenských norem, jež nařizovaly institucionálně stvrzené soužití muže a ženy. Ale neměla svůj podíl na tomto „rodinném soužití“ právě institucionální opatření?

A změnilo by se něco, kdyby Cikáni mohli vstupovat do manželství?

Jak ale reflektovali tento způsob života samotní Cikáni? Mělo pro ně nějaký význam veřejné stvrzení jejich lásky před lidmi a Bohem? Jejich nejistý způsob života snad ani nepotřeboval pevný řád věcí. Vždyť co by pro ně změnilo křesťanské uzavření sňatku? A bylo by vůbec možné? Jak by asi reagoval duchovní a společnost, kdyby se objevil cikánský pár a žádal o všechny náležitosti jež předcházeli sňatku a dokonce i svatební obřad? Zřejmě by reakce odpovídala době perzekuce Cikánů a odpovídala by jí i opatření té doby. Konec konců i v případě, že by sňatek byl možný bez komplikací a byl by i praktikován, změnilo by se něco ve způsobu nahlížení na Cikány?

Ve výslechových protokolech bylo většinou specifikováno, z jakého důvodu byly tyto osoby zadrženy. Jednalo se hlavně o potulku a majetkovou delikvenci, změnil by fakt, že je ten který Cikán či Cikánka ve stavu manželském, něco na jejich rozsudku? Ostatně Cikáni se od usedlé společnosti nelišili jen jiným způsobem rodinného života, ale i obživou a nerespektováním nařízení panovníka, jež se odráželo v úředních záznamech trestněprávní provenience. Jejich „svobodné“ soužití jen dotvářelo a napomáhalo představám o „divokých“ Cikánech, jež žijí „prostopášným“ životem okořeněným magií, krádežemi a potyčkami. Vedle nich musel obraz poctivých a bohabojných poddaných působit dojmem krystalické čistoty.²²²

I přes to, že Cikáni vedli potulný život a neprojeví ochotu ani zájem usadit se, zůstávali stále na jednom územním celku, nebo se alespoň navraceli do kraje, ze kterého

²¹⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1.(29. 4. 1724)

²²⁰ „Já jsem se zkurvila s cikánem za Prahou a on odešel ode mě.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (29.4. 1724)

²²¹ „Měla jsem muže, ale utekl mi s votpuštěním s kurvou, nevím o něm, měla jsem s ním dvě děti.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (29.4. 1724)

²²² RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 137.

pocházeli, ať už to bylo v rámci panství, kraje nebo země. Své geografické povědomí dávali najevo ve výsleších, kdy nářky o absenci domovské země měly odůvodňovat jejich potulku.²²³ Jindy argumentovali svou přínáležitostí k české zemi, v níž se narodili, a tento fakt měl také ospravedlňovat jejich potulku a obživu založenou na žebrání.²²⁴ Tuto skutečnost stvrzovali i tím, že Čechy považovali za jeden kraj. Ale existují i případy, kdy se Cikáni stěhovali do krajů, o kterých se snad proslýchalo, že je zde perzekuce menší nebo větší příležitostí k obživě, tak jako v případě Jana Pinka.²²⁵

Problematika Cikánů na konci 17. a v následujícím století 18. zůstává i nadále složitou. Jejich rozličné obranné strategie v sobě nesou prvky promyšleného i nahodilého jednání. Schopnost improvizovat v krizových situacích snad vyplynula z jejich dlouhotrvající perzekuce. V některých případech lze sledovat i ustálené formy obranných strategií, jež ale byly postupně odhalovány. Svobodomyslnost a snad i z ní plynoucí nepochopitelná neopatrnost přivedla nejednoho cikánského jedince do vězení. I přes veškerá úskalí a rizikový styl jejich života, naplňovala jejich všední dny solidarita jednoho k druhému a neváhali poskytovat pomoc i druhým. I zde se však zrcadlí rozporuplná povaha Cikánů, ale snad i logické vyústění jejich potřeb, kdy pro zachování vlastní existence a životního stylu okrádali a podváděli usedlé obyvatelstvo. Pochopitelná nevraživost, strach a opovržení usedlých lidí, jež byla tímto chováním podmíněna, střídala vypočítavost, ale i solidarita.

Předsudky, jež podporovala nemožnost sociální kontroly, ale i prováděná sociální disciplinace ze strany státu, utvářely několikerý pohled na Cikány. Na jedné straně to byli zavrženíhodní potulní zloději s nečistými úmysly, žijící bez platných mravních norem. A však koncem 18. století Cikáni zosobňovali ideální svět svobody a byli krásní. Stávají se předmětem obdivu a zvědavosti. Bylo to také proto, že cikánský život v sobě měl to, co měšťanské normy zakazovaly, a proto byl pro usedlé lidi tak atraktivní.²²⁶

²²³ DIBELKA, J., „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“, s. 198 – 199.

²²⁴ „Já když jsem v Čechách rozená, nikam jinde nechodím, ale sem a tam po české zemi, kde sobě vyprosit můžu, se živím.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (1731)

²²⁵ „Můj vlastní bratr (...) nás sem všechny vyzdvihl, neb pravil, když v Tejně seděl, že zdeť lepší kraj jest.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postřk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č.kart. 11. (19. 12. 1739)

²²⁶ RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 153.

II. 3. Problematika zbíhání poddaných

Ačkoliv byla problematika zběhlých poddaných zahrnuta do diplomové práce, vymykají se tito jedinci jedním faktem z celé osnovy práce, a to tím, že se neřadí mezi marginály. Samozřejmě, že k marginalizaci neměli nikdy tito lidé daleko. Svě místo v diplomové práci našli díky útěkům a pronásledování vrchností. Narozdíl od Cikánů, tuláků a kriminálních delikventů zběhlí poddaní neprovedli opakovaně žádný trestný čin, ale byli pro vrchnost důležitou pracovní silou. Jejich případné pozdější protiprávní skutky byli podmiňovány až nastalou situací.

Na otázku, proč vlastně poddaní v období po třicetileté válce zbíhali, tedy, co bylo hlavní tažnou silou, jež vedla jedince k tomu, aby opustil svůj domov, šel hledat nové zázemí a obživu, odpovídají prameny samotné. V zásadě byla hlavní příčinou neschopnost se uživit a hospodářské neúspěchy.²²⁷ Ale objevovala se i jiná vysvětlení, proč poddaní opouštěli své domovy. Bezprostředním impulsem se mohla stát náhlá ztráta nejbližších příbuzných, jejichž přítomnost dosud dospělé poutala k místu jejich dosavadního životního prostoru. V případě malých dětí představovalo úmrtí nebo opuštění rodiči navíc také ztrátu existenčního zajištění. Opačným příkladem vlivu sociálních vazeb na ilegální emigraci je navázání milostného vztahu, vstup do manželství a následování nového partnera. Poddaní zbíhali z panství rovněž ve chvíli, kdy jim hrozil postih za protiprávní jednání.²²⁸ Podněty ke zbíhání mohly zavdat i konflikty v rodině či krize v manželství. Zvláštní kategorií těch, jež opouštěli své domovy i blízké, byly děti. Ačkoliv tyto případy nepatří mezi časté, ojedinele se v pramenech objevují.²²⁹ A však po třicetileté válce docházelo ke zbíhání z panství také

²²⁷ Přílohy vrchnostenské korespondence se zabývají způsobem výslechu zběhlých poddaných. Mezi základní otázky, jež měly být u výslechu pokládány, patřily: „Zdali jest jim jaké ublížení od hejtmana, purkrabího neb kterého jiného oficira stalo. Zdali jsou pro hlad nebo jakou jinou nouzi a od kterých hospodářů neb ze dvoru panských ušli. Proč jsou se, že obstáti nemohou, u hejtmana neb purkrabího neohlásil.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²²⁸ MATLAS, Pavel, *Migrace poddaného obyvatelstva*, s. 171. Srov. MÍKA, A., *Poddaný lid v Čechách*, s. 285.

²²⁹ „Popsání onoho z města Kutné hory z conscriptionis nro. 78 od rodičů zběhlého chlapce, totiž: Václav Procházka, 12 let stáří, v Kutné Hoře rodilý, tváře bledé a podlouhlé, v těle outlý, bělavých dlouhých vlasů, takových obočí, a od své povahy veselý jest, jehožto oděv v jednom bělavým chatrným soukeným kabátu, v jednom plátěným vybědlým štráfovaným starým lajblu, kožených bílých spodkách, nitěných

z náboženských důvodů,²³⁰ na jihu Čech se ale tento jev objevuje jen v ojedinělých případech.²³¹

Pokud poddaný odešel bez výhostu z panství, a nevrátil se do nejbližšího termínu sirotčího soudu, byl jeho útěk zaznamenán do sirotčího rejstříku. Tento záznam se každoročně aktualizoval, dokud se dotyčný buď nevrátil, a nebo po mnoha letech nebylo zřejmé, že již dávno zemřel. Zběhlé osoby byly vyloučeny z dědictví, a proto jejich podíl propadal ve prospěch panství a místních farností.²³² K ilegálnímu odchodu z jednoho panství na druhé také patřilo rozloučení se s dosavadní vytvořenou sociální sítí, dočasná nebo trvalá rozluka s rodinou, možné komplikace s úřady, neustálý strach ze zmocněnců vysílaných původní vrchností, jejichž úkolem bylo všemožně zjišťovat místa pobytu zběhlých poddaných a přivádět je zpět.²³³ Následovalo pak také hledání nového domova, jež v raném novověku nebylo snadnou záležitostí, pokud dotyčný neměl příslušné konexe či společenské vazby k místu, kde se chtěl usadit. Společenskými vazbami či příslušnými konexemi se rozumí rodina, přátelé či známí. Právě rodina pomáhala v nouzových případech jako v nemoci, při úrazu a nezaměstnanosti a nabízela neformální cesty a kontakty k získání práce a zajištění kariéry.²³⁴ Je nutné brát v úvahu fakt, že příchod cizí osoby na panství musel vzbuzovat ve „starousedlících“ určitý pocit nedůvěry. I přes to však tito „uprchlíci“ byli zaměstnáváni jako podruzi,²³⁵ nebo se drobnými podvody stávali čeledíny na gruntech.²³⁶

O tom, že zbíhaly celé rodiny nebo jejich členové, vypovídá i vrchnostenská korespondence. Ve výčtu pohřešovaných poddaných se objevují sourozenci či rodiče

bílých punčochách, a v telecích stěvčících pozůstává a v toliko české řeči, a něco málo řemesla kalhotářského znalý jest.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1779 – 1784, sign. IB 4E, č. kart. 20.

²³⁰ ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce*, Praha 1985.

²³¹ GRULICH, J., *Motivace migrací*, s. 279.

²³² MATLAS, P., *Migrace poddaného obyvatelstva*, s. 169.

²³³ „Vysílám ukazatele téhož listu k vyhledávání a vyzdvižení všech a všelijakých obojího pohlaví z dotčeného panství třeboňského zběhlých a na cizích gruntech osedlých a neb se zdržujících lidí poddaných.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²³⁴ REINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 25.

²³⁵ „Nějaký Jan Cizopanský by vši u kováře našeho tři léta v podružství.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²³⁶ „Adam Klimeš, (...)poddaný, kterýžto mnohá léta zde na gruntu nyní k správu svěřenou panství poděbradském zůstával a vydávajíce se za svobodného člověka (...)napotom také on (...) za šafáře do dvora dosazen by vši (...).SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

s dětmi.²³⁷ Lze tedy vyloučit možnost, že by zbíhali jen jednotlivci. Naopak, prameny vypovídají spíše o vyrovnaném počtu jednotlivců a vícečlenných skupin zbíhajících poddaných. Ale znatelnou převahu je možné zaznamenat v počtu zbíhajících mužů nad ženami. Ženy se většinou ubíraly k ilegálním migracím tehdy, když následovaly manžela nebo jiného mužského člena rodiny. Ale v žádném případě nejsou výjimkou vyhlášená „pátrání“ po samotných ženách. Některé ženy trávily část svého těhotenství, porod či dobu po narození dítěte u svých matek,²³⁸ a však jindy dívky využívaly rodinné záchranné sítě a zázemí domova jako útočiště při útěku ze služby.²³⁹ Ve výčtech zběhlých poddaných se objevují vdovy, dcery,²⁴⁰ ale i ženy, které se podílely na protiprávním činu²⁴¹ a útěk znamenal jediné možné východisko k zachování jejich svobody. Skupina žen a mužů zbíhajících z důvodů protiprávního jednání zůstane „stranou“ bádání diplomové práce. Do středu pozornosti se dostanou výlučně osoby, jež pro zběhnutí ze svého „domovského“ panství měly zcela jiné důvody, tedy rodinné konflikty, špatné mezilidské vztahy, problémy v živnosti a z toho plynoucí snaha uplatnit se jinde. Co se týče profesního zařazení, zbíhali jak osoby různých řemeslných profesí,²⁴² tak poddaní usedlí na gruntech,²⁴³ a to jak sedláci,²⁴⁴ i když v menším měřítku, tak i podruzi.

Snahy „domovské“ vrchnosti přivést zpět své poddané byly často mařeny nejen ostatním obyvatelstvem, jež pomáhalo v útěku zběhlým poddaným, ale i lhostejností,

²³⁷ Havlíčkoví synové Janek, Mikeš a ještě třetí Pavel, (...), Straka Neplachovský se dvouma dcerami i se synem jest nedaleko odtud. SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.(foto 22)

²³⁸ VELKOVÁ, Alice, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva*, s. 74.

²³⁹ „...že jsem urozeného pana hejtmana doma nenašla, dotýče poníženě žádati, strany mejch dvou poddaných, které tam na panství se zdržují a mně skrze návod rodičův odešly, pročež urozeného pana vrchního hejtmana poníženě žádám, aby mne tak milostivej byl, by takové poddané s poručení (...) skrze rodiče, které dobře o nich vědějí, mně navracené byly, jedna jest jménem Běta, dcera hajnýho ze vsi Lišnice a druhá jménem Dorota ševcovi dcera z tejš vsi...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1760, sign. IB 5AU 64. (1711)

²⁴⁰ „...po Šimonovy vdova Anna, dcera Anna a Voršila.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.(1684)

²⁴¹ „Alžběta Kajslerová, manželka, již zběhla, kterážto se svou dcerou Marjanou nápomocna byla nejenom Martinovi Raušorovi, (...téhož nebl. Mlýnáře jejího muže s jedem otrávití, pak sobě toho zlého skutku povědoma, když mlýnářka s arremstem stížena býti měla, aby od práva přepadnuta nebyla, dřívěj vše i sedm ostatních svých vlastních dětí i manžela odpustíce s nejstarší dcerou s tímž zlým skutkem vinou utekla.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E 12.

²⁴² „Václav Svatoň, řemesla truhlářského asi před půl létem z gruntů mých zběhlý. (...)kovář Michal, SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁴³ „Matěj Trmota s manželkou svou a dětmi již loňského roku z gruntů mých ve vsi Dyníně.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁴⁴ „...zběhlý sedlák se na vojnu dal.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.(foto 47)

nezájmem a snad i vypočítavostí vrchností ostatních.²⁴⁵ Nově přicházejícím poddaným většinou nebránila v osazování pustých gruntů nebo v jejich uplatňování se např. v podružství. Neustále rozesílaná vrchnostenská korespondence týkající se hledání zběhlých poddaných vypovídá o neúnavném pátrání. A však odpovědi na tyto „přátelské a sousedské žádosti“ se buď vůbec nedostavovaly, nebo z nich byla patrná laxnost a nezájem. Pokud se ale „domovská“ vrchnost zběhlého poddaného dozvěděla o jeho novém působení, „přátelská a sousedská“ prosba se změnila v „napomínání“ a výhrůžky²⁴⁶ uplatnění pokut,²⁴⁷ jež byly uvedeny ve vyšlých patentech. Případy, kdy došlo k uhrazení pokuty, lze však doložit jen ve zcela ojedinělých případech. Oslovené vrchnosti se odmítaly přiznat k tomu, že by na svých gruntech přechovávaly cizí poddané. Pokud vyšetřování zběhlých poddaných dospělo do kritického stádia, mnohdy nutily své úředníky k tomu, aby skládali křivé přísahy. Uprchlíci dostávali z vrchnostenské kanceláře včas pokyn, aby utekli jinam do bezpečnějších končin.²⁴⁸

Nedostatek pracovních sil vedl vrchnost ke zpřísňování trestů za zbíhání z jejich vlastního panství. Při přijímání čeledi měl nový zaměstnavatel vyžadovat fedrovní listy nebo výhosty na důkaz toho, že byla z předchozí služby řádně propuštěna. Za porušení hrozila i pro „zaměstnavatele“ pokuta. Vzhledem k vysoké poptávce po pracovní síle byla však tato povinnost přehlížena a vymáhání zběhlů se zpravidla míjelo účinkem.²⁴⁹ Na zákaz přechovávání zběhlých poddaných, ale i potulujících se osob je kladen důraz nejen ve vrchnostenské korespondenci²⁵⁰, ale hlavně ve vydávaných patentech.²⁵¹

²⁴⁵ „Posléze došlého mně odpovědního psaní od vaší milosti, srozumněl jsem tomu, že proti stíhání mému vaše milost z neasistování, a lidí poddaných na panství třeboňském, ve vsi Dyníně a Bošilci, z přechovávání lidí poddaných mých z gruntů zběhlých,(...) nepostačitedlně chťíte ráčíte...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁴⁶ „...s nemalým podivením, že páni vědouce a znajíce práva zemská, (...), Václava Čabela s manželkou a dítkami (...) poddaného u sebe držeti a přechovávat se neostejchali, (...). Nebo žeť věc patrna, kdyby on Václav s manželkou tolik let přechováván a trpěn nebyl, také by tam žádných dítek sploditi nemohl, však ale milostivá vrchnost (...)podle j.m.cís. patentův na vyměřenou pokutu opravdově nastoupiti ráčí. SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁴⁷ „...nemá bez listu fedrovního a povolení vrchnosti dědičné cizího poddaného do služby přijímati, u sebe nepřechovávat, nefedrovat a nezdržovat, a to pod pokutau 25 kop grošův českých, není – li ten, kdo ho zdržuje, poddaný; pakli jest poddaný, tehdy 10 kop grošův českých.“ Jireček, H., (ed.), *Obnovené právo a zřízení Zemské*, s. 456.

²⁴⁸ GRULICH, J., *Selský grunt*, s. 557 – 558.

²⁴⁹ RUMLOVÁ, Eva, *Demografická a sociální struktura obyvatelstva panství Dymokury v polovině 17. století*, HD, 17, 1993, s. 191.

²⁵⁰ „...v příčině jednoho zběhlého poddaného (...) všem rychtářům mně na panství svěřeným (...) zaporoučím, aby dokonce žádných cizích poddaných v vesnicích nezdržovali a nefedrovali...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁵¹ „...aby hospodští, i společní obyvatelové k tomu přidržáni byli, a netoliko pocestné pěšky jdoucí, neb samostatně na koni jedoucí osoby (...), bez hodnověrného pasu a svědectví nepřechovávali, nýbrž je ihned strany jich odchodu a jednání bedlivě vyrozuměli, (...) bez prodlení nejbližšímu právu, neb představenému úředníku, neb také vesnickému rychtáři (...) věrně oznámiti, následovně tím méně zemské

Jaké ale vlastně byly útekové strategie a jak docházelo k útekům? Poddaní si nejčastěji vybírali noční čas,²⁵² kdy mohli nepozorovaně odejít ze vsi a získat tak časovou rezervu. Jiní se snažili odejít nenápadně, například na pouť, ze které se však už nikdy nevrátili.²⁵³ Osoby, jež k řešení své životní situace zvolily útek z panství, byly jednak nazývány „zrádci,“ ale i „tento pták, tento mrávek, jako i jiná šelma.“²⁵⁴

Na otázku, jak se „domovská“ vrchnost dozvěděla o místě pobytu svých poddaných, prameny většinou neodpovídají. Lze jen usuzovat, že zde hrálo významnou roli „donašečství“ a občasná aktivita ostatních vrchností. Pokud tedy nastala situace, kdy vrchnost měla povědomost o místě, kde se jejich poddaní zdržovali, neváhala a poslala pro ně několik svých zmocněnců.²⁵⁵ Tito zmocněnci byli opatřeni zvláštními průvodními listy, jež je opravňovaly k „vyzdvižení všech a všelijakých obojího pohlaví,“ a ostatní poddaní ani vrchnosti neměli mařit jejich snahy žádným způsobem, zvláště ne jejich „schraňováním.“²⁵⁶ Je pravděpodobné, že nebylo snadné utajit přítomnost vrchnostenských vyslanců na místě, kde měli zběhlé poddané vyhledat a přivést zpět. Pozornost budilo nejen vyptávání²⁵⁷ se po konkrétních osobách, ale i jejich samotná přítomnost, tedy přítomnost cizích lidí. Vypovídá o tom jejich brzké prozrazení a včasné varování hledaných.²⁵⁸

Pronásledování poddaných se často neobešlo bez dramatických scénářů, jež tito lidé zažívali při pokusech zachovat si svobodu vlastního rozhodnutí a udržení si svého nového života. Jakmile se dozvěděli o přítomnosti zmocněnců „domovské vrchnosti“ v obci, snažili se uprchnout. Často však na místě zanechali nějakého člena rodiny.

tuláky, neb sice s náležitým vysvědčením se ospravedlniti cizozemce neb dokonce podezřelé se býti zdající lidi, jenž dokázati nemohou, odkud přicházejí, jakou živnost vedou, i v jaké důležitosti dáleji, a kam jíti chtějí, v žádné vesnici, hospodě neb jinším způsobem, ani v postranních osamotnělých staveních pod fofem podruhvství přijímati, skrývati neb zatutlávati se opovažovati nemají. SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E 13.

²⁵² „popsání sedláka Pavla Červenky a jeho ženy Alžběty. Přítomný jmenovaný sedlák Pavel Červenka jest prostřední postavy, suchopárný, černoooký, v tváři hubený, 31 let starý,Ty dvě osoby dne 29ho března 1775 bez vší mající příčiny opustíce svou sedlskou živnost n. 57, v ní pár volů a jednu klisnu, nočního času pryč odešly.“ Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1764 – 1778, sign. IB 4E 19.

²⁵³ GRULICH, J., *Motivace migrací*, s. 280.

²⁵⁴ TAMTÉŽ.

²⁵⁵ „...pročež odesílající nyní tyto lidé pro toho nadepsdaného truhláře...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁵⁶ „obojího pohlaví, mužského i ženského z dotčených panství zběhlých a na cizích gruntech osedlých aneb se zdržujících, anobřz jakékoliv živnosti provozujících poddaných.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁵⁷ „...minulého týhodne poslaue mé lidi poddané s listem otevřeným z mého gruntu pro zběhlé oddané, oni doptají se ve vsi Vocelové...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁵⁸ „...pro něho pět osob vyslaných bylo, on dovědouce se toho, že pro něj přišli, pryč utekl...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

Většinou se jednalo o toho, který by jim znemožnil rychlý útěk, tedy dítě. Toto zdánlivě sobecké a cynické jednání však bylo vcelku logické i „praktické.“ Zatímco dítě by znemožnilo rychlý útěk, a znamenalo by docela jisté zadržení celé rodiny, útěk bez dítěte znamenal šanci pro celou rodinu. I v tomto chování lze spatřovat určité únikové strategie, jež však byly uplatňovány až v krajních případech. Jak ukazuje pramenná základna, rodiče neměli v úmyslu své ratolesti zanechat napospas vrchnostenským úředníkům. Často vyčkali na vhodný okamžik, ať už na setmění nebo na pomoc ostatních poddaných a pokusili se svého potomka „zachránit.“ Je až překvapivé, kolik lidí do této „akce“ mohlo být zapojeno. Přitom šlo o celkem riskantní záležitost. V případě dopadení, při napomáhání k útěku těchto lidí, hrozilo potrestání uvězněním.²⁵⁹ Míra zapojení ostatních lidí vypovídá o vcelku veliké vzájemné solidaritě. Často však „záchranné“ akce vyústily až v surové potyčky, kdy šlo o život vrchnostenským zmocněncům, i ostatním zúčastněným osobám.²⁶⁰

O tom, jak riskantní bylo napomáhat zběhlým poddaným v útěku, byť jen poskytnutím dočasného útočiště, vypovídá případ Marka Pavka z konce 17. století. Poddaní, kteří poskytli pomoc člověku na útěku totiž podstupovali nejen riziko vězení a pokuty, ale i určitého odsunu mimo společnost „věrných poddaných.“ Stejně tak, jako Marek Pavek, hospodář na dynínském gruntu, jenž u sebe ukrýval děti a mobilie zběhlého Matěje Trmoty a jeho manželky, byli tito lidé nazýváni „zrádci.“ Pokud se totiž „domovská“ vrchnost dozvěděla, kde se zběhlý poddaný zdržuje, vyslala tam

²⁵⁹ „...nějaký Jan cizopanský by vši u kováře našeho pořade tři léta v podružství a zvěděv se o něm jeho dědičná vrchnost, pro něho pět osob vyslaných bylo, on dovědouce se toho, že pro něj přišli, pryč utekl a malého pacholátka zanechal (...), žena pak toho pryč odešlého šla za nimi, kde noclehovali v Dyníně u pastýře. Požádala toho pastýře, aby jim to pacholátko vzal a do pole vynesl, že v noci pro ně přijdou. (...)poslal tam jednoho tkalce s voštěpem, jako by nějaký posel byl, aby do Dynína šel, a předzvěděl, kde noclehem budou, on pak tam nedošel, ale raději doma zůstal, neb (...) v noci k mému manželu přišel a žádal ho, aby s Tomšíkem, pastevcem a pacholkem tam šli, a že tam jich jeden očekává, a jim jistou zprávu dá, kde noclehuje. Což se jemu navěstí dali a šli, jakož se při tom nějaká pranice a zlá vůle stala, a skrze to, můj manžel v městě Třeboni v trestání šatlavním zůstává(...)“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁶⁰ Minulého týhodne poslauce mé lidi poddané s listem otevřeným z mého gruntu pro zběhlé mé poddané, oni doptajíce se ve vsi Vocelové u Jakuba Kováře, Jana Haufa s ženou i dětma tam se zdržujícího, se s nim ujistili, nebudouce týž Jan Hauf doma, jen jeho žena, která jim ustranila jen syna jejich dostali. Toho vzali, pustíce se za nima, kde noclehovali do vsi. Lamazův pacholek pod zprávou panu hejtmanu přináležející o půlnoci týmž mezi vyslaným z nějakého snad ouplatku, chtěli jim toho poddaného, tam se zdržujícího syna odnésti, týž mí vyslaní, jak mohli, jim odporovali a sobě ho vzítí nedali. Oni pak ty týž svrchu jmenovaní těm mejm vyslaným sochory hlavy, záda, ruku jednomu přerazili, stloukli, a kdyby nebylo té chalupy, kde noclehovali, bránil, dokonce by je byli zamordovali.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

zmocněnce, kteří se na hledané doptávali. V případě zapírání se mnohdy vrchnostenští zmocněnci nezdráhali použít nátlaku a následně i násilí.²⁶¹

Prameny také vypovídají o opakovaném poskytování pomoci zběhlým poddaným. Marek Pavek poskytl přístřeší nejen Matějovi Trmotovi a jeho rodině, ale i dalším dvěma zběhlým poddaným. Ve spisovém materiálu vrchnostenské kanceláře se objevuje ještě jedna osoba, která pravidelně poskytovala pomoc lidem na útěku. Jednalo se o ženu Voršilu Křížátkovou ze vsi Bošilec. V případě Marka Pavka i Voršily Křížátkové se jednalo o pomoc Matějovi Trmotovi s rodinou. Jak Voršilu Křížátkovou, tak Marka Pavka, jakožto dopadené „zrádce,“ vrchnost potrestala dle právního zákona.

Cesta Trmotovy rodiny ale zdaleka nekončila v Bošilci a stejně tak nebyla vyčerpána pomoc, se kterou se Matěj Trmota na své cestě „za jiným životem“ setkal. V Bošilci se zdržel jen dva týdny a s pomocí místního sedláka Remeše pokračoval do Jindřichova Hradce. Co ale zavdalo příčinu k vytvoření takovéto záchranné sítě pro zbíhající poddané? Zdá se, že odpovědí jsou na tuto otázku peníze. Bylo by vcelku neuvěřitelné, kdyby takový riskantní typ pomoci, jaký zvolil Pavek, Křížátková nebo Remeš, zůstal jen v rámci lidské solidarity. Navíc v případě Remešovy pomoci pramen jasně vypovídá o finanční odměně.²⁶² Zdá se tedy, že společným jmenovatelem v pomoci lidem na útěku byla určitá odměna, ať už finanční nebo v naturáliích.

Vrchnost řešila jak samotný útěk poddaných z panství, tak i ztráty ve formě odnášení si věcného vybavení gruntů.²⁶³ Tyto mobilie, tedy drobný nábytek, truhly a nářadí pak mohly sloužit jako forma úplatku při hledání pomoci při útěku, jak je zmíněno výše. Prameny uvádějí i případy, kdy si s sebou hospodář odvedl i dobytek.²⁶⁴

²⁶¹ „Matěj Trmota (...) s manželkou svou a dětmi, již loňského roku (...) ve vsi Dyníně u Marka Pavka (...) se zdržeti měl. Pro takového jsem správce mého spolu s dvouma lidma vyslal, kdežto přijdouce do domu hospodáře téhož, ženu s dětmi vynalezli, však jeho nenajdouce, doma naň čekali, (...)žena jeho ze stavení se vykradla. (...) Jak správu mám od těch lidí, jež tam k opatrování necháni byli (...) s oficirem (...) do téhož Marka Pavka příbytku, kdežto mi dva zanechaní lidé spolu s těmi dětmi byli. Vešel, na mého správce se ptal, a nenajdouce jej, děti téhož mého poddaného vzal, a poněvadž ten Marek Pavek hospodář, o věcech, jež u sebe na komoře schované hned povědět nechtěl, týž oficir jeho i spolu syna náramně stloukl.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁶² „...po ustranění z Dynína Matěje Trmoty do vsi Bošilce, jsa rozkýžené již v těch vesnicích vyzdvihování poddaných mých, nedbajíc na to nic Voršila Křížátková v Bošilci, vždy jeho zase k sobě přijala a na dva týhodny u sebe přechovávala. Remeš pak sedlák z týž vsi následovně potom proti mzdě a zaplacení jeho až do Hradce skrze vymezení a fedrování vyšíkoval.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁶³ „...děti spolu s věcma odnesli (...) a zase domu pro furu, která věci a děti odvezla přijeli.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63; „...truhly a nábytky, neb mobilie všeliké s sebou přivezli.“ Tamtéž.

²⁶⁴ „ten sedlák sám třetí vzal sebou jednoho vola, jednu krávu, a jednu v nájmu mající ve vsi skalici 2letou jalovičku, také starou truhlu, peřiny, a ostatní malé domovní potřeby, 4ho máje v noci svou sedlskou

Některým zběhlým poddaným se podařilo zůstat na cizím panství „v utajení“ i několik let, založit si zde nový život a pak se opět vrátit na své „domovské panství.“ Jednalo se například o Adama Klimeše, jenž zběhl z gruntu panství třeboňského a usadil se na panství poděbradském. Zde docílil povolení ke sňatku s tamější poddanou, a však děti z tohoto manželství nevzešly. Po několika letech se Adam Klimeš vrátil na třeboňské panství, kde byl stížen vězením. Prameny vypovídají o tom, že se na své „domovské“ panství vrátil zcela dobrovolně a následně byl uvězněn. A však nakonec, i přes to, že své pozice hospodáře na gruntu poděbradského panství docílil podvodem, přímluva poděbradské vrchnosti došla kladnému vyřízení a Adam Klimeš se mohl dočasně vrátit na poděbradské panství. A však z další vrchnostenské korespondence vyplývá, že se tento z vězení propuštěný poddaný, zřejmě již na poděbradské panství nedostavil.²⁶⁵ Lze se jen domnívat, zda Adama Klimeše vedlo k dobrovolnému opuštění poděbradského panství bezdětné manželství, konflikty v něm nebo úplně jiné důvody. A však je téměř jisté, že pokud by se tento zběhlý poddaný sám a dobrovolně nevrátil na panství, zůstalo by místo jeho nového trvalého pobytu „domovské“ vrchnosti utajeno.

Možná, že případ Adama Klimeše je jedním z těch, kdy zběhlí poddaní žili po delší čas mimo své „domovské“ panství a později chtěli svůj pobyt zlegalizovat, a tak se buď osobně dostavili do vrchnostenské kanceláře nebo zažádali o udělení výhostu prostřednictvím „nové“ vrchnosti. A však u většiny zběhlých poddaných převažovala nutnost svou přítomnost zlegalizovat nad dobrovolným jednáním a projevováním dobré vůle, tak jako v případě Ondřeje, pozůstalého syna po Jiřím Šafáři. Tomuto poddanému, jenž zběhnul z krumlovského na třeboňské panství, bránil ve sňatku s Dorotou, vdovou po Jakubovi Fikáčovi, jeho nelegální pobyt v Dolním Lukavsku a vědomí toho „domovské“ vrchnosti, proto byl nucen žádat o výhostní list. O tom, jak Ondřej „pochodil“ prameny mlčí. Je ale možné postřehnout velkou míru zastání

živnost opustil a pryč utekl.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1764 – 1778, sign. IB 4E, č. kart. 19.

²⁶⁵ „Ten jistý Adam Klimeš (...), jenž před několika dny odtud odešel, přišel jest zase na panství, v nebytí mém doma, když totiž to já s povolením pana mého milostivého jsem byl, a příjdouce sem, protože pro svou (...) vrchnost zběhl, do želez a arrestu vsazen byl, když však já domu z Carlsbadu jsem se navrátil, z téhož arrestu jsem ho propustiti dal, tak aby na panství poděbradské dojíti a tam strany svých věcí náležitou pořádnost učiniti, potom pak zase sem navrátiti se mohl. Zdali od toho času zdeť na panství se zdržuju, neb na Poděbrady se vypravil povědomo mně není (...).SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

u třeboňské vrchnosti, jež se snažila zapůsobit i na soucit krumlovské vrchnosti.²⁶⁶ I zde se odráží nedostatek poddaných a neustálé snahy o jejich dosazování na gruntech.

Prameny odkrývají různé důvody, proč poddaní zbíhali. Ačkoliv jako hlavní důvody byly uváděny nezdary ve vedení živnosti, je zcela evidentní, že se za nimi skrývají i jiná vysvětlení. Jedním z faktorů, který mohl ovlivnit odhodlání k útěku byla i případná krize v manželství. Zběhlý a následně dopadený „Pavel, hospodář na čockovej živnosti v Drahotěšicích“ uvádí, ostatně jako většina zběhlých poddaných, že utekl pro nezdary, a když „nevěděl, čeho se chytiti.“²⁶⁷ Pro vyslychajícího byl zajímavý spíše fakt, že tento hospodář zběhnul sám, bez manželky. Jeho zvědavost se dotýkala hlavně fyzického násilí.²⁶⁸ Výslech se dále orientoval na vztahy, které panovaly v manželství a na další možné vztahy, které mohly nastat v průběhu Pavlova pohybu v zemi. Je zvláštní, že na otázku, zda o tom manželka věděla, Pavel odpověděl: „Onať je o tom věděla, poněvadž jsem bral truhly z komory.“²⁶⁹ Nevypovídá to o mizivé konverzaci mezi manželi? Je tedy možné, že v manželství nastaly neshody, jejichž východiskem mohl být útěk? Závěrečná část výslechu demonstruje to, jak tenká hranice existovala mezi návratem k „většinové“ společnosti poddaných a možným propadem na její okraj. Pavel totiž na své cestě potkal Tomáše Trepku, o němž se mluvilo jako o zlodějovi, a zřejmě s ním strávil nějaký čas. Vyslychající měl tudíž tendence jednat se zadrženým Pavlem, jako s „přestupníkem“ a zpochybňovat jeho výpověď.²⁷⁰

Stejně tak případ Ondřeje Maška vypovídá o konfliktech a následném opuštění své živnosti. Zde nebyla podnětem k útěku manželská krize, ale neshody s nevlastní matkou

²⁶⁶ „...kterak na žádost Ondřeje, zůstalého syna po nebl. Jiřím Šafáři, vejměnkáře vsi Lysý (...)k panství rožmberskému poddaného, toho jdoucího přímluvou, aby se (...) k nám do městys Dolního Lukavska zhostiti a sousedem býti mohl, který zůstalou udává Dorotu, po nebl. Jakubovi Fikáčovi s pěti malýma dítkama za manželku pojíti míní, až posavade na vejhost očekává (...) všechno hospodářství dobře opatroval a ve všem věrně pracoval, (...) že by pilným hospodářem byl, i také stěží zlivě se chovaje, křivností též jistě vdově ku pomoci by se připilnil, an by přece do Krumlova jíti musel, vojny se obává, aby milosti jemu přispěti ráčili a přímluvy udělili (...).SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 - 1700, sign. IB 5 AU 63.

²⁶⁷ „V Drahotěšicích jsem byl na čockovej živnosti, a hospodařil šest let, když jsem již neměl nežli pár kobylicek a nevěděl jsem se čeho chytiti...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1780, sign. IB 5 AU 64.

²⁶⁸ „Ona se mnou nechtěla jíti.Nakládal jsem s ní manželsky, ale jsem ji někdy vybil, že mě zle mluvila.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1780, sign. IB 5 AU 64.

²⁶⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1780, sign. IB 5 AU 64.

²⁷⁰ „Jest podezřelý to, aby tomu tak bylo, poněvadž jsi se zloděje Tomáše Trepky přidržel, a s nim noční do Drahotěšic přijel.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1780, sign. IB 5 AU 64.

po smrti otce. Opět se objevuje klasické vysvětlení opuštění svého domova, tedy nezдары v živnosti. Následné indicie možná napovídají něco o jeho nestálé povaze, ale i zažitým společenským uspořádáním. Ondřej Mašek vypověděl, že před smrtí otce prošel dvě služby. Když otec zemřel, vrátil se Ondřej převzít živnost, a však doba, po kterou byl na statku nepřítomen, měla vliv na jeho autoritu, a jak sám uvedl, nikdo jej zde nechtěl poslouchat. Zmiňuje se hlavně o své nevlastní matce, k níž zřejmě cítil jisté antipatie.²⁷¹ A fakt, že živnost upadala, dovedl tohoto člověka spíše ke zběhnutí, než k dohadům se svou „macechou.“ Než Ondřeje Maška dopadli vrchnostenští zmocněnci, prošel ještě dvě krátkodobé služby.

Útěk na jiné panství nebyl jediným východiskem pro zoufalé poddané. Nabízelo se i jiné řešení, v případě, že poddanému nešlo řemeslo a on sám nechtěl ilegálně opustit své panství, nechal se naverbovat k vojsku tak, jako mýdlař Michal Leckman²⁷² v doprovodu své manželky.²⁷³ Vojna byla samozřejmě větší jistotou výdělků než nejisté potulování se krajem a hledání „slušného živobytí.“ Nehledě k tomu, že poddaného, jakožto vojáka, nečekalo pronásledování vrchnostenských „zmocněnců.“ Případ Michala Leckmana vypovídá také o tom, jaké možnosti obživy měl navrátilší se poddaný z vojny. Když se ženil podruhé, skončila mu i druhá vojna. Zhostní list, který dostal, byl nutný k dalšímu zaměstnání, a protože jej dal do zástavy, živil se jako obchodník s koňmi na panství Krumlovském.²⁷⁴ Jeho, i když vcelku legální živnost, zákonitě vzbuzovala podezření mezi lidmi i mezi úředníky, protože by nebyl první ani poslední podvodník, jenž svou živnost využíval spíše ke krádežím.²⁷⁵ Povolání „handlíře“ s koňmi mohlo v lidech evokovat živnost založenou na podvodech a krádežích. Nicméně ve chvíli, kdy se u výslechu Michal Leckman pohyboval na hranici

²⁷¹ „Na to mně můj otec umřel a musel jsem domů k matcoše, tam jsem nějaký čas pobyl, a když jsem viděl, že živnost daremná jest, a mě žádný poslouchati nechtíce, raději jsem zase odešel.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1780, sign. IB 5 AU 64.

²⁷² „Když mně řemeslo nešlo, já jsem napotom přišel na vojnu. (...)před devíti lety dostanouce abschied, zase jsem byl podruhé na vojnu vzat na Novým Městě pod mušketýry(...). Devět let jsem zůstával, napotom abschied obdržel.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9.

²⁷³ „První žena umřela na vojně, jak toho svědectví (...) v abschiedu neb patentu mám.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9.

²⁷⁴ „Druhej abschied mam v zástavu u pana rychtáře ve vsi Jedovaře za 4 zlaté (...). Když nemajíce abschiedu a řemesla nemohouce, dal jsem se do handlování a kupování koní na panství Krumlovském a vůkol (...).“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9.

²⁷⁵ „Dominik bezrstej (...) handluje v koních a dílem, kde může, ukradne ten větším dílem u jistého hadače se zdrzovati má...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1738)

mezi životem podvodníka a obyčejného handlíře, zachránila jej sociální síť tvořená jeho „lepšími zákazníky.“²⁷⁶ I zde se projevuje důležitost existence určité sociální sítě.

Výsledkem neúspěšného hledání nového domova a práce mohla být trvalá mobilita těchto osob. V lepším případě tedy potulný způsob života s vcelku obstojným a legálním vedením obživy. V horším případě potulný život závislý na solidaritě ostatních a s neustálým „balancováním na hraně zákona.“

Mobilita, jež byla důsledkem neúspěšného hledání lepšího živobytí, se dříve či později změnila v potulování se krajem. Potulka ale, jak bylo zmíněno výše (blíže kapitola „Byli cikáni a přišli v zkázu, protože z Čech nechtěli pryč jít“), byla pronásledovanou činností, a proto se tito zběhlí poddaní stali pronásledovanými nejen pro útěk z domovského panství, ale i pro neusedlý život. Josef Poláček, myslivec z Moravy, jenž hledal službu, prošel kraje od Olomouce, přes Kutnou Horu až přišel na Třeboňské panství. Zde byl zadržen pro potulku a následně vyslýchán. Ačkoliv to byl člověk, jehož vrchnost řádně ze svých služeb propustila, může spadat do kategorie jedinců, kteří se kvůli bezvýslednému hledání obživy stali dlouhodobě mobilními.

Výslechové protokoly ukazují, že zadržení pro potulku znamenalo následné podezřívání z krádeží a jiných „nekalých“ činností.²⁷⁷ Mohlo to tedy pro dotyčného, i když nevinného, znamenat určitý pokles ve společnosti či „pohanění“ osobní cti. Josef Poláček uvedl, že chodil „od kamaráda ku kamarádu“ a hledal službu, a že byl zadržen v době, kdy jeho žena porodila dítě. Požádal o kmotrovství lidí, které potkal,²⁷⁸ což vedlo vyslýchající k podezření o existenci „potulné loupežné bandy.“ Josef Poláček se hájil tím, že by tyto lidi o kmotrovství nežádal, kdyby situace dovolila dojít k některému z myslivců.²⁷⁹ Lze se jen domnívat, zda šlo opravdu o náhodně sešlé osoby, nebo o organizovanou skupinu, jež měla domluvenou verzi o svém seznámení pro vyslýchající.

²⁷⁶ „Zná mě někdejší důchodní(...), nynější kontribuční, také pan jager mistr třeboňský, též pan primátor třeboňský, dobře znají, když , když stranu prodání a handlování o koně při nich jsem byl nedávného času.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9.

²⁷⁷ „O onehdejší pouti se tu všelijaký krádeže staly (...), jste kapsáři? Poněvadž jste v bandě jednej byli.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

²⁷⁸ „Jeden povídal, že je soused z Prahy, měl syna a chlapce při sobě(...), druhý, co tu se mnou sedí je kramář, nevím, kam jde, povídal, že tu chodívá v středy na hlubockým panství a prodává. (...)Jak jsem přišel do Hliny okolo poledne, on tam ten kramář již byl na noc, ale tam přišel ten Schneider z Prahy se svým synem a chlapcem, na to přišlo mej ženě těžko, stěžovala sobě, že dalej nemůže a tu mi slehla.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

²⁷⁹ „Ať páni odpustějí, kdyby se to nebylo mý ženě přitrestilo (...), já chtěl na noc k některému myslivcovi a kamarádu jít, a aby z pánů tam byl některej přišel, teda bych byl já kmotra požádal, a poněvadž oni se k tomu přotrestili, tak jsem jich prosil, a tudy se tam zdrželi.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

Není vyloučena ani určitá obranná strategie, kdy se již trvale mobilní člověk hájil lživou verzí o neustálém hledání zaměstnání.

Ačkoliv tento případ odhaluje podivné životní osudy, a zvláštní souhry náhod²⁸⁰ by mohly vypovídat spíše v neprospěch těchto lidí, je možné, že šlo o skupinu osob, jež se nikdy před tím neznala a za svůj projev vzájemné solidarity upadla v podezření vrchnostenským úředníkům. Z kramářovy výpovědi vyplývá, že by se na místě tak dlouho nezdržel, kdyby jej myslivec nepožádal o kmotrovství.²⁸¹ Na druhou stranu však podal svědectví nejen o tom, jak se celá věc udála, ale i o obecném pohledu na potulující se osoby. Demontrace, ve formě výpovědi, jeho odmítavého a kritického postoje k těmto lidem měla i obhájit vlastní živnost.²⁸² Zde je tedy patrné, jak moc si byli lidé vědomi možných problémů, které nastávaly v souvislosti s potulkou. Je jen otázkou, zda se jednalo o jejich osobní zkušenosti s potulnými lidmi nebo o výborné výsledky „vrchnostenské propagandy“ proti těmto sociálním složkám. Obecně byli potulující se lidé považováni za „parazity“, jež se „přižívovali“ na společnosti formou krádeží, podvodů, nespravedlivým pobíráním almužen a „očeřovali“ ji svým „nezřízeným“ stylem života. Z pramenů totiž vyplývá, že se tyto teze ve většině případů zakládaly na osobních zkušenostech.

Cizí příchozí vzbuzovali podezření a strach v trvale usedlém obyvatelstvu. Již svým dynamickým způsobem života (geografickým, ale i sociálním), kdy volně střídali pobyt ve venkovském a městském prostředí, byli podezřelí.²⁸³ Téměř každý spis obsahuje otázky, jež měly zapojit dotyčnou osobu do sociální sítě a zasadit ji do konkrétních vazeb. Vyslýchání lidé měli poukázat na nějakou osobu,²⁸⁴ která by je znala a tudíž její samotné chování napomáhalo k odhadnutí cizího jedince.

Lidé si na cizích příchozích všímali téměř všeho, i takových detailů, jakými byly přezky na botách nebo knoflíky. Právě proto, že oblečení utvářelo první dojem, bylo

²⁸⁰ „Já chtěl tu se nebyl vydržel, ale poněvadž se mně to přitrefilo, že myslivce, co tu se mnou sedí, manželka slehla, tak on mou manželku za kmotru požádal, já tam přišel v sobotu na noc a v neděli přišel myslivec, v pondělí slehla, v outerý křtiny, a ve středu tu byl funus.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

²⁸¹ „On mě pro Boha prosil, abych tam zůstal, moje jí strojila trochu polivky.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

²⁸² „Zachovej pán Bůh, tak by žádný neměl na ten způsob chodit, neb se jen tím zapovídá, kteří mordují a kradou, ale já chodím po mé živnosti.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

²⁸³ KOUTNÁ, J., *Ženy na scestí*, s. 60.

²⁸⁴ „Zná – li vás kdo víceji na panství zdejším?“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9. „Má – li žena tvoje někoho kázat v Netolicích, kdo by věděl, že odtud jest a od koho pochází.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1780, sign. IB 5 AU 64.

podrobováno kritickému „zkoumání.“ A tak v popisech osob tvoří popis oblečení hlavní část. Ve středu pozornosti byla jak barva, tak střih, ale i kvalita viditelných vrstev oblečení.²⁸⁵ V této době lidé neměli příliš bohatý šatník, a tak pozornost budilo i vlastnictví několikera oblečení.²⁸⁶ Kromě samotného oblečení však na lidi působil i mluvený projev²⁸⁷ a různé vzhledové „vady,“ jako popáleniny, jizvy nebo chybějící prsty. Nejmenší problémy při popisu osob dělala celková charakteristika vzhledu, tedy konstrukce postavy, barva a délka vlasů, barva očí, a přibližný odhad věku.²⁸⁸ Pro dotvoření celkového obrazu hledané osoby byli stručně popsáni i ti, jež se s nimi zdržovali. Samotné osobní popisy také leccos napovídají o okolnostech zbíhání obyvatel. Ačkoliv bylo uváděno, že ten který poddaný utekl „bez vsí mající příčiny,“ samotná charakteristika některých zubožených rodin vypovídá o možné ekonomické, či jiné krizi.²⁸⁹

²⁸⁵ „Popsání Vojtěcha Řichy (...), nosí kabát modrý ošumělý, a pod ním byly flanelový punctovaný spodky, punčochy pomodralý, střevice okrouhlé.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1755, sign. IB 4E, č. kart. 14. „Martin Roušar (...) nosí šaty přimodralé barvy, mlynářské, takový barvy knoflíky při nich s podšívkou červenou, spodky a punčochy stejné barvy, střevice okrouhlé telecí s přezkama žlutejma.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1757 – 1758, sign. IB 4E, č. kart. 16. „Řemeslnickéj starej klobouk, řebíčkovou krátkou kamizolu, pod pažďíma našívanou, spodky podvázaný, starý, kožený, šedivý punčochy, přezky žlutý na střevice.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

²⁸⁶ „Na hlavě nese někdy klobouk nezahnutý, někdy uherskou čepici z červeného sukna s schozovým přímem, modrej soukenej kabát a takový spodky, uherské boty a někdy bílou halenu.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1759 – 1760, 17.

²⁸⁷ „Mluví dobře jak německy, tak česky, řečí horáckou.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. „Čech pouhej, i dlouhé řeči a má přísloví holt.“ Tamtéž. „Jehožto přísloví je Pán Bůh s námi.“ Tamtéž. „Když mluví, v zdi pod sebe hledí a je zamračeného obličej.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1757 – 1758, sign. IB 4E, č. kart. 16. „...musí se dát pozor, aby se mu rozumělo, má přísloví a povím vám něco.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9.

²⁸⁸ „Popsání Ondřeje Dejoše, jináč Havelky (...) 39 let starej, katolickej víry, ženatý, má osm dětí, jest vysoké a silné postavy, chudé a černé vlasy až na ramena na vočích svěšené, obočí škaredí, širokou hubu, tlustý a hřmotný krk, plecovitě silné a kostnatý záda, na pravý ruce prst podle palice pod druhým článkem uťatý, na zádech pod levým plecem lit A vyrytou.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1759 – 1760, sign. IB 4E, č. kart. 17. „V tváři bílá, zamodralých očí, když se směje s nima mžíká, málokterý důlek od neštovic v tváři má, po jedný straně na tváři maličkým subtilním štráfkem od uhozeného skla poznamenána jest, zuby obyčejné (...), na ruce na palci drobet nepodařilý necht.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č. kart. 12.

²⁸⁹ „Franc Bělina, sedlák z nro 82, jest prostřední postavy, škaredýho pohledu, 48 let starý, důlkovatých černých vlasů, nosí starý zelený kabát, a plátěnou usmolenou plandu, staré boty, jeho žena Lidmila 47 let stará, má bolavé nohy všechny prohnílé, jeho malý chlapec 12 let starý, ten sedlák sám třetí vzal sebou jednoho vola, jednu krávu, a jednu v nájmu mající ve vsi skalici 2letou jalovičku, také starou truhlu, peřiny, a ostatní malé domovní potřeby, 4ho máje v noci svou sedlskou živnost opustil a pryč utekl.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1764 – 1778, sign. IB 4E, č. kart. 19.

Pozornost venkovského obyvatelstva tedy nebudili jen příchozí Cikáni, žebráci nebo tuláci a jejich zevnějšek, ale každý cizí příchozí. Celkové vzezření utvářelo první dojem, a proto, tak jako dnes, i tenkrát zvědavostí docházelo ke komparaci „domácího“ s „cizím.“ Prameny nepodávají svědectví o tom, jak velkou pozornost budili příchozí zběhlí poddaní. Možná právě z tohoto faktu pramení domněnka, že z cizích poddaných nemělo ostatní obyvatelstvo takový strach, a osobní zkušenosti s nimi, se ani zdaleka neshodovaly s těmi, které zažívali s Cikány, tuláky, žebráky a jinými okrajovými skupinami, proto jejich příchod nemusel být až takovou „událostí.“

Ačkoliv hlavní hybnou silou k útěku poddaných z panství byly hospodářské nezdary, často rozhodování ovlivňovaly i poměry, které panovaly v rodinném či domovském prostředí. Ve zkoumaném regionu se jednalo zejména o konflikty, které mohly nastat po smrti některého z členů rodiny, o krizi v manželství a jsou dokonce zaznamenány i případy, kdy došlo k útěku z důvodu nemanželského početí nebo protiprávního jednání. K útěkům docházelo téměř výhradně za tmy a „uprchlíci“ si s sebou brali buď mobilie nebo dobytek. Komplikace, které ale nastávaly v průběhu útěku silně ohrožovaly existenci zbíhajících a vždy mohly znamenat propad na společenské stupnici. Nebyla totiž vyloučená možnost, že zběhlý poddaný nenašel vhodné útočiště a stal se trvale mobilním. V případě dopadení pak zaujímal určité obranné stanovisko, kdy svůj neusedlý způsob života vysvětloval neustálým hledáním obživy. Někdy zběhlí poddaní volili jistější způsob řešení svých problémů, a to sice, že se nechali naverbovat do armády. Pokud se ale zběhlý poddaný usadil, jeho pozdější život ovlivňovala spousta skutečností. Ať už šlo o nový partnerský život, možné udání tamními obyvateli u domovské vrchnosti a následné dramatické scénáře nebo dobrovolný návrat do svého rodiště. A však u usedlých obyvatel nepřevládala jen negativní postoj k těmto lidem. Možná, že samotní poddaní měli pro zběhlé osoby určitý druh pochopení, jež pramenilo z vědomí, že tito lidé pro ně neznamenali hrozbu zcizení majetku nebo jiné problémy. Spíše úsilí a snaha získat nový a „lepší“ typ obživy a těžkosti, které zběhlé poddané doprovázely, vyvolávaly u ostatních osob určitou míru solidarity. Ale tak, jak je pestrá škála lidských povah, tak se také zběhlé osoby setkávaly s různými reakcemi ostatních poddaných. Ať už šlo o pouhé akceptování přítomnosti těchto „uprchlíků“, o činy, jež mohly dotyčnou osobu na útěku poškodit, tedy její udání vrchnostenským úředníkům, o projev solidarity nebo zjištěnou pomoc vedenou vidinou zisku, vždy to bylo projevem míry sebevědomí společnosti a jedinců v ní.

II. 4. Zapomenutá identita tuláků

Tuláci a kočovníci neodmyslitelně patřili k obrazu pozdně středověké a raně novověké městské a vesnické společnosti a nechyběli na žádném jarmarku. Potulní lidé se rekrutovali z nejrůznějších společenských skupin a stavů, z venkovské i městské chudiny, z žoldnéřského stavu, patřila k nim také početná skupina ztroskotaných existencí, invalidů atd. K tulákům patřili lidé bez rozdílu pohlaví a věku, kteří se kromě příležitostných prací živilí převážně žebrotou.²⁹⁰ Tulákem, vagabundem, se mohl stát jak člověk zdržující se dočasně mimo své panství, tak člověk, který touláním trávil většinu svého života.²⁹¹

Ten, kdo určoval sociální status lidí, byla veřejnost. Záleželo především na tom, aby se jednotlivec choval podle veřejných norem a očekávání.²⁹² Pokud tyto požadavky neplnil, byl dříve či později odsunut na okraj většinové společnosti. Impulsem k „odsunu“ byly závažné i drobné kriminální přečiny, přestupky proti mravům, nezaměstnanost a následná žebrota atd. Vyloučení na okraj společnosti si většinou vyžádalo neusedlý způsob života a tudíž i nemožnost sociální kontroly, bez níž se jedinec mohl jen těžko integrovat zpět. Osoby bez stálého bydliště vládnoucí autority netolerovaly a často je dokonce jako povaleče a potenciální kriminální živly prohlašovaly za bezprávné.²⁹³ Neusedlý člověk však také – a možná především – ztělesňoval člověka bez pána. Tím jakoby negoval hierarchický princip, na němž byla založena tehdejší společnost. V ní měl každý v původním i přeneseném významu „své místo“ a svou vrchnost. Lidé, nezačlenění do hierarchické sociální struktury, byli často prezentováni jako její ohrožení, byly jim připisovány úklady, organizovaná spiknutí a snahy společnost narušit a rozvrátit.²⁹⁴

V samotném Obnoveném zřízení zemském (1627) jsou jasně stanoveny pokuty a právní sankce²⁹⁵ za přechovávání potulujících se lidí,²⁹⁶ za jejich podporování,

²⁹⁰ DÜLMEN, R., van, *Bezectní lidé*, s. 28 – 29.

²⁹¹ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 62.

²⁹² DÜLMEN, R., van, *Kultura a každodenní život*, s. 189.

²⁹³ DÜLMEN, R., van, *Bezectní lidé*, s. 28.

²⁹⁴ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 17.

²⁹⁵ „A kdyžby ten poddaný před hejtmany krajské se postavil, a to se naň skutečně shledalo, má na hrdle ztrestán býti.“ JIREČEK, H. (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské*, s. 576.

ale i za neinformování vrchnosti či příslušných úředníků o jejich přítomnosti.²⁹⁷ Zvláštní pozornost je zde věnována také městskému a selskému usedlému obyvatelstvu. Je apelováno na nezaměstnávání potulujících se a neženatých mužů, snad kvůli způsobu života, jenž byl spojován s partnerskou svobodou a neusedlostí.²⁹⁸ Jak před potulkou a neusedlostí, tak i před postupným přechodem k potulnému a zahálčivému životu varovaly vybrané části tohoto pramene. Jsou zde k nalezení i opatření, jež měla včas zamezit přerodu v „zahálku.“²⁹⁹

Hlavními problémy, jež se pojily s potulnými lidmi, byla pro společnost nezaměstnanost těchto jedinců, všeobecná podezíravost z možné majetkové delikvence, nebezpečí vzniku potulných a loupeživých band, tvořených z těchto lidí a neoprávněné pobírání almužen. Častým zmiňovaným deliktem ve spojitosti s neusedlymi lidmi byly také požáry.³⁰⁰ Tuláci a žebráci byli chápáni i jako obvyklý zdroj onemocnění a nákazy.³⁰¹ Společnost potulné osoby vnímala jako „k lenosti schylující se osoby, povaleče, zahálečný a žebravý lid,“³⁰² „loupežnou zbeř a zemské škůdce.“³⁰³

²⁹⁶ „A poddaní jak jednoho tak i druhého z stavův, nemají žádných takových lidí v obydlích svých trpěti, ani do krčem přijímati, ani jich buď jídlem neb potravou fedrovati, mnohem méně jim na pole nebo do lesův buďto zjevně nebo tejně co nositi, ani žádným vymyšleným způsobem v čem napomáhati.“ JIREČEK, H. (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého*, Praha 1888, s. 574.

²⁹⁷ „Pakliby toho učiniti zanedbal a o tom by sausedě jeho nebo ti, kterýmž se jaká škoda od takových chodcův a povalecův, buď jízdných neb pěších, stala, předzvěděli; má anebo mají ti, jenž o tom předzvěděli, sausedu svému oznámiti a jeho napomenauti, že na gruntech jeho takoví lidé se zdržují. Pakliby je sám pobrati neb jíti mohl, má pánu toho gruntu nebo úředníku jeho, nebo tomu, kdožby jemu tu nejbliže přiseděl, o tom věděti dáti, aby s ním tam poslal, tak aby jati a vzati býti mohli.“ TAMTÉŽ.
²⁹⁸ „Co se sedlských lidí dotýče, ti nápodobně jako i měšťané v městech, nemají žádných zahalecův a povalecův, zvláště neženatých, u sebe přechovávati a podružství jim nedávati, ani toho dopouštěti, aby se v krčmách povaleci měli, pokudžby se k službě projednati nechtěli, aby se tudy čeledi každého času s potřebu dostávalo.“ TAMTÉŽ, s. 576.

²⁹⁹ „Pakliby hospodář na podruha svého seznal, žeby se jinými věcmi nežli dílem svým obíral a po krčmách ustavičně se taulal a tam povalel: tedy to ihned pánu svému oznámiti, a ten pán jeho skutečně ztrestati dáti má. A jednomu každému, na gruntech svých poddané majícímu, to tak opatřiti náleží, aby dotčení povaleci a zahaleci místa neměli, ani trpění nebyli, nebo jeden každý bude moci takové zahaleče vyzdvihnauti; a žádný jich hájiti ani zastávati nemá, ale mnohem více aby se jímali, vše pod pokutau nahoře psanou, napomáhati.“ TAMTÉŽ.

³⁰⁰ „A poněvadž žebráci začasté v tomto království ne malé, ale veliké škody skrze ohně jsau činivati a ještě činiti mohau: protož v městech, městečkách a ve vseh to tak opatřeno býti má, kdež by se takoví žebráci nacházeli, aby ten pán, jenž jemu grunty náležejí, aneb pod nimiž takoví žebráci jsau, poddaným svým, purkmistru, rychtři a konšelům, z důležité potřeby poručil na ně pozor dáti, aby se z jednoho města neb vsi do druhé po jarmarcích nebo posvíceních netaulali, než ve špitále zůstávali.“ TAMTÉŽ, s. 578.

³⁰¹ „...množství žebrákův, větším dílem cizozemcův, se nachází, mezi nimižto mnozí jsau, ještoby se jináče živiti mohli, a o mnohých, kdo a odkud a co jsau, žádnému povědomo není, a skůro nemožné jest, aby skrze ně mnoho mordův a zlého se státi nemělo, jako také i v morní nakažení časem by nezdravého povětří do měst Pražských snadně jimi přineseno býti mohlo.“ TAMTÉŽ

³⁰² SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³⁰³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13.

Nejčastějším deliktem v období raného novověku od 16. století až do konce 18. století byla krádež, jejíž podíl činil 60 – 70 % ze všech přečinů.³⁰⁴ Podíleli se na nich obyvatelé z téměř všech sociálních skupin, zejména podruzi, nepravidelně pracující čeledínové, žebráci apod. Nejčastěji šlo o prosté krádeže peněz, potravin, šatstva, předmětů denní potřeby, náradí, hospodářských zvířat.³⁰⁵ Právě svým skrytým charakterem se krádež podstatně lišila od loupeže, která se děla veřejně a za užití násilí.³⁰⁶ Loupežná přepadení byla zřejmě v 18. století také rozšířeným jevem, jak lze vyuit z pramenů. Rozsáhlá opatření,³⁰⁷ jež se objevují v patentech, snad vypovídají o šíření tohoto problému.³⁰⁸ Proměna zloděje v loupežníka byla docela jednoduchá. Příslušníci loupežnických seskupení pocházeli z venkovských rodin, z řad městské chudiny, tuláků apod. Rychle získané peníze dokázali také rychle utratit, obvykle v krčmách. Známe však i případy, kdy se ze svých podílů pokusili vytvořit základ své další existence. V družinách žili tito lidé podle mravních zásad loupežníků, jejich porušení trestala komunita obvykle smrtí. Vzhledem k tomu, že se loupežníci často skrývali pod přezdívkami, zadržení delikventi je při výsleších pro pozdější identifikaci podrobněji popisovali.³⁰⁹ Tato popsání byla tvořena stručnou charakteristikou přečinu, za který byli dotyční stíháni, podrobným fyzickým popisem spolu s výčtem možných přezdívek a používaných jmen a míst, na kterých se nejčastěji zdržovali.³¹⁰

³⁰⁴ DÜLMEN, R., van, *Kultura a každodenní život*, s. 239

³⁰⁵ FRANCEK, J., *Dějiny loupežnictva*, s. 37.

³⁰⁶ DÜLMEN, R., van, *Kultura a každodenní život*, s. 239.

³⁰⁷ „Při vyskytlé nejistotě silnic neb jinších míst, od představených osob nejbližšího místa (...) jistý počet zbrojného lidu shromážděn, s kterýmž to nejisté místo veskrz prohledáno, a v zločinství dopadnutá zběř stížená, též k nejbližšímu hrdelnímu právu dodána, aby hospodští (...) pocestné pěšky jdoucí, neb samotně na koni jedoucí osoby (...) bez hodnověrného passu a svědectví nepřechovávali.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13.

³⁰⁸ „V našem dědičném království českém na rozličných místech, krajinách, ano i dokonce na veřejných silnicích od společné zlodějské, loupežné a petrovské zběři všeliké kostelní, i jiné loupeže páchané, a téměř nad míru rozmnožené býti měli, an takový přestupníci až posaváde semotam na houfy se shromažďují, na lidi vystupují, a dle došlé zprávy již některé mordytrestndlivě vykonali, tak že místem pocestný, a skrze zem se ubírající handlovní lid, v provozování svého obchodu, z příčiny té všeobecné nejistoty přestrašen jsouc.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13.

³⁰⁹ FRANCEK, J., *Dějiny loupežnictva*, s. 47.

³¹⁰ Popsání níže psaných komplicův, který (...) všeliké krádeže spáchali a ještě k dostání nejsou, totiž: 1. Jakub, kulhavej žebrák, který pod fochem žebroty zlodějům po vesnicích jak dobytek, též jiné věci vyhlíží, a napotom spolu sebou krásti chodí (...), ten pravený kulhavej při sobě také svou souložnici jménem Barbora má. Jest malé postavy, stáří 40 let, suchý tváře, má šrám na hubě, vlasy kaštanový barvy, napadá tuze na pravou nohu, kabát nosí plátěný, řemínky zavázanej, punčochy řebíčkové barvy, střevice rohatý. Spodky pravoslý kožený, pod kloboukem sedlským ošumělým nosí červenou čepičku a jest pouhej Čech. 2. Jeho souložnice Barbora (...)bejvala na vojně, jejich zdržování má býti nejvíce na Kozandě, Vinařicích časem v Lištěnicích, Benátkách v Boleslavském a Kouřimském kraji. 3. Jan Hudec (...) měl teď velkou krádež na 1100 zl udělati. 4. Václav Brichta (...). 5. Dva myslivci bratři Čumpelkové (...) šaty šedivý roztrhaný hirschfenger a flintu. 6. Dominik Bezprstěj (...) šaty dvoje, handluje v koních a dřím,

Zloději a loupežné bandy se nevyskytovaly jen u silnic,³¹¹ ale i na větších společenských akcích, kde se shromažďovalo více lidí, jako byly jarmarky nebo poutě.³¹² Často se také ve vsi nebo ve městě objevovali pod záminkou žebrání. A tak ve dne si vydělávali na živobytí žebratou a v noci kradli věci či dobytek, jež si ve dne „vytipovali.“ Vzorovým příkladem je asi dvanáctičlenná skupina Jakuba, kulhavého žebráka, který procházel vesnicemi a pro své komplice „obhlížel“ dobytek a drobné věci, jež by mohli ukrást.³¹³ Jindy se loupežné bandy rovnou odhodlaly k činu a v noci přepadali lidi přímo v jejich příbytcích. V záchvatech chtivosti a vidině peněz neváhali zloději užít až brutálního násilí a mučení.³¹⁴

Členy těchto band bývali propuštění vojáci, jež nenašli po válce uplatnění a myslivci, kteří mnohdy měli ve svém vlastnictví zbraň. Jedinci patřící do těchto skupin se sdružovali bez ohledu na věk, pohlaví i profesi. Často žili v partnerském, tedy nemanželském svazku. Partnerky delikventů byly nazývány „souložnice či kuběny,“³¹⁵ ale v mnoha případech, kdy se jejich partneři volně pohybovali po krajích, ony už byly stíženy vězením.³¹⁶ Tato seskupení delikventů často vznikla náhodným setkáním a následným spolčením s vnitřní organizací. Často v těchto bandách rozhodovala jedna vůdčí osoba, jež byla také v popisech zločinců barvitě vylíčena. Hlavním cílem popisu bylo jednak co nejdříve charakterizovat dotyčného delikventa, ale také co nejhrůzněji, aby strach z něj přinutil ostatní společnost hlásit všechny podezřelé příchozí.³¹⁷

kde může (...).“SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³¹¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13. (1754)

³¹² SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (12. 4. 1737)

³¹³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³¹⁴ „Popsání jistých bezbožníků, kteří tak dne 1. tohoto běžícího měsíce febr., roku 1732, nočního času na Martina, řemesla svýho krejčího ve vsi Březnici (...), do chalupy jeho střechou se dobyli naň, světlem do sednice připadli a jej s manželkou i chlapcem služebníkem všechny tři svázali a obuškama tuto pro ukázání na smrt zbili, tak že na smrtelný posteli leží, který v pochybnosti jest, by živ zůstati mohl. Když majíce tělo zmodrati a do hlavy pět ran otevřených, a k tomu ještě pod kolenami, jak ho pálili, by se o penězích přiznal...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

³¹⁵ „(...)jeho kuběna Kateřina Fridrižkova(...)“SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³¹⁶ „Jeho žena též na Novém Městě seděti má“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³¹⁷ „Popsání Matěje Novotného, kajíce a zběhlce z Novoměstského panství, jenž se po tomto českým království protuluje a lidi k lupičskému bludu svádí. Je velkej černej chlap, v tváři dulkovitej, má vlasy i vousy černé, velkej, dlouhej a dolu špičatej nos, oči i obočí černý, kabát nosí tmavej, na řemeslnicej

Tito delikventi často nacházeli zastání u krčmářů a jiných usedlých obyvatel, kteří od nich vykupovali kradené zboží.³¹⁸ Stejně tak poskytovali určité zázemí tím, že i přes všeobecný zákaz povolovali shromažďování těchto lidí ve svých příbytcích a živnostech. Při namátkových vizitacích byly terčem prohlídek zejména hospody, mlýny, pohodnice (tedy příbytky pohodných a rasů) či ovčiny, protože jejich vzdálená poloha od vesnic nabízela útočiště a anonymitu. Byla zakázána i jakákoliv pomoc ve formě zásobování těchto osob v jejich úkrytech.³¹⁹ Jakákoliv pomoc v těchto případech byla většinou vedena zištností než solidaritou, jak vypovídají prameny.

Diplomová práce se však nebude do hloubky zabývat tak širokou problematikou loupežníků a band zlodějů. Nastínění problematiky mělo pouze napomoci k utvoření představy, proč vlastně mělo obyvatelstvo strach z tuláků a cizích osob. Ačkoliv se téměř žádný tulák, či žebrák neobešel bez drobných podvodů a majetkových krádeží, nedosahovala jejich činnost takových škod a veřejného ohrožení, jako činnost loupeživých band. Cílem této kapitoly bude přiblížení života potulných žebráků a tuláků, kteří se dopouštěli drobných majetkových delikvencí, vyhýbali se zaměstnání a neoprávněně pobírali almužny.

Chudí lidé, žebráci a tuláci zaplňovali ulice. Tito lidé byli pro společnost ztělesněním vlastního potlačovaného strachu, takže sice nebyli pochuti, ale zároveň nutkali ty druhé, aby se chudoby uchránili, protože ostatní společnosti připadali jako sociální rub.³²⁰ Tito lidé doufali, že dostanou milodary, a nezříkali se přitom krádeží ani loupeží.³²¹ Žebrota měla různé podoby. Místní chudí prosili po sousedství o chléb nebo peníze, příležitostné žebráky přinutila žádat o almužnu jen chvíle nouze, ale profesionální žebráci neměli daleko k zločineckému podsvětí.³²² Žebrali často jedinci, kteří buď pracovat nemohli, nechtěli nebo práci nenašli. Žebráci, kteří byli práce neschopní nebo „věkem sešli“, byli

způsob s žlutejma knoflíkami, řeč má ostrou...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9.

³¹⁸ „Taková zběh by se ani spolčiti, ani po spáchaném zločinství skrýti nemohla, kdyby od některých obyvatelů, a poddaných, obzvláště pak od postranních hospodářských, neb šenkýřů zastání neměla, kterýžto oné zločince přechovávají, od nich kradené věci přijímajíce zpeněžují a je od stíhání vystíhají, neb se dokonce k nim přitovaryšují.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13.

³¹⁹ „...nijakž nápomocnu býti ani jim do lesů neb jinších postranních skrytých míst pokrm a nápoj dodávati“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13.

³²⁰ RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 88.

³²¹ DÜLMEN, R., van, *Kultura a každodenní život*, s. 231.

³²² RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 106.

tolerování³²³ a jen ten, kdo se choval podle norem mohl očekávat společenskou podporu. Byl tak zvaně pod sociální kontrolou.³²⁴ To znamená, že i chudí a žebráci, kteří se ocitli na okraji společnosti ne vlastní vinou, a kteří patřili do skupiny „domácích žebráků,“ mohli očekávat pomoc ze strany ostatní společnosti. A však ostatní skupiny „zahálčivých“ žebráků a tuláků byly pronásledovány.

Pro neustálou kontrolu a utváření přehledu o neusedlých lidech, měly být každý týden v „nestejný den a v nestejnou hodinu“ prováděny vizitace. Na zemské úrovni vizitace organizovaly královská reprezentace a komora a od roku 1763 české gubernium.³²⁵ Tyto „kontroly“ obcí měly odhalovat možné cizí žebráky, tuláky³²⁶ a různé delikventy.³²⁷ Potulné osoby a delikventi byli označováni jako „vagabundi,“ nebo „podezřelý nějaký cizí člověk,“ „bezbožníci,“ „zběhlci,“ „v rozličném zlodějství spolčení delikventi,“ „zlodějská a loupežná zběř,“ „přestupníci,“ „zemští škudci,“ „povaleči,“ a „buřiči.“ Prameny poukazují na dvě okolnosti vizitační praxe 18. století, a to sice: na účast vojska a na zavedení tzv. partikulárních vizitací. Zapojení vojenských oddílů do vizitování se nabízelo zejména tehdy, když se vojáci nalézali přímo na panstvích a nebyly nutné jejich přesuny.³²⁸ O průběhu vizitací a jejich výsledcích pak svou vrchnost informovali rychtáři. Možná o vcelku poctivém provádění vizitací, či laxnímu přístupu úředníků vypovídá právě korespondence mezi rychtáři a vrchnostenskou kanceláří.³²⁹

Člověka označeného veřejnou autoritou v rakouské monarchii kolem poloviny 18. století za tuláka či vagabunda, čekal transport do rodného místa, respektive

³²³ „...vizitace náležitě vykonána jest, kdežto žádní neznámí žebráci ani obdaňkovaní vojáci se nevynalezli, toliko tuto specifikaci těch obdaňkovaných vojáků, kteří jak dlouho se při městě zdržují poslušně skládáme. Pavel Řehák poddaný ze Svinků, předešle žebrotou se živil, starý 55 let, bydlí při městě 8 let. Pavel Unterberger z Kutný Hory bez žebroty se živil, starý 60 let, zdržuje se při městě 20 let. Václav Majošin, je na žebrotě zde, když díla žádného není, starý 50 let, jest již při městě 13 let, rozený na Tejně. Jakub Filek, zdejší rodič, žebrotou se živil, starý 71 roků, jest při městě 8 let. Tomáš Smržka živil se bez žebroty, 60 let starý, rozený z Plavska, blíž Stráže, a zde již rok bydlí.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9.

³²⁴ RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 77.

³²⁵ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 99.

³²⁶ „...žádný vagabund, méněji podezřelý nějaký cizí člověk postižen nebyl...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

³²⁷ „...však žádný podezřelý člověk, méněji raubíř, neb zloděj při týž vizitaci vynalezen nebyl.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

³²⁸ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 101.

³²⁹ „...žádný vagabund, méněji podezřelý nějaký cizí člověk postižen nebyl, dalo se tak...12. octobris 1729 skrze patenty strany jiste delikventky jménem Anny Marie Höfnerový, též jistého obdankovaného vojáka jménem Frantze Josefa, který nějaký kradený kalich ... zastaviti měl...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

na domovské panství.³³⁰ Tomuto aktu však předcházelo uvěznění a výslech dotyčné osoby. Vagabunda nedoprovázeli na jeho nucené cestě do domovské obce pouze střídající se konvojanti (tedy zmocněnci, jež doprovázeli vykázané osoby), nýbrž také postrkový lístek, někdy též zvaný postrkový pas.³³¹ Bylo ale odvedení toulající se osoby do rodiště efektivní? Co mohlo zabránit jejímu opětovnému návratu k potulnému způsobu života? Ačkoliv se měli úředníci domovské vrchnosti postarat o to, aby byla zpět přivedená osoba zaměstnána a bylo jí zabraňováno v opětovném útěku,³³² neznamená to, že tato norma byla vždy uváděna do praxe.

Obecně se rozlišovalo mezi domácími a cizími žebráky, mezi chudobou zaviněnou a nezaviněnou, ale také mezi žebráky a tuláky a nepočestnými lidmi ulice, s nimiž se zacházelo tvrdě. O domácí žebráky a chudé bez vlastního zavinění se měly postarat příslušné obce.³³³ Tedy zatímco domácí žebráci byli v rámci možností tolerováni, cizí byli vyháněni z měst a vesnic pod pohrůžkou uvěznění v kázním domě, následného „vybytí“ ze země a podepsání reversu a v případě dalšího návratu se mělo k dotyčnému přistupovat podle „hrdelních instrukcí.“³³⁴ Postupně byla prosazena zásada, že o cizí žebráky a tuláky se mělo postarat jejich rodiště.³³⁵ Jistou výjimku ve skupině žebrajících lidí měli vracející se vojáci z války či ze zajetí. Na hranicích byli opatřeni pasem a následně dopraveni do jejich rodiště, kde mohli žádat o fedruňk (almužnu).³³⁶

Do skupiny „povalečů“ patřila „bez služby zahálčivá chasa,“ po žebrotě se potulující řemeslníci, „na žebrotu a zahálku se oddávající mládež a chudí sirotci,“ kteří byli kvůli určitému způsobu neusedlého života, a tudíž i neschopnosti kontroly, podezříváni ze zahálky a pobírání neoprávněné almužny.³³⁷ K práceschopným a zahálčivým žebrákům

³³⁰ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 107.

³³¹ TAMTÉŽ, s. 110.

³³² TAMTÉŽ, s. 106.

³³³ DÜLMEN, R., van, *Kultura a každodenní život*, s. 232.

³³⁴ „...podobní cizí žebráci a tuláci pokud pod prvním odbytí ze země zase zdeř dopadnutí budou, jestliže na vojnu se nehodějí, ihned na čtvrt léta do kázního domu dáni, pak po vyjití takového čtvrtletního času, aneb jestliže k tamní práci schopni nejsou, při jich dopadnutí proti a přísahou stvrzenému reversu ze země vypovědění, a kdyby proti takovému hrdelnímu reversu zase v zemi najíti se dali, naproti nim dle hrdelní instrukcí nepromijitedlně pokračováno býti má.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³³⁵ RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 99.

³³⁶ „...v prvním hraničním městě neb městečku neb na hospodářské kanceláři pas vzíti, a s ním od místa k místu, až ku královskému ouřadu se odebrati, ..., skrze který čas až na to místo, kde zrodilý jest, neb kde bytem byl o fedruňk prositi by mohl.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³³⁷ „...zdejší žebráky, bez služby zahálčivou chasu, neméně po žebrotě se potulující řemeslníky, mají oni vesměs od povalování, toulek a žebroty docela se zdržeti, ..., jestli v povalování a žebrotě dopadnutí budou, za buřiče a povaleče držeti, a s těmi pro takový lid vyměřenými pokutami nepromijitedlně vytrštění dáti přinuceni byli.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

bylo přístupováno přísně, a to tak, že při přistižení v zahálce a v žebrotě byli zadrženi jako buřiči a navíc museli zaplatit pokutu.³³⁸ Žebrota byla považována za zástěrku snahy provádět „lotrovství.“³³⁹ Mnozí práceschopní žebráci brali svůj způsob života jako povolání v pravém smyslu slova, a tak se snažili potlačit i veškerou možnou konkurenci vyvoláním co největšího soucitu u ostatních lidí. Cestu, kterou si k tomu vybrali zavrhovaly vyšlé patenty. Šlo o simulovaná zranění a postižení, která měla být při vizitacích odhalována.³⁴⁰ Tato určitá strategie, jež napomáhala k dosažení vyššího výdělku, byla založena předně na solidaritě druhých.

Jaké způsoby obživy ale většinou volili potulující se lidé? Samozřejmě, že pro většinu z nich tvořila základ živobytí žebrota, a však existovaly i jiné možnosti, jak rychle přijít k finančním prostředkům. Patřily k nim drobné krádeže v čase trhů a svátků,³⁴¹ krádeže osvědčeného zboží, jakým bylo oblečení, ale často i hospodářská zvířata.³⁴² K těmto deliktům docházelo většinou v noci,³⁴³ což bylo pro dotyčné bezpečnější právě proto, že zde byla téměř vyloučena existence svědků.

Mravní normy nedovolovaly žebrákům a tulákům sňatek, žili nezřídká jen ve vztazích podobných manželství. Pokud nebyly vztahy žebráků stabilní, nezáleželo to jen na promiskuitě, ale na zatýkání, věznění a popravách.³⁴⁴ Partnerky ale nebyly jediné, kdo mohl tuláky či žebráky na jejich cestách doprovázet. Nebylo ani výjimkou, když byl stíhaný tulák či žebrák doprovázen některým z rodinných příslušníků. Mohlo se

³³⁸ „...jestli v povalování a žebrotě dopadnutí budou, za buřiče a povaleče držeti, a s těmi pro takový lid lid vyměřenými pokutami nepromijitedlně vytreštění dáti přinuceni byli.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³³⁹ ČÁNOVÁ, E., *Evidence žebráků v Praze po roce 1623*, Český lid 42, 1955, s. 230.

³⁴⁰ „...rozdílní žebráci s obvinutím svých oudů se přetvařují, naproti tomu ale k práci ještě dobrou sílu a schopnost mají, by tedy při vizitaci i takoví přetvářilkové skrz bradýře a felčary na těle se přehledali.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³⁴¹ „O onehdejší pouti se tu všelijaký krádeže staly, vidíte, viní to lidi na vás, poněvadž, že jste kapsáři?“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (12. 4. 1737)

³⁴² „Popsání těch mezi 8. v běžícího měsíce července tohoto roku 1739 roku v noci z kulny z obecního kral. Města Nymburka, patřícího od čtvrt míle ležícího Šlotova řečeného dvora, ukradených dvou hřebic...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1739)

³⁴³ „...pod fochem žebroty zlodějům po vesnicích jak dobytek, též jiné věci vyhlíží, a napotom spolu sebou krásti chodí, jakož (...) ve vsi Hřivně(...), že tam 41 kusů skopového dobytka nočního času ukradeno bylo...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1738); „Nepochybně onehdy při krádeži nočního času ve vsi Romanově u sedláka Šefce přítomen jsi nebyl?“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (1730)

³⁴⁴ RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 118.

jednat například o sourozence,³⁴⁵ a však nejčastěji to byly děti, jež by se o sebe jinak nedokázaly postarat. Příkladem může posloužit „štvanice“ za tulákem Jakubem Svobodou a jeho synem,³⁴⁶ zadržená potulující se žena se dvěma dětmi³⁴⁷ nebo hledaná Dorota Spanchlová s malým děvčetem při sobě.³⁴⁸

Mezi časté případy, kdy byli pronásledováni jak muži, tak ženy, patřily útky z vězení³⁴⁹ nebo útěk při vedení do vězení. V těchto případech však prameny zcela jasně neprozrazují, proč se dotyční dostali „za hranici zákona“ a měli být uvězněni. Mnohdy je jen ve zkratce řečeno, že dotyčná osoba páchala „rozličné krádeže“ nebo že byla zadržena „pro své zlé přičinění.“ Časté zdařilé útky žen³⁵⁰ jsou zajímavým úkazem. Šlo snad o fyzickou zdatnost, nebo jen dobře využití ženské schopnosti? Zdařilé útky žen nejsou totiž jen záležitostí tulaček, žebraček, drobných delikventek, ale i Cikánek.³⁵¹ Prameny, ve kterých byly tyto ženy popisovány nezacházejí do podrobností a prozrazují jen odkud dotyčná uprchla a k jakému trestu byla předtím odsouzena. Obvykle si ženy na útěku měnily jména, příjmení³⁵²

³⁴⁵ „Dva myslivci, bratři Čumpelíkové, Jan a Frantz, ten Jan jest malé drobné postavy, stáří přes 30 let, tváře suché, drobné, má vlasy černý, šaty šedivý roztrhaný a flintu. Druhý, Frantz jest prostřední osoby, stáří asi 40 let, v tváři trochu buclatý, má vlasy černý podlouhlý, šaty zelený a flintu při sobě nosí.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1738)

³⁴⁶ „...jistého tuláka a zloděje jménem Jakuba Svobodu na panství Hamerské dodati maje a takový zas jest jemu utekl, jsme vyrozuměli ... přijdouce spolu k řece, pravený Svoboda majíce s sebou synka, svého takového za vlasy popadl a s ním do řeky vskočil a utekl, obdaňkovaný vidouce, že utíká, také za ním do řeky skočil, i přes vodu za ním běžíce, takovýho chytiti nemohl...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

³⁴⁷ „...tuto vysílající ženu se dvouma dětma sou dostali a do Lomnice přivedli, kteráž ... jediné svým diverzálním listem se hájí, v kterémž to listu zní, by se mohla s svým ženichem kdekoliv dát voddat, povídá ona ale, že muže na vojně má a tam že by umřítí měl.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

³⁴⁸ „...Dorota Spanchlová ... při sobě má děvče jménem Roza, okolo 9 let stáří...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

³⁴⁹ „Popsání Jiřího Petráka, ..., v král. Městě Nymburce v arrestu šatlav zjištěného, kterýžto 11 octobris 1740 ... času nočního hospodáře v arrestu v jeho přináležejícím ve světnici z venčí na zámek zamknouc i rodinu jeho, ..., ten pak nevážný lutrijan ze synem svým pouta před dvěma arrestu pohodivše oba dva pryč utekli...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³⁵⁰ „Popsání Anny Proškové jinak Petrlikový, rozený z města Písku, kterážto pro své zlé přičinění, při právu Chejnovském s arrestem stížena byla, ..., když procesí obyčejným způsobem do chrámu Páně sv. Prokopa ... vedena byla, majíce železa na levý noze, právnímu poslu nenadále z arrestu utekla a pryč odběhla.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

³⁵¹ „...já to cikánské ženy pouto vytlout a hodil do rybníka“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č. kart. 12.

³⁵² „...Dorota Spanchlová, která skrze své obyčejné jméno a příjmení Istivné brzy Anna Křížová zase Dorota Rudouva přejínačeti.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

i oblečení.³⁵³ Vlastně to mohla být určitá ochranná strategie. Muži byli způsobilí se bránit fyzicky nebo snadněji našli obživu, ale ženy měly omezenější možnosti, a tak se je snažily nahrazovat jinými obrannými alternativami. Změna jména ale nebyla jen ženskou doménou. Šlo o obrannou strategii, jako u mnoha jiných tuláků v raném novověku, kteří se právě libovolným měněním svého jména v kritické situaci snažili zmást vyšetřující a vyváznout s co nejmenším trestem. Právě úspěšné zapření vlastní identity přitom mohlo vést k tomuto cíli.³⁵⁴

Funkci útočišť a míst k přenocování potulných žebráků a tuláků plnily vápenice, sladovny, pivovary, břehy a haldy dřeva či smetí.³⁵⁵ Prameny však spíše vykazují, že se potulní lidé zdržovali v domech vzdálenějších od obcí, jako na pohodnicích,³⁵⁶ ovčínech i mlýnech, ale i na půdách, maštálích, chlívech, v lesích apod. Šířila se také praxe, že šenkýři nechávali tuláky a žebráky u sebe. Někteří se s nimi dělili o vyžebrané peníze, jiní je posílali na žebrotu a nechali je vyžebrané peníze u sebe v hospodě projít a propít.³⁵⁷ Proto vyšlé patenty zakazovaly přechovávat tyto osoby a upozorňovaly na jejich podezřelost.³⁵⁸ Spíše než o solidaritu nebo zřítnost ze strany krčmářů, šlo o „obchod“ mezi nimi a potulnými osobami z okraje společnosti. Takový „obchod“ vyhovoval jak krčmářům, kteří si touto cestou zajišťovali jistý odbyt svých služeb a levné nabytí případných kradených věcí, tak tulákům a žebrákům, jež jinak neměli co nabídnout a jídlo, pití a teplý přístřešek patřily mezi jejich hlavní priority. Je tedy více než možné, že z tuláků a žebráků profitovali hlavně krčmáři a hospodští.

Řady tuláků a potulných žebráků rozšiřovali také, kromě vracejících se vojáků z války, zběhlí poddaní, jež vzdali hledání, nebo zatím nenašli stálé živobytí. Vlastně se tito jedinci ještě ani nemuseli stát tuláky, ale v případě jejich dopadení při procházení

³⁵³ „...sukni jednu červeně a bíle štrafovanou, druhou sukni podvodně od jiné na obecním díle pozůstávající osoby vylhala.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

³⁵⁴ DIBELKA, J., *Příběh Johany Peřkové*, s. 316.

³⁵⁵ TINKOVÁ, D., *Člověk na okraji společnosti*, s. 196.

³⁵⁶ „...jistého žebrajícího člověka, kterej tam mezi pohodnýmá bezevšeho času postižený...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9.

³⁵⁷ TINKOVÁ, D., *Člověk na okraji společnosti*, s. 196.

³⁵⁸ „...všem krčmářům a hospodským co nejostřeji přikázali, by oni na takovou z okolních zemí sem vlouditi se chtějící zahálčivou žebrající chasu, aneb na jiné duchovní a světské žebrající oficiry a lidé obojího pohlaví, ..., jakož i na podezřelé buřiče neméně i na bohaprázdnou cikánskou zběř vždy obzvláštní bedlivý zřetel nesli a takové ihned zpátky odehnali...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 1749, sign. IB 4E, č. kart. 11.

krajem, s nimi tak bylo nakládáno. Tak, jako v případě myslivce Josefa Poláčka,³⁵⁹ jenž byl podezříván z potulky a krádeží.³⁶⁰ Dokonce samotné otázky vyslychajícího měly dotyčného přinutit k přiznání nebo k prozrazení sebe samotného i svých společníků, jak o tom vypovídá výslechový protokol Jakuba Dušanského.³⁶¹

Potulný způsob života vedli také Cikáni, jejichž problematice je věnována kapitola diplomové práce. Dále to byli ti, kteří již ztratili tvář pohořelých či zajatých a ženy uprchnuvší od rodin.³⁶² Do skupiny mobilních lidí patřili i obchodníci, řemeslníci a lidé s různými neusedlymi živnostmi. A však pokud měli příslušná povolení a pasy, nebyli ostatní společností ostrakizováni a vrchnost je v případě potřeby podporovala, právě proto, že společnost nijak neohrožovali a měli vlastní „legální příjmy.“

Potulný život jedince zpravidla začínal také tehdy, pokud se dotyčný nějak provinil proti psaným zákonům a právním normám. Případy, kdy se čeled' formou krádeže obrátila proti svému hospodáři³⁶³ nebo proti jiným usedlým lidem, nejsou zcela výjimečné.³⁶⁴ V případě, že takový skutek provedli, a nechtěli být zatčeni, dali se na dráhu „uprchlíků.“ Jaká byla motivace a co dotyčné k těmto činům vedlo? Často to byla neudržitelná životní situace, jež si vynutila takové jednání, tedy krádež a následné zpeněžení odcizených předmětů. Právě prodejem kradeného zboží procházel dotyčný postupnou marginalizací.³⁶⁵

Lidé, kteří se postupně nebo ze dne na den posouvali na okraj společnosti, museli volit určité strategie pro zachování vlastní existence. Předně šlo o strategie útekové, tedy činy, které následovaly bezprostředně po vykonání, ale vlastně i během provádění určitého skutku, po němž docházelo k perzekuci ze strany ostatní společnosti. Je zde řeč o okolnostech za kterých docházelo například k majetkovým delikvencím – tedy zda

³⁵⁹ „Jsem myslivec, obchod vedu takovej, že sobě hledam službu, jdu od kamaráda ku kamarádu, já bych radši byl, kdybych službu dostati mohl.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

³⁶⁰ „O onehdejší pouti se tu všelijaký krádeže staly vidíte, viní to lidi na vás, poněvadž jste podezřelý, že jste kapsáři?“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10.

³⁶¹ „Kolik pak jich máš v tý vaší bandě? Dyt' jich vás asi 6 bylo?“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (12. 4. 1737)

³⁶² KOUTNÁ, J., *Ženy na scestí*, s. 60.

³⁶³ DIBELKA, J., *Příběh Johany Peřkové*, s. 315 – 332.

³⁶⁴ „Popsání neb vytváření Jiříka Svobody z strany okradení Josefa Kotoučka řezníka, který z panského arrestu zámeckého (...) majíce dvě pouta silný na nohách době zanejtovaný dne 14 januari 1729 po 6tý hodině večer utekl. Týž Jiřík Svoboda jest starý věku svého 26 let osoby vysoké a v tvářnosti i v těle silný pacholek sedlskej maje vlasy černý na konečkách zahnutý, a přírzavělý i nad očima též přírzavělý, košili na způsob řemeslnických.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (1729)

³⁶⁵ DIBELKA, J., *Příběh Johany Peřkové*, s. 317 – 318.

byly prováděny v noci, v nepřítomnosti okrádaných, či v nepřehledném prostředí, jakým mohlo být kupříkladu tržiště. Dále je zde řeč o zajišťování si prostředků na „budoucí časy“ v případech nutnosti náhlého odchodu. V neposlední řadě se jedná o volbu obranné strategie, kdy dotyčný či dotyčná přistupovali ke změně jména, oblečení či vymyšleným verzím, jež měly vysvětlovat jejich potulku. Takové chování jen vypovídá něco o sebereflexi této skupiny lidí. Pokud využívali již zmíněných strategií, znamená to, že sami dobře věděli, čeho se dopouštějí a „někde v podvědomí“ tušili, že jejich činy jsou v rozporu s dobovými měřítky a normami. Většinová společnost mohla jejich chování chápat jako „proviňování“ se vůči ní samotné, což však neznamená, že se potulní jedinci museli reflektovat jako ta „horší a slabší“ složka společnosti.

Hlavním faktorem, jež ovlivňoval přestup z majoritní „normální“ společnosti na její okraj, byla chudoba, sociální slabost, ale i vyhocené životní okamžiky. To vše si většinou vyžádalo určité kroky, jež neodpovídaly dobovým normám a také podněcovaly společnost k podezíravosti z mravní zkaženosti. V případě příchodu cizí osoby se mělo usedlé obyvatelstvo „na pozoru,“ a o to víc, pokud měl dotyčný nedostatek prostředků potřebných k životu. Usedlé obyvatelstvo bylo ochotné poskytovat určité zázemí a podporu sociálně slabým složkám, do kterých spadali sirotci, vdovy, zmrzačení lidé, ti, kteří přišli o majetek vlivem nějaké katastrofy a práce neschopní staří lidé. Tato skupina pro společnost neznamenalá takovou hrozbu, nebyla chápána jako parazitující a navíc slibovala jisté výhody před „posledním soudem“ pro člověka, jenž aktivně projevoval svou „křesťanskou lásku.“ A však ostatní práceschopné potulující se osoby byly považovány za povaleče, jež svůj život obohacují na úkor „pocitivé pracující“ společnosti. Navíc u usedlého obyvatelstva převládal strach z žebravých potulných osob natolik, že si jen těžko uvědomovalo jejich neschopnost překonat hranice mezi majoritní společností a tou na okraji. K drobným majetkovým deliktům se i přes to uchýlovali jednak ti, kteří mohli očekávat od společnosti pomoc, ale hlavně ti, kteří víceméně vlastními činy z této společnosti vystoupili a odmítali se řídit zvyklostmi a morálními požadavky své současnosti.

II. 5. Ženy na útěku

Ženy, které se nějakým způsobem dostaly na okraj společnosti, byly vnímány odlišným způsobem ve srovnání s těmi z majoritní společnosti. Jestliže na ženy, jež byly drženy určitou sociální sítí, byly kladeny jisté nároky, tak charakter žen na okraji společnosti byl vnímán a utvářen předsudky těch, jež společenské normy splňovali. Přesněji, o mravní čistotě těchto žen už nemohla být řeč, protože život, který vedly, vzbuzoval u ostatních jistá podezření o zkaženosti, pošpiněné cti a „prostopášnosti.“ Ženy měly k neusedlému způsobu života hned několik důvodů. Ať už šlo o porušení mravních norem, tedy zmrhání té které ženy, porušení zákonných norem drobným majetkovým deliktem i násilným činem nebo prostým zběhnutím z domovského panství či následování partnera za hranice svého rodného panství. Bylo také možné, že se ženy ve své situaci již narodily, a v tom případě bylo téměř nemožné vymanit se z tohoto stavu. Zdá se, že potulné ženy byly nezávislejší a samostatnější než ženy selské nebo městské. Někdy se také dvě ženy spojily a žily s jedním mužem.³⁶⁶

Tulačky a prázdne ženy svůj způsob života a obživy v průběhu staletí příliš nezměnily. Pohybovaly se po venkově i ve městech, využívaly příležitostí ke krádežím v čase jarmarků a svátků.³⁶⁷ Putující chudá žena byla v 17. století ojedinělým rysem. Ale zdá se, že se situace ve století osmnáctém podstatně změnila. Zejména postihy cizích tulaček, zlodějek, slovy soudobých pramenů také taškářek a jarmarečnic, byly obvyklé.³⁶⁸ Ženy, jež se ocitly za „hranicí zákona a dobové normy,“ se objevují také v trestněprávních pramenech jako „kuběny“ a „souložnice“ různých delikventů. Jindy jen následovaly vícečlenné potulné skupiny.

Mezi tuláky raného novověku se nacházelo v poměru k mužům mnohem méně žen. Ty byly totiž mnohem více existenčně svázány s usedlou společností a vystoupení z ní pro ně nebylo nijak jednoduché.³⁶⁹ Ale stávalo se, že „žena na cestách“ nebo žena hledající službu zůstala u mobilního způsobu života a živila se příležitostnou prací.

³⁶⁶ RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 55.

³⁶⁷ KOUTNÁ, J., *Ženy na scestí*, s. 62.

³⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 63.

³⁶⁹ DIBELKA, J., *Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století*, in *Opera historica* 12, *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, 2007, s. 319.

A však v případě jejího setkání s úřady, mohla neusedlost budit podezření, a tak bylo výhodné, z pohledu obranné strategie, mít připravenou věrohodnou verzi pro tyto situace. Přesněji formulováno, bylo výhodné reálné a věrohodné vysvětlení mobility. Totiž v případě, že se žena rozhodla následovat určitou skupinu již neusedlých lidí, při jejich dopadení tento způsob soužití budil u vyslyšajících zvědavost a určité podezření z nedodržování mravních norem. Mimo jiné také zadržené potulující se skupiny „vzájemně neznámých a cizích osob“ nebudily zrovna hodnověrný dojem náhodného setkání a přítomnost samostatných jedinců, tedy i samostatných žen, verzi o vzájemné cizosti vyvracela. Pak byl nasnadě trest za potulku.

Případů, kdy se ženy pohybovaly s určitou skupinou lidí, jež potkaly za svého putování, není zrovna málo. V pramenech jsou často tak nenápadné, že je snadné je přehlédnout. Často badateli zůstane jejich jméno utajeno, tak, jako v případě jedné děvečky, jež byla zadržena s již zmiňovanou skupinou Josefa Poláčka.³⁷⁰ Přítomnost děvečky v této skupině lidí tak trochu nabourávala verzi o náhodně se sešlých pěti lidech. Co ale vedlo mobilní ženy k rozhodnutí následovat cizí neusedlé lidi? Viděly ve společném putování nějaké výhody určitého zajištění a případné fyzické obrany? Nebo „víc rukou pohromadě“ znamenalo snadnější způsob obživy? Je možné sledovat v těchto případech jistou strategii mobilních žen? Nebo se jednalo pouze o sociální jev, kdy se chtěl jedinec třeba jen dočasně začlenit do určitého kolektivu?

Vojenské průtahy přinášely případy dívek, které se odhodlaly následovat svého „vyvoleného vojáka“.³⁷¹ V případě, že došlo k sňatku vojáka s usedlou poddanou, nebo se k němu „schylovalo“, byl vojákovu zproštěnému své služby odebrán zhostní list. Toto vrchnostenské opatření mělo zabránit útekům poddaných za svými muži.³⁷² Ženy k armádě vábila také vidina snadné obživy, a však na místo služby ve zbrani si jejich živobytím stávala spíše prostituce.³⁷³ V polovině 50. let 18. století se zcela zřetelně

Blíže Robert Jütte, *Dutzbetterinnen und Südfegerinnen. Kriminelle Bettelpraktiken von Frauen in der Frühen Neuzeit*, in: O. Ulbricht, Von Huren, s. 117 – 137, zde s. 123.

³⁷⁰ „Copak to máte za děvečku u vás, dávno – li s váma chodí?“ „Tři neb čtyři neděle u mě, já jí natrefil na cestě u Kutný Hory, ... vzal jsem ji jen taky s sebou, ona povídala, že je z Moravy a že sobě službu bez toho hledá.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (12. 4. 1737)

³⁷¹ GRULICH, J., *Selský grunt*, s. 560.

³⁷² „Já jsem dostal povolení (...) a také sem jemu můj abschied (...) složití musel, neb mně pravil, když sobě beru poddanou, pro jistotu že jemu z panství neodejde, proto že se mně též abschied bere.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1726, sign. IB 4E, č. kart. 9. (6. 1. 1725)

³⁷³ GRULICH, J., *Motivace migrací*, s. 277.

vymezuje početná skupina žen , které ztratily bližší rodinnou jistotu a přináležitost. Patřily sem vdovy, dcery a ženy propuštěných vojáků, které do té doby putovaly a žily u vojenských posádek a živily se příležitostnou prací. Mnohé z nich se pak už nedokázaly zapojit do „počestné měšťanské či selské“ obživy, mnohé z mladší generace ani objektivně neměly šanci vymanit se ze svého společenského statusu.³⁷⁴

V pramenech je možné se setkat s potulujícími se ženami, jež při sobě měly děti. Tyto ženy byly často zadržovány při pravidelných vizitacích. Šlo o manželky nebo budoucí manželky vojáků, jež se zdržovali na vojně nebo již padli.³⁷⁵ Z pramenů není zcela jasné, zda se tyto ženy jen vracely do svého rodiště nebo již vedly neusedlý život. Některé případy ale o hledaných partnerkách zlodějů prozrazují, že předešle bývaly na vojně.³⁷⁶ Vojna a lidé, jež v ní dokázali vést určitý partnerský život, dali vzniknout jistému patologickému jevu, který sebou nesl následné komplikace po skončení vojenské služby. Nejednalo se jen o muže, jež nenacházeli jiné uplatnění, ale i o ženy, které se již nezačlenily do „počestné“ společnosti.

Vcelku samostatnou skupinu žen na útěku tvořily ty, jež pocházely z Cikánského společenství. Prameny však povětšinou vypovídají o určité vázanosti cikánských žen na své partnery a samostatně potulující se Cikánky, nejsou převládajícím jevem. Dominují spíše případy, kdy se potulovali buď mužští cikánští jedinci se svými partnerkami nebo samostatní muži. Pokud vznikla situace, kdy cikánská žena svého partnera z jakéhokoliv důvodu opustila, vyhledala zanedlouho jiného muže, kterého by mohla následovat. Toto chování je patrné z případu patnáctiletého Martina Capitana, jenž „chodil po kraji“ s Terkou, ženou jiného Cikána. Ta svého partnera opustila poté, co ji zmlátil.³⁷⁷ Tento pramen odkrývá i skutečnost, že ženy následovaly buď i jediného cikánského muže, a však pokud vznikl nějaký konflikt, často jim nebránilo nic v tom, „změnit“ svého „ochránce.“ Martina Capitana následovaly kromě Terky ještě dvě ženy, jedna Cikánka a

³⁷⁴ KOUTNÁ, J., *Ženy na scestí*, s. 63.

³⁷⁵ „...vysílající ženu se dvouma dětma sou dostali do Lomnice přivedli, kteráž (...) diverzálním listem se hájí, v kterýmžto listu zní, by se mohla svým ženichem kdekoliv dát vodat, povídá ano ale, že může na vojně má a tam, že by umřítí měl, k dokázání toho žádný důkaz nemá...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 49, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1739)

³⁷⁶ „Jeho souložnice Barbora jest vysoké postavy, (...) však řečí německou i českou mluví, bejvala na vojně...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 49, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1738)

³⁷⁷ „To byla toho cikána Martina , (...) on jí muž zbil a ona od něho odešla, pak jsme se dostali do arrestu...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č. kart. 12. (25. 6. 1751)

jedna děvečka.³⁷⁸ Teorii o ženách, jež následovaly cikánské muže potvrzuje i případ sedmnáctiletého potulujícího se Cikána Karla se čtyřmi ženami.³⁷⁹ Z těchto skutečností vyplývá i fakt, že věk muže nehrál tak důležitou roli. Cikánské ženy zřejmě potřebovaly určitou jistotu, jež mohla být zaštitěna právě mužskou osobou. Lze se tedy domnívat, že cikánský styl života, i přes všechny ostatní okolnosti, zahrnoval jistý model „rodinného soužití.“ Strategie, jež cikánské ženy sledovaly, musely být přizpůsobeny okolnostem, jež ovlivňovala perzekuce Cikánů. A však obranné strategie, tzn. změna jména či upravená výpověď při výslechu, se shodovaly s ostatními ženami na útěku. Stejně tak i způsob obživy založený na podvodech, krádežích, žebrotě a příležitostných pracích odpovídal ženám kategorie „na útěku.“ Odlišnost lze tedy zaznamenat v případě „rodinných soužití.“ V případě tulaček a žebraček prameny nevypovídají o tak častém jevu, jakým byla již zmiňovaná „rodina.“ Dalším rozdílem je i fakt, že cikánské ženy se na útěku ocitly, s mírnou nadsázkou řečeno, v okamžiku svého narození. Proto je vcelku logická teze o rodinném soužití, do něhož se narodily a braly jej jako „domov.“

Zajímavým jevem je také integrace děvečky do cikánské skupiny, jako tomu bylo v již zmíněném případě Martina Capitana. Co vedlo děvečku Anče, aby podstoupila riziko totální infamie a spřátelila se se skupinou Cikánů? Byla to snad určitá bezvýchodná situace v hledání obživy? Nebo snad pocit osamělosti při hledání zaměstnání? Děvečka však se skupinou příliš mnoho času nestrávila, protože byla zatčena a spolu s Cikánkou Májou dopravena do Českých Budějovic, kde měly pracovat na „obecním díle.“³⁸⁰ Zde byl proces infamie dokončen a pramen se již o jejím dalším osudu nezmiňuje.

Někdy to byla chudoba, co přivedlo ženy na okraj společnosti. Z žebraček a tulaček se stávaly ženy, jež byly společnicemi tuláků, zlodějů a žebráků. Žily s nimi v jednom společenství a ostatní lidé je nazývali „souložnicemi“ či „kuběnami.“ Objevují se i

³⁷⁸ Když jsem šel od Prahy, přišel jsem do české vesnice, která snad do Třeboně patří, a tam byla ta Terka a s ní ještě jedna jménem Mája a děvečka Anče. Na to z té vesnice jsme šli přes žito a tu nás myslivec chytil.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č. kart. 12. (25. 6. 1751)

³⁷⁹ „...tu od práva města Třeboně, Karla, Alžběty, Kateřiny, Doroty a Anny při témž právě pro protulování se v tomto král. Českém...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, sign. IB 5BC1. (1723)

³⁸⁰ „...a tu nás myslivec chytil, pravil, že je poslaný od pana správce (...), na to jsme byli odesláni ku krajskému ouřadu a potom jsme byli dodáni já s tou Terkou do Třeboně a ta Mája s děvečkou do Budějovic, kde ještě na obecním díle dělají.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebrační, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č. kart. 12. (25. 6. 1751)

označení „jeho žena,“³⁸¹ a však je otázkou, zda šlo opravdu o manželku nebo jen specifikující se partnerský stav.

Čest ženy byla stále více definována sexuálně. Rozhodující roli přitom hrála její pověst. Sňatek nabízel východisko nejen sociálně uznávané, ale slibující též materiální zajištění.³⁸² V případě stále mobilních žen však o sňatku nemohla být řeč. Nejen proto, že neusedlé osoby nemohly vstupovat do manželství,³⁸³ ale také proto, že si tyto ženy zřejmě zvykly na určitý způsob „svobodného“ života. O manželský pár mohlo jít tehdy, když se sňatek uskutečnil dřív, než sociální pád. Ačkoliv putující ženy mnohdy následovaly své mužské partnery, mohly je kdykoliv opustit. A tak po dobu, po kterou jim tento způsob soužití vyhovoval, využívaly fyzické ochrany mužů a také určitého způsobu existenčního zajištění. Délku partnerského soužití však neovlivňovala jen promiskuita, ale i vnější okolnosti. Například to, zda dotyčná žena byla zadržena při generálních vizitacích, či jiných akcích. Prameny vykazují ne jeden případ, kdy byly partnerky hledaných zločinců dávno uvězněny.³⁸⁴

Časté zadržení žen by se mohlo vysvětlovat jejich určitou fyzickou nezpůsobilostí a možná jistou neopatrností. Ale navzdory těmto úkazům, docházelo také k častým útěkům uvězněných žen. Není však jasné, jak se dotyčným osobám podařilo uprchnout v poutech³⁸⁵ a za doprovodu.³⁸⁶ Lze jen domýšlet, zda zde nehrál určitou roli „ženský faktor,“ jenž mohl zapůsobit na mužský doprovod. Samozřejmě, že k útěku mohl dopomoci i mužský spoluvězeň, jako tomu bylo v případě cikánské dvojice Matěje Capitana a Terky.³⁸⁷

³⁸¹ „...jeho žena má na Novém Městě v Praze seděti.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 49, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1738)

³⁸² RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 62.

³⁸³ TAMTÉŽ.

³⁸⁴ „Jan Ředinař, prostřední osoby, stáří k 50letům, tváře dlouhé, suché a trochu důlkovité, oči přičervenalé, též obočí a vlasy přičervenalé dlouhé, nosí kabát zelený, spodky bílé kožené, a punčochy přičervenalé, jeho žena má též na Novém Městě v Praze seděti.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 49, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1738)

³⁸⁵ „...k meči odsouzené (...) osoby ženské Anny Laštovkové, která dne 13. April 1751 utekla, ještě čtyři měsíce dílo obecní konati měla, (...) utekla i s pantem actum...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13. (14. 4. 1754)

³⁸⁶ Popsání Anny Proškovy jinak Petrlíkové, rozený z města Písku, kterážto pro své zlé přičinění, při právu chejnovském s arremstem stížena jest byla, (...)když procehsi obyčejným způsobem do chrámu Páně sv. Prokoa do pohnani, vedena byla, majíce železa n levý noze, právnímu poslu nenadále z arremstu utekla a pryč odběhla.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 49, sign. IB 4E, č. kart. 11. (9. 7. 1739)

³⁸⁷ „Utekli jsme (...) za město, a když jsme na rybník Svět (...) přišli, já to cikánské ženy pouto vytlouk a hodil do rybníka.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č. kart. 12. (25. 6. 1751)

Neusedlé ženy nebyly jen v úloze, kdy následovaly své mužské protějšky. Hrály také roli jako rovnocenné partnerky při loupežích. To vykazuje případ hledaného Václava Peterky a jeho „kuběny“ Kateřiny Fridřížkové, kteří se provinili vloupáním do domu.³⁸⁸ Ženy se pohybovaly i jako samostatní jedinci a živily se okrádáním druhých. Výbornou příležitost ke krádežím nabízely různé jarmarky a svátky.³⁸⁹ Do středu pozornosti se dostávaly drobné cennosti, jež byly snadným cílem a zároveň se snadno zpeněžily. Víceméně náhodný prodej kradených věcí totiž neodmyslitelně patřil ke každodennímu životu lidí z okraje společnosti, kteří si tímto způsobem zajišťovali nezbytnou obživu, přičemž jedním z důvodů takového jednání byla i absence stálého pracovního místa.³⁹⁰

Mezi obranné strategie žen z okraje společnosti, zejména pak těch, které neustále překračovaly pomyslnou hranici zákona, patřila občasná změna jména. A to buď změna křestního jména nebo příjmení. Oba případy této strategie si zvolila Dorota Spanchlová, jež své pravé příjmení obměnila, a tedy i zamlčela, celkem dvakrát.³⁹¹ Popření své vlastní identity, pokud šlo o delikventy či delikventky rozměru Doroty Spanchlové, bylo nutné pro zachování vlastního bezpečí před úředníky. Dalším typem obranné strategie se mohlo stát střídání oblečení, ačkoliv v době, o které je řeč, byl tento typ ochrany nadstandardní. Protože téměř nikdo neměl úplné druhé oblečení. Obnošené šaty se záplatovaly, přešívaly a nosily dál.³⁹² A však v případě majetkových delikventů nemuselo být oblečení nedostatkovým zbožím. Příkladem opět poslouží Dorota Spanchlová, jež na svých cestách při sobě nosila dvoje oblečení.³⁹³ Je však otázkou, zda jej měla při sobě pro případné převlékání nebo jako určité prostředky, jež by mohla v případě nouze zpeněžit. Jiná žena, jež se ocitla za hranicí zákona, když upadla v podezření v případě vraždy dítěte, s sebou vzala dokonce několikero oblečení.³⁹⁴ Zde

³⁸⁸ „Popsání těch v rozličném zlodějství spolčených delikventův, které strany té v městě Sobotce z vylámáním domu souseda Jiřího Šulce minulého 1738 roku (...) krádeže de complicitarte obvinění jsou a sem a tam se protulují, posavade ale k dostání nejsou. Václav Peterka poddaný z panství Hruboskalského, který s svou kuběnou Kateřinou Fridřížkovou...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 49, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1738)

³⁸⁹ KOUTNÁ, J., *Ženy na scestí*, s. 62.

³⁹⁰ DIBELKA, J., *Příběh Johany Peřkové*, s. 318.

³⁹¹ „Popsání Doroty Spanchlové (...) pro rozličné krádeže k věci odsouzené (...).Dorota Spanchlová, která skrze obyčejné své jméno a příjmení Istivné brzy Anna Křížová zase Dorota Radvouvá přejínačeti.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (31. 7. 1731)

³⁹² DIBELKA, J., *Příběh Johany Peřkové*, s. 324.

³⁹³ „...kabátek krátký, pobělavý barvy bez podšívky, živůtek neb šněrovačku sprostně ušitou, zelené barvy, sukni jednu červeně a bíle štrafovanou, druhou sukni podvodně od jiného na obecním díle pozůstávající osoby vyhlala, soukenou modrou...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1727 – 1737, sign. IB 4E, č. kart. 10. (31. 7. 1731)

³⁹⁴ „Popsání Ludmily Klímový, (...) v všední den nosí na těle černou soukenou šněrovačku, sukni neb štráfku modře a bíle barvený, kabátek krátký, mezulánový hřebíčkově barvený, čepec a roušku na hlavě

je evidentní, že šlo o promyšlený útěk a dotyčná Ludmila Klímová tušila, že v budoucnu bude potřebovat prostředky k přežití.

Prostředky k přežití tedy většinou poskytovaly předměty, jež si s sebou žena před útekem zabalila, nebo kradené věci, jež nebylo problém zpeněžit. K těmto předmětům se mohly dostat různými způsoby, ať už „neškodnými“ krádežemi, tak loupežnými přepadeními, jichž se zúčastňovaly hlavně se svými partnery. Nepřehlédnutelným zdrojem prostředků bylo i žebrání.³⁹⁵ Prameny bohužel nevypovídají o tom, kde ženy nacházely svá útočiště a zázemí. Snad to byly hospody a jim podobná zařízení, jako předměstské krčmy, zájezdní hospody a šenky. V případě potřeby ženy využívaly i pohostinnosti dalších osob: sedláků na venkově, mlynářů na předměstích.³⁹⁶

Ženy, jež se uchýlily k útěku po spáchání nějakého násilného činu, nejsou v pramenech výjimkou. Jednalo se zejména o vraždy plodů,³⁹⁷ dětí³⁹⁸ a manžela.³⁹⁹ Tyto „kriminálnice“ zřejmě před svým protizákonným činem žily vcelku spořádaným životem. Přesněji řečeno,⁴⁰⁰ dříve neměly „se zákonem problémy.“ Jejich činy mohly být jen vyhocením určité stresové situace, jako v případech infanticidia, tedy zabití nemanželského plodu. Mohlo jít o krizové řešení situace, jejíž následky byly pro ženu doživotní. Reformační a potridentské snahy o sociální a mravní kontrolu, kriminalizovaly nemanželské těhotenství, a tím současně vyloučily ze společnosti svobodné matky i levobočky, na něž tak dolehla celá řada sankcí právních i mravních. Mezi hlavní obviněné patřily nádenice, služky, děvečky či švadleny, přadleny, vyšívачky, krajkářky. O jejich protějšcích z pramenů mnoho nevíme. Většinou šlo

mimo těch barev šatův má a vzala s sebou do nůše tyto šaty, totiž tři košile, některé sprostné čepce, roušky, jednu černou soukenou sváteční šněrovačku, jednu těž sváteční sukni s modrejma a bílejma štráfy, červené obnošené punčochy, těž i pár řbetových střevíců.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 49, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1. 8. 1739)

³⁹⁵ RHEINHEIMER, M., *Chudáci*, s. 108.

³⁹⁶ KOUTNÁ, J., *Ženy na scestí*, s. 64.

³⁹⁷ „Popsání jisté Marie Duškovy, (...) následovně dne 5. aprílís zběhlý osmnáctiletý služebné děvečky, která plod svůj o život připravila...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1753 – 1754, sign. IB 4E, č. kart. 13. (1754)

³⁹⁸ „Popsání Ludmily Klímovy, která (...) z příčiny podezřelosti jednoho zamordovaného a v řece Vltavě na Jílově nalezeného dítěte z panství utekla...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1738 – 49, sign. IB 4E, č. kart. 11. (1. 8. 1739)

³⁹⁹ „Popsání Alžběty Kajslarovy (...), kterážto s svou dcerou Marjanou nápomocna byla nejenom Martinovi Raušorovi, (...), jenž toho otrávení nebl. Mlynáře největší vinu nesl, nýbrž i také téhož nebl. Mlynáře manželce jejího muže s jedem otrávití, pak sobě toho zlého skutku povědoma, když mlynářka z arremstem stížena býti měla, aby od práva přepadnuta nebyla...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č. kart. 12. (1751)

⁴⁰⁰ TINKOVÁ, D., *Hřích, zločin a trest*, s. 320.

o příležitostné lásky mezi čeledí, o projevy zneužití od zaměstnavatele, jeho syna či duchovního, méně o důsledky znásilnění.⁴⁰¹ Sociální i legální sankce za nemanželské těhotenství často vedly k dilematu – na jedné straně život svobodné matky, která je v podstatě neprovdatelná, těžko sežene práci a je odsouzená živit nechtěné dítě; na straně druhé smrt nevídané bytosti, které bude upřeno nejen dědické právo, ale i společenský postup, počínaje zákazem vstupu do cechovních organizací.⁴⁰²

Ženy ale neutíkaly jen v důsledku protizákonného jednání. Stávalo se také, že se ženy ocitaly na útěku, pokud zběhly ze svého domovského panství. Většinou však jen následovaly svého partnera přes nesouhlas nebo bez vědomí své vrchnosti. Případ poddané Mařeny Holubky, již domovská vrchnost našla v Drahotěšicích, odhaluje osud ženy, která se na cizím panství vdala a žila novým rodinným životem. Zajímavým faktem na celé této kauze je, že „cizí“ vrchnost dala k tomuto sňatku svolení a následně se zdráhala poddanou vydat domovské vrchnosti. Ta se snažila přivést zpět svou poddanou prostřednictvím jejího otce, jenž byl opatřen „otevřeným listem,“ a však odmítavý postoj tamních úředníků byl nasnadě.⁴⁰³ Chování vrchnosti lze vysvětlit snad také tím, že z tohoto manželství již vzešly děti.⁴⁰⁴ Pramen nevyovídá nic o tom, zda dotyčná poddaná zběhla sama a až pak se seznámila se svým partnerem, nebo zda jej následovala již ze své domoviny.

Jsou zaznamenány i případy s opačným problémem, kdy byly předmětem řešení i ženy zběhlé ze služby ve dvoře k rodičům, jež se objevují v úřednické korespondenci. Je to případ Běty, „dcery hajnýho“ a Doroty, „ševcovy dcery“, které se měly na popud rodičů vrátit domů.⁴⁰⁵ Ze služby skutečně odešly, a však proč se tak stalo? Hrála zde

⁴⁰¹ TAMTÉŽ, s. 316 – 318.

⁴⁰² TAMTÉŽ, s. 320.

⁴⁰³ „...já již jednou do nadjmenované vsi Drahotěšic otce jejího s obyčejným otevřeným listem, aby se ona taková zběhlá k nim, k své vrchnosti se dostavěla, bez nařízení prázdňem takovou formální odpovědi se navrátil, aby se žádněj nepokoušel (...) pro týž osobu na mé poručení jíti, že od svého představeného pana hejtmana poručení mají, kdyby ještě jednou přišli, je tak zmlátiti, jen aby málo živi zůstali...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1780, sign. IB 5 AU, č.kart. 64. (1712)

⁴⁰⁴ „...jak toho jistou a ve všem pravdivou zprávu mám, již několik dítek spolu splodili...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1780, sign. IB 5 AU, č.kart. 64. (1712)

⁴⁰⁵ „Strany mejch dvou poddaných, které tam na panství se zdržují a ode mě skrze návod rodičův odešly, pročěž urozeného pana vrchního hejtmana poníženež žádám, (...)by skrze rodiče, které dobře o nich vědějí, mně navrácené byly, jedna jest jménem Běta dcera hajnýho ze vsi Lišnice, a druhá jménem Dorota ševcovy dcera s tejš vsi, a napotom by jim rodičům přísně poručené bylo, kdyby která ode mě ujítí měla, byli ji na žádněj způsob u sebe nepřechovávali, méně už jinam na službu projednávali.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1701 – 1780, sign. IB 5 AU, č.kart. 64. (6. 10. 1711)

hlavní roli autorita rodičů nebo citová vazba na domov? Na tuto otázku bohužel prameny neodpovídají.

Zbíhání žen z domovského panství může být vysvětlováno také jejich sklonem k neusedlému životu. Případ Matouše Hory a jeho dvou sester, který je představen prostřednictvím úřednické korespondence, jasně ukazuje oba typy zběhlých poddaných. Matoušova sestra Lída se na novém panství usadila, a však druhá sestra, jejíž jméno pramen neuvádí, byla neustále mobilní, i když se na nové panství nepravidelně vracela. Z úřednické korespondence ještě vyplývá, že na svých cestách nemanželsky otěhotněla, a že dítě není k nalezení.⁴⁰⁶ Vrchnost však projevila zájem o především o navrácení Matouše a jeho sestry Lídy. Je snad důvodem, proč druhá sestra zůstala stranou vrchnostenského zájmu i to, jaký vedla život? Neznamenal by pro vrchnost více komplikací než užitku?

V případech, kdy ženy zbíhaly z domovského panství se záměrem usadit se, a opravdu tento svůj předpoklad splnily, dochází k diferencí s ostatními uváděnými případy. A to sice tím, že často jediným protiprávním skutkem bylo svévolné opuštění domovského panství, po němž následoval sňatek a rodinný život, jenž mohl být i po několika letech „zpestřen“ a komplikován pronásledováním a dopadením domovskou vrchností.

Vzhled mobilních žen se logicky odvíjel od jejich životní situace. Jinak vypadala žena, jež svou mobilitu chápala jen jako dočasné řešení nebo se právě ocitla na útěku,⁴⁰⁷ a zcela odlišně vypadala žena, která již ve své neusedlosti žila delší dobu a viděla v ní trvalý životní styl.⁴⁰⁸ Její oblečení bylo sešlé nebo své původní oblečení prodala a vyměnila za méně zachovalé, v případě existenční krize.⁴⁰⁹

Ke konci 17. století a po celé století následující nebyly mobilní ženy bez záměru usadit se nic neobvyklého. Jejich jednání, tedy opuštění a vyčlenění se z pevného

⁴⁰⁶ „Co se ale dotýče sester jeho, toliko Lída zůstává na panství, druhá však ta jen někdy na panství se zdržuje, a kdy se jí líbí odchází, jakož i by vši ono na vandru z panství zase se navrátěj, a to zmrhána, však nevím, kde pancharta nechala.“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 – 1700, sign. IB 5AU, č. kart. 63. (15. 8. 1685)

⁴⁰⁷ „Alžběta Kajslarová (...) nosí modrou sukni mezulánovou, živůtek černý kožený beze vsí materie, jen toliko od kožešníka kůže černě obarvené, punčochy červené, fuchtové střevíce na špalíčkách, na hlavě čepce bílý a někdy bílý plátěný, přední suky široké...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1750 – 1752, sign. IB 4E, č. kart. 12. (1751)

⁴⁰⁸ „Popsání Anny Štařkové (...) stará, malé postavy, zavalitá, bělé oči má, německé i české řeči dobře povědoma, nosí šněrovačku černou soukenou, mezulánovou ošumělou sukni...“ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Tuláci, žebráci, cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1755, sign. IB 4E, č. kart. 14. (3. 10. 1755)

⁴⁰⁹ KOUTNÁ, J., *Ženy na scestí*, s. 65.

zázemí, mohlo alespoň dočasně řešit neudržitelnou životní situaci.⁴¹⁰ A však určitý „dominový efekt“ mohl způsobit i další sociální propad v případě neúspěšného či nemožného začlenění se zpět do majoritní společnosti. Z žen, jež na začátku svého „nového života“ jen utíkaly před potrestáním jediného přečinu, se stávaly uprchlice s minulostí bohatou na delikvence různého charakteru. Jejich snahy zabezpečit si živobytí daly vzniknout různým obranným strategiím a způsobům obživy. Některé se dokázaly své životní situaci přizpůsobit natolik, že se jim vcelku úspěšně dařilo vyhýbat se jakémukoliv kontaktu s úřady.

Jaký měla dopad právní praxe na život potulných žen? Jakmile se žena dostala do konfliktu s psanou právní či mravní normou, bylo pro ni prakticky nemožné dostat se zpět před hranici okraje společnosti. Zpravidla se stávalo, v případě jejího zajetí za potulku či rozličné krádeže, že byla trestána. Za potulku tyto ženy bývaly odesílány do své domovské obce, nebo alespoň na domovské panství, kde měly být zaměstnány a mělo jim zde být zabraňováno v dalším útěku.⁴¹¹ Byla – li však trestána za kriminální delikt, čekalo ji vězení či nucené práce, z nichž se nejedné ženě podařilo uprchnout. Zpravidla ani po útěku z vězení nezměnily svůj ilegální způsob života, ale držely se buď potulných band nebo se „protloukaly“ samotné.

Je na místě odpovědět na vcelku zásadní otázku, tedy, jaké vlastně měly tyto ženy postavení ve společnosti a zda se lišilo od mužů. Trvale mobilní ženy, jež svůj život dokázaly řídit bez mužů, ale i s nimi, byly o moc samostatnější, než ženy usedlé. Jejich postavení ve společenské hierarchii bylo dost nízko a ony měly jen mizivé šance na opětovné přijetí či společenský vzestup. Tyto osoby byly zavrhovány spíše kvůli stylu života, jež vedly, než z důvodu neplnění genderových rolí. V momentě překročení společenské hranice se už příliš nerozlišovalo, zda je dotyčný jedinec muž či žena, ale významnou roli zde ještě mohla sehrát sociální kontrola, též sociální síť a způsob obživy. Proto lze tvrdit, že postavení trvale mobilních mužů i žen se z hlediska usedlé společnosti příliš nelišilo. Zástupci obou pohlaví totiž pro usedlou společnost znamenali riziko majetkových delikvencí a podvodů. U neusedlých osob proto vznikaly jen drobné diference v obranných strategiích a způsobech obživy, jež byly podmíněny právě genderovými aspekty. Ženy byly sice z fyzického hlediska zranitelnější, a však od tohoto faktu se odvíjely jejich obranné strategie. Styl obživy a vyhledávání zázemí se příliš nelišily od těch mužských s ohledem na fyzické schopnosti. Někdy také mohly

⁴¹⁰ TAMTÉŽ, s. 63.

⁴¹¹ HIML, P., *Zrození vagabunda*, s. 106.

využít svůj „ženský faktor“ při obživě, při útěku nebo před úředníky a zákonnými sankcemi. Toto postavení a životní styl, ač v mnoha ohledech riskantní a v každém ohledu zavrhováný, daly potulným ženám možnost žít v nezávislosti na mužích a rozhodovat samostatně. A však musely za tyto životní zkušenosti zaplatit nemalou daň.

III. Závěr

V diplomové práci nešlo o pouhé představení vlastních poznatků a interpretaci pramenů, ale o jejich komparaci s dosavadními badatelskými výsledky, či o jejich doplnění. Do popředí zájmu se dostali lidé, jež se z nějakého důvodu ocitli na útěku. V dané situaci se ocitli z vlastního rozhodnutí, či vlivem mnoha vnějších okolností. Těmito lidmi nebyli kriminálníci v pravém smyslu slova, ale ti, jež byli okolnostmi „dotlačeni“ k drobným delikvencím. Jednalo se o Cikány, potulné žebráky, tuláky, jejich partnerky a v neposlední řadě i ženy, jež vedly samostatný život na okraji společnosti. Do diplomové práce byli zahrnuti také lidé, kteří svůj dosavadní život toužili změnit, a tak udělali „zásadní rozhodnutí,“ jež mělo dopad na jejich další osud. Byli to právě zběhlí poddaní, kteří svým ilegálním odchodem z panství „vsadili do loterie života,“ a „výhra“ závisela hlavně na solidaritě ostatních a dalších vnějších okolnostech.

Zmiňovaní lidé byli v diplomové práci rozděleni do čtyř kategorií. Do první kategorie byli zařazeni Cikáni a osoby žijící „po cikánsku.“ Tito lidé se od ostatních potulných jedinců lišili zejména vzhledem, ale i ostatními vnějšími znaky, jež však byly podmíněny právě jejich způsobem života (mrzačící tresty). Na rozdíl od tuláků Cikáni spatřovali ve svém životě určitou formu domova, a to právě v zažitém rodinném společenství, proto se většinou nevyskytovali samostatně. Právě tato skutečnost, tedy potřeba cikánských jedinců žít ve vícečlenném společenství se ukazovala jako jejich slabost. Budila totiž dojem „sexuální nezřízenosti,“ a pro ni bývali odsuzováni. Ale hlavně to byl potulný způsob života, a s ním spojené konflikty mezi Cikány a usedlým obyvatelstvem, jež byly vnímány jako největší problém.

Prameny vykazaly, že již zmiňované rodinné soužití cikánských osob nebylo stvrzováno úřady. To znamená, že v žádném případě sledovaných cikánských skupin nebyl potvrzen manželský stav. Na straně druhé z výslechových protokolů vyplynul dvojaký vztah rodičů a dětí. Zatímco byl z výpovědí dospělých rodičů zřejmý hluboký citový vztah k dětem, děti samotné jako by byly se smrtí rodičů vyrovnány.

Vedle nemožnosti vrchnostenské evidence to byla i nemožnost sociální kontroly,

co podporovalo odmítavý postoj k těmto osobám. Osobní strategie, jež Cikáni využívaly, se většinou zakládaly na lži, a proto nebylo pro usedlé obyvatelstvo snadné důvěřovat jim. Obranné strategie při výsleších byly zakládány na zapírání, neznalosti zákonů nebo „svalování“ viny na druhé. V mnohých případech zahrnovaly obranné strategie také změnu jmen. Cikáni dokázali obratně využít obrazu, jež si o nich vytvářela usedlá společnost, ve svůj prospěch. Tento obraz se stal součástí jejich strategie při obživě, při zakrývání potulky, ale i při získávání svých dětí od usedlého obyvatelstva. Způsob obživy volily cikánské osoby dle možností, ale v zásadě se zakládala na solidaritě i vypočítavosti druhých. Tito lidé vyhledávali zázemí zejména na okrajových částech vesnických aglomerací a u lidí, jejichž povolání bylo nectné. Byli to právě „solidární“ poddaní, jež využívali konfliktů mezi Cikány a usedlou složkou populace ve svůj prospěch.

Cikáni si svou vlastní geografickou mobilitu jakoby nepřipouštěli a pomyslné vnitrostátní hranice, jež tvořila panství, ale i země Koruny české nechápali. Neschopnost Cikánů vést usedlý život se odrážela v každém jejich věku. Ať už to bylo jejich opakované zadržení pro potulku, nebo útěk odebraných cikánských dětí od svých usedlých „pěstounů.“

Do druhé kategorie lidí na útěku byli zařazeni zběhlí poddaní. Tito lidé před aktem zběhnutí většinou žili život v souladu s psanými normami. Jejich útěk a pronásledování byly odstartovány až v momentě, kdy se rozhodli ilegálně opustit své domovské panství. Již v této chvíli museli mít připravené určité únikové strategie. Mezi nejpoužívanější patřilo opuštění svého gruntu za tmy, přičemž si s sebou odnášeli mobilie nebo odváděli hospodářská zvířata.

Pohnutky, které vedly ke zbíhání se odlišovaly, a však na druhou stranu tvořily několik kategorií. Prameny vykazují jako nejčastější důvody k útěku hospodářské nezdary, konflikty v rodině či v manželství nebo navázání milostného vztahu a následování nového partnera. „Hon“ vrchností za svými poddanými byl často mařen buď vrchnostmi ostatními, ostatním obyvatelstvem nebo dostatečnou opatrností zběhlých osob. Jako nejčastější důvody prozrazení „nového místa bydliště“ těchto lidí, bylo udání některými z poddaných.

V životě zběhlých lidí hrála důležitou roli právě solidarita usedlých poddaných. Jednak byla uplatňována při jejich zaměstnávání, ale i v případě prozrazení a nutnosti dalšího útěku těchto osob. Právě přístup ostatního obyvatelstva ke zběhlým poddaným

se odlišoval od přístupu k okrajovým složkám společnosti. Nebyli vnímáni jako ti potenciálně nebezpeční a byla zde větší možnost sociální kontroly.

Prameny vypovídají o téměř vyrovnaném poměru zběhlých jedinců a vícečlenných skupin ilegálně odcházejících lidí. A však projevil se nepoměr ilegálně odcházejících mužů a žen. Jsou zde také patrné strategie vrchností, jež pro zběhlé poddané neposílaly jen své úředníky, ale i samotné příbuzné těchto lidí, což mělo mít efektivnější výsledky. V této souvislosti však bylo nutné uplatňovat další únikové strategie, jimiž například bylo zanechání slabších členů skupiny na místě a pozdější návrat pro ně.

Poddaní však nezůstali jen proto, aby se usadili jinde. Jejich sklony k neusedlému životu nebo snaha uplatnit se v jiném perspektivnějším oboru je navedly k jinému způsobu obživy i života. Buď to bylo neusedlé povolání vojáka nebo „pochybné“ živnosti založené na mobilitě a „handlu“, co dotyčnému měnilo dosavadní život. Pokud se dotyčný začal živit neusedlým zaměstnáním, jež navíc budilo podezření, nebo zůstal u potulného způsobu života, nezaznamenávali vrchnostenští úředníci jeho útěk jako největší prohřešek, ale byla to celá škála všemožných přestupků. Kromě samotného ilegálního odchodu z panství to byla potulka, podezření z podvodů či majetkové delikvence, a v neposlední řadě už i menší schopnost sociální kontroly, jež zběhlého poddaného vyčleňovaly na okraj společnosti. Proto i u těchto lidí bylo možné sledovat jejich postupnou marginalizaci.

V pramenech se často objevovali poddaní, jejichž místo pobytu zůstalo po dlouhou dobu v utajení. Na domovské panství se však vraceli nebo hlásili dobrovolně pod vlivem svých osobních strategií. Při jejich návratu či zadržení nebyla praktikována přímá perzekuce, a však zdaleka nezůstali bez potrestání. Trest měl podobu například krátkodobého věznění.

Třetí kategorii lidí, tvoří lidé, jež svůj život zakládali na potulce, pobírání almužen a drobných majetkových delikvencích. Jedná se o tuláky a potulné žebráky. V mnoha ohledech se sporné postavení těchto lidí odráželo i na jejich reflexi ve společnosti. Dojde – li ke konfrontaci pohledu usedlých obyvatel na tuláky a potulné žebráky s kriminálními delikventy jakými byli loupežníci nebo lupičské bandy, nevznikne téměř žádný rozdíl ve způsobu jejich vnímání. Obě složky těchto okrajových skupin totiž budily strach svým neusedlým způsobem života, jenž se pojil se zákeřným chováním, krádežemi, podvody a možným ohrožením na životě druhých. Nemožnost sociální kontroly jen umocňovala strach z neznámého a cizího, a proto tito lidé byli deklasováni a odsouváni na okraj společnosti.

A však v chování tuláků či potulných žebráků jsou viditelné určité životní strategie. Zatímco lupičská společenství svůj neprávem nabytý majetek obětovala například alkoholismu, pro tuláky znamenal materiální zajištění na určitou dobu. V přežívání potulných osob hrála důležitou roli, více než jinde, solidarita usedlých lidí. Byli to právě oni, kdo jim poskytoval almužnu, ale i zázemí.

Tuláci se většinou stávali z vojáků, zběhlých poddaných, kteří nenašli uplatnění, ale i z osob, jež nějakým způsobem překročily zákonnou normu. Tito lidé se často pohybovali po kraji samotní nebo v menších skupinách. Byli doprovázeni přáteli, partnerkami, ale i dětmi. Jejich partnerský život zpravidla nenabýval platnosti před institucemi.

Vrchnostenská opatření měla svou podstatou potulné osoby „vymýtit“ a zabraňovat jejich šíření či opětovnému návratu. Proto tito lidé museli využívat různých životních strategií, ať už šlo o únikové, obranné či zajišťující obživu. Únikové strategie byly voleny zejména při zadržení těchto jedinců a jejich následném útěku. Zpravidla se tak stalo v nestřeženém okamžiku, spolčení se nebo s pomocí nějaké lsti. Mezi nejčastěji volené obranné strategie patřila změna jména nebo oděvu, či smyšlená verze výpovědi, jež měla být použita při výslechu k vysvětlení potulky. Změna identity nebo vizáže závisela i na tom, jak moc se dotyčný pohyboval za hranicí kriminality.

Strategie zajišťující obživu byla volena dle okolností, ačkoliv základem byla ve většině případů žebrotu. Tento způsob obživy byl postaven na solidaritě druhých, a však tuláci jej často využívali i jiným směrem. Na místa, která ve dne navštěvovali jako „chudí potřební,“ se vraceli v noci, nebo v čase, kdy hrozilo minimální riziko jejich zadržení, a zcizovali majetek i dobytek. Jindy si vybírali místa, kde se shromažďoval větší počet lidí. Kradené předměty pak většinou prodávali svým poskytovatelům zázemí, jimiž byli zmínění lidé bydlící v okrajových částech obcí, tedy mlynáři a pohodní, ale v neposlední řadě i ti, jež poskytovali svým zákazníkům anonymitu, tedy krčmáři.

Do čtvrté a poslední kategorie diplomové práce byly zahrnuty ženy, jež se ocitly z různých důvodů na okraji společnosti. Důvody, pro které ženy vedly neusedlý život, byly v diplomové práci kategorizovány. Patřily sem ženy, jež následovaly svého partnera na vojnu, Cikánky, partnerky zločinců, tuláků či žebráků, děvečky, jež nenašly uplatnění, ženy, které spáchaly nějaký násilný čin nebo překročily mravní normy a zběhlé poddané.

Tato skupina žen byla většinou z usedlé společnosti ostrakizována nejen

pro neplnění genderových rolí, ale hlavně pro způsob života, jaký vedly. Byla to právě neschopnost sociální kontroly a z ní plynoucí předsudky o mravní zkaženosti, co z žen na okraji společnosti dělalo „poběhlíce.“ Tyto představy si utvářeli ti, kteří mravní a společenské normy splňovali.

Ženy, které se díky svému způsobu života ocitly na útěku používaly rozličné obranné strategie, jež mnohdy pramenily právě z jejich ženskosti. Jednalo se zejména o změnu jména a oblečení. Popisy osob na změnu identity často upozorňují. Únikové strategie žen byly v mnoha případech promyšlenější. Ačkoliv k útekům většinou docházelo bezprostředně po spáchaném činu, myslely i tehdy do budoucna a braly si s sebou na cesty předměty, jež později zpeněžily.

Ženy se potulovaly samotné či ve dvou a vícečlenných skupinách. Jejich doprovod tvořili partneři, děti nebo přátelé. Nebyly vyloučeny ani situace, kdy se ženy, jež dříve vedly usedlý život, integrovaly do společnosti zcela vytlačené na okraj. Délka partnerského i přátelského života žen byla ovlivněna jak mírou konfliktů uvnitř těchto společenství, tak vnějšími okolnostmi, kterými byla zejména perzekuce ze strany státních institucí. Ať už se ženy pohybovaly samotné nebo ve skupinách, volily povětšinou nezákonný způsob obživy. Ačkoliv žebrota a pobírání almužen byly legálním příjmem, doplňovaly je krádeže oblečení a drobných předmětů.

Ženy, jež nepodléhaly sociální kontrole byly sice společností zavrhovány, avšak měly možnost žít v nezávislosti na mužích. Pokud ale chtěly obstát v životě, který žily dobrovolně či naopak, musely tomu přizpůsobit své strategie i ostatní chování. Sociální postavení měly o to složitější, že byly odsuzovány jednak pro potulku a způsob obživy, ale i pro „mravní zkaženost,“ jež se v očích společnosti s tímto životem pojila.

Na základě zkoumané pramenné základny byl představen ilegální prostorový pohyb a s ním spjatá perzekuce neusedlých marginálních skupin a zběhlých poddaných. Nelze zevšeobecnit, zda mobilita stíhaných osob byla trvalá, nebo jestli docházelo k jejich návratu na domovské panství. Dílčí skupiny lidí, jež se ocitli na útěku se vyznačovaly specifickými projevy mobility. To znamená, že mohlo docházet k jejich cyklickým návratům a odchodům, nebo k trvalému odchodu z domovského panství. A však v případě jejich návratu, ať už dobrovolnému či nikoli, museli tito lidé nést následky svého činu.

V případě ilegálního odchodu či pohybu v zemi bylo nutné, aby se pronásledovaní jedinci „smířili“ s nepřátelskými projevy trvale usedlého obyvatelstva, jež byly

založeny na předsudcích, nepředvídatelném chování a špatné pověsti, která trvale mobilní osoby doprovázela. Byly to však i projevy solidarity nebo využívání situace osob na okraji společnosti, se kterými trvale usedlé obyvatelstvo k této skupině lidí přistupovalo.

Neustálý tlak ze strany vrchností a jejich úřadů nutil osoby na útěku k vytváření obranných strategií, jež se většinou zakládaly na upravování některých skutečností nebo zapírání. Obranná strategie však nebyla jedinou „společnicí“ člověka na útěku. Tento jedinec sledoval nezbytné osobní cíle, jež se většinou soustředily na vlastní obživu, ta se často odvíjela od sociálního postavení. Důležitou součástí každodennosti trvale mobilních lidí byly i únikové strategie, jež sloužily k zachování „svobody.“

Zákonná norma 18. století se většinou neshodovala s uskutečňovanou praxí. Ačkoliv probíhala perzekuce trvale mobilních osob s nechutí se usadit, konečná znění trestů byla spíše zmírňována. Z pramenů trestně právní povahy vyplývá, že přístup soudních úředníků k „přestupníkům“ nebyl nijak zvlášť zaujatý, a že předmětem zájmu bylo spíše narovnání vzniklé situace.

Osoby, jež se ocitly na útěku nebyly drženy běžnou sítí sociálních vztahů, a však utvářely si mezi sebou rodinné či přátelské vazby. Jejich trvanlivost ale byla ovlivňována právě vnějšími okolnostmi, jimiž ve většině případů byly právě vrchnost, vrchnostenští úředníci nebo podniky trvale usedlého obyvatelstva.

Všechny tyto skupiny lidí spojoval neustálý tlak ze strany společnosti, ale hlavně ze strany státu a vrchností ve formě uplatňování svých nároků na poddané. Pro zachování jejich svobody i života bylo důležité, aby se řídili určitými nepsanými pravidly a drželi se potřebných strategií. Kvůli neschopnosti sociální kontroly upadali v podezření z kriminální činnosti, ale i z mravní zkaženosti. To, že se lidé na útěku vyčleňovali ze všech společenských vrstev venkova i města, bylo vlivem jejich dalších činů zapomínáno a veřejný úsudek o nich ovlivňovali jen jejich další činy.

IV. Literatura

BURKE, Peter, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929 – 1989)*, Praha 2004.

CERMAN, Markus – MAUR, Eduard, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650 – 1750*, Český časopis historický 98, s. 737 – 774

ČÁŇOVÁ, Eliška, *Evidence žebráků v Praze v roce 1623*, Český lid 68, 1982, s. 229 – 233.

ČECHURA, Jaroslav, *Selské rebelie roku 1680*, Praha 2001.

DIBELKA, Jaroslav, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650 – 1750)*, Český časopis historický 106 (dále ČČH), 2008, s. 19 – 53.

DIBELKA, Jaroslav, „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“ *Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, in: MAUR, Eduard – GRULICH Josef (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Historická demografie 30, 2006 – suplement, s. 189 – 204.

DIBELKA, Jaroslav, *Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století*, Opera historica 12, 2007, s. 315 – 332.

DIBELKA, Jaroslav, *Anatomie cikánského případu. Jižní Čechy 1729 – 1730*, in: KUBEŠ, Jiří (ed.), *Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference*, Pardubice 2004, s. 149 – 172.

DÜLMEN, Richard van, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*, Praha 2002.

DÜLMEN, Richard van, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*. Praha 2003

DÜLMEN, Richard van, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I – III*, Praha 2006.

FOUCAULT, Michel, *Dohlížet a trestat*, Praha 2000

FOUCAULT, Michel, *Dějiny šílenství v době osvícenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, Praha 1994.

FRANCEK, Jindřich, *Dějiny loupežnictva. Zloději, loupežníci, lupiči, pytláci a žháři v českých dějinách*, Praha 2002.

- FRANCEK, Jindřich, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999.
- FRASER, Angus, *Cikáni*, Praha 1998.
- GEREMEK, Bronislav, *Člověk na okraji ve středověku*, in: GOFF, Jacques Le (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 2003, s. 291 – 311.
- GEREMEK, Bronislav, *Slitování a šibenice. Dějiny milosrdenství a chudoby*, Praha 2003.
- GOFF, Jacques Le – SCHMITT, Jean – Claude, *Encyklopedie středověku*, Praha 2002.
- GRULICH, Josef – ZEITLHOFER, Herman, *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, *Historická demografie* 22, 1998, s. 79 – 105.
- GRULICH, Josef, *Selský grunt a jeho obyvatelé mezi normou a skutečností. Sonda do českých poddanských poměrů v 17. a 18. století*, *Opera historica* 11, 2006, s. 555 – 568.
- HANZAL, Jiří, *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*, Praha 2004.
- HANZAL, Jiří, *K otázce nejstaršího vyobrazení Romů v českých zemích. Rytina Václava z Olomouce „Cikánská rodina“ a tzv. „cikánská varovná tabule“ z roku 1708 ze Slezska (S přehledem dějin Romů ve Slezsku do pruského záboru)*, *Český lid* 89, 2002, s. 321 – 342.
- HIML, Pavel, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, *Opera historica* 4, 1995, s. 153 – 191.
- HIML, Pavel, *O „zločinu“ a vině v dějinách (17. a 18. století – věk netolerance, násilí a represe?)*, *Dějiny a současnost* 2, 2002, s. 32 – 35.
- HIML, Pavel, *„Odlišné chování“ v raném novověku – Plaidoyer za odklon od státně – centralistické a „elitní“ perspektivy a za historicko – antropologický přístup*, *Kuděj* 2, 2001, s. 53 – 60.
- HIML, Pavel, *Milost místo smrti (v procesech s Cikány v Čechách první poloviny 18. století) aneb jak nepočítat s historií*, *Dějiny – teorie – kultura* 2, 2005, s. 7 – 43.
- HIML, Pavel, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.
- HOJDA, Zdeněk, *„Okrajové“ skupiny a „národnostní menšiny“ v Praze 17. a 18. století*, in: *Documenta Pragensia XVI*, 1998, s. 45 – 49.
- HORSKÁ, Pavla, *Pohyblivá hranice mezi městskou společností a městskou spodinou – specifický problém dějin měst*, in: *Documenta Pragensia XVI*, 1998, s. 55 – 59.
- CHOCHOLÁČ, Bronislav, *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno 1999.

- JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila, *K otázkám kriminalizace a marginalizace městského obyvatelstva předbělohorské doby – na příkladu královského města Brna*, Opera historica 11, 2006, s. 601 – 613.
- KLABOUC, Jiří, *Staré české soudnictví (Jak se dříve soudívalo)*, Praha 1967.
- KOUTNÁ, Jana, *Ženy na scestí. Příspěvek k životu tulaček, zlodějek a taškářek v polovině 18. století*, Vodňany a Vodňansko 5, 2002, s. 59 – 74.
- KREUZ, Pavel, *Aktéři bez pravidel?* Kuděj 2, 2001, s. 68 – 76.
- MÁLEK, Jiří, *Ke vztahům českého a cikánského etnika v I. polovině 18. století*, Český lid 68, 1981, s. 10 – 16.
- MALÝ, Karel, *K českému trestnímu právu 15. – 16. století*, Praha 1962.
- MALÝ, Karel, *Trestní právo v Čechách v 15. – 16. století*, Praha 1979.
- MATLAS, Pavel, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, Opera historica 12, 2007, s. 291 – 313.
- MATLAS, Pavel, *Migrace poddaného obyvatelstva v raném novověku. Nová heuristická východiska a metodické přístupy*, Forum statisticum Slovaca 3, 2007, s. 168 – 173.
- MAUR, EDUAR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, in: MAUR, Eduard – GRULICH, Josef (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Historická demografie 30, 2006 – supplement, s. 7 – 18.
- MÍKA, Alois, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960.
- NEČAS, Ctibor, *Romské „podobizny“ z Uherskobrodsko (1784)*, Český lid 89, 2002, s. 31 – 36.
- PÁNEK, Jaroslav, *Okrajové vrstvy obyvatelstva českých měst a městeček 16. – 18. století*, in: Documenta Pragensia XVI, 1998, s. 49 - 51.
- PROCHÁZKOVÁ, Eva, *Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století. (Na základě rozboru ortelních manuálů pražského apelačního soudu)*, Sborník archivních prací 42, 1992, s. 307 – 408.
- RHEINHEIMER, Martin, *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450 – 1850*, Praha 2003.
- RUMLOVÁ, Eva, *Demografická a sociální struktura obyvatelstva panství Dymokury v polovině 17. století*, Historická demografie 17, 1993, s. 153 – 200..
- SELIGOVÁ, Markéta, *Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v I. polovině 18. století ve světle poddanských seznamů*, Historická demografie 28, 2004, s. 55 – 109.

ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce*, Praha 1985.

ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Zbíhání poddaných v českých zemích po třicetileté válce (Několik poznámek a dokumentů)*, Časopis Matice moravské 100, 1981, s. 101 – 126

TINKOVÁ, Daniela, *Člověk na okraji společnosti*, in: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 190 – 215.

TINKOVÁ, Daniela, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

TINKOVÁ, Daniela, *Osvícenství, revoluce a otázka absolutního trestu*, Dějiny a současnost 1, 2000, s. 14 – 19.

TINKOVÁ, Daniela, *Úvahy nad problematikou „trestního práva“ a hrdelního soudnictví“ v historii a historiografii*, Kuděj 2, 2001, s. 60 – 67.

V. Prameny

Nevydané

Státní oblastní archiv Třeboň, Velkostatek Třeboň, Tuláci, žebráci, Cikáni, postrk, zatykače, osobní popisy zločinců 1561 – 1784, signatura IB 4E, číslo kartonu 9 – 20.

Státní oblastní archiv Třeboň, Velkostatek Třeboň, Generální nařízení ohledně vyšetřování kriminálních zločinů na panství spáchaných: velezrady, vzpoury, tuláctví, falšování veřejných listin, rouhání proti Bohu 1554 – 1783, signatura IB 5BC, číslo kartonu 1.

Státní oblastní archiv Třeboň, Velkostatek Třeboň, Sběhnutí poddaných z panství a jejich přivedení zpět 1450 – 1780, signatura IB 5AU, číslo kartonu 63 – 64.

Vydané

JIREČEK, Hermenegild (ed.), Obnovené právo a zřízení zemské dědičného Království českého, Praha 1888.